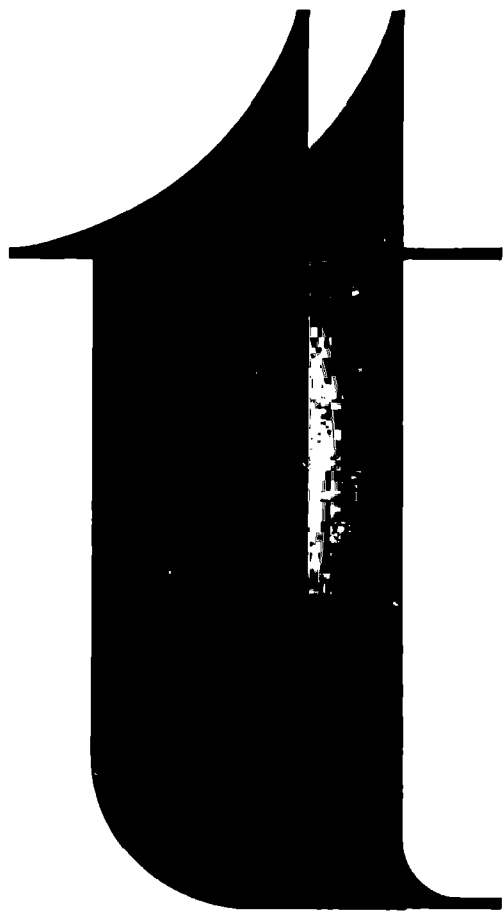

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének kiadványa

Tanulmányok

19

ÚJVIDÉK

82

Szerkesztette
Penavin Olga
Thomka Beáta
(főszerkesztő)
Utasi Csaba

Felelős szerkesztő
Bosnyák István

Műszaki szerkesztő
Slavko Milentijević

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete a Tartományi Tudományügyi Önigazgatói Érdekközösség támogatásával

Készült a szabadkai Birografika nyomdájában
Szabadka, 1982.

Tanulmányok
■
Studije

A MAGYAR
NYELV,
IRODALOM
ÉS HUNGAROLÓGIAI

KUTATÁSOK
INTÉZETE

(15. füzet)

Újvidék, 1982.

INSTITUT
ZA MAĐARSKI
JEZIK,
KNJIŽEVNOST
I HUNGAROLOŠKA
ISTRAŽIVANJA

(15. sveska)

Novi Sad, 1982.

Ивв. бр. 10.970

SZÖVEGELMÉLET

ELŐSZÓ

A *Tanulmányok* 15. füzete a szövegelméleti kutatások bemutatását tűzte ki céljául. A kötet a tudományág különböző területein folyó elméleti munkáról kíván tájékoztatást adni. Ennek megvalósításában — a munkák válogatásában és szerkesztésében — Petőfi S. János, a bielefeldi Egyetem tanszékvezető professzora, a tudományág egyik legjelesebb képviselője volt segítségünkre. A munkák közül H. Rieser tanulmánya az ő vezetése alatt álló kutatási projektumon belül készült, T. A. van Dijk *Pragmatikai kötőelemek* című tanulmánya pedig az 1977-es bécsi Nemzetközi Nyelvészkongresszusra. Petőfi S. János *Szöveg, diszkurzus* c. munkája kötetünk számára íródott és tematikus-módszertani tájékoztatást nyújt a szövegelmélet módszertani-terminológiai problémáiról, a kutatás tárgyáról, céljáról. H. Weinrich, F. Daneš, D. Viehweger tanulmányai szöveg-intern relációkkal foglalkoznak, az utóbbi pedig a szövegben leírt tényállások közötti kapcsolatok kérdését is érinti. T. A. van Dijk két írása, valamint H. Rieser áttekintése a szöveg és kontextusa(i) közötti viszonylatot kutatja. W. Kallmeyer munkája és Petőfi S. János kötetzáró tanulmánya két szövegelméleti irányzatot példáz: Kallmeyer a beszélgetés-elemzés pragmatikai tényezőit vizsgálja, Petőfi pedig a szöveginterpretáció problémáit. Kiadványunk terjedelmi korlátai miatt le kellett mondanunk Y. Wilks *Keretek, szemantika, újszerűség* című dolgozatának közléséről, valamint hazai beszédaktus-dolgozatok és az irodalmi szövegszerkezet kérdéseire összpontosító tanulmányok prezentálásáról.

Thomka Beáta

PETŐFI S. JÁNOS

SZÖVEG, DISZKURZUS

1. Terminológiai kérdések

Azzal a kutatási területtel kapcsolatban, amelynek tárgyait szövegnek vagy diszkurzusnak szokás nevezni, kettős terminológiai problémával állunk szemben: (a) sem a kutatás tárgyainak nincs egyértelműen használt neve, (b) se magának a kutatási területnek. Az, hogy egy tárgy szöveg vagy diszkurzus, nem inherens tulajdonsága ennek a tárgynak, hanem olyan tulajdonsága, amelyet létrehozója vagy elemzője rendel hozzá bizonyos kontextuális feltételek teljesülése esetén, ahol ismét csak a tárgy létrehozójától vagy elemzőjétől függ, hogy milyen feltételeket tart döntőnek, s hogy ezeket a feltételeket teljesülteknek tartja-e, vagy sem.

Tárgyak szövegnek vagy diszkurzusnak való minősítésénél a következő szempontok játszanak lényeges szerepet: (a) a tárgy kizárólag (írott vagy hangzó) verbális jelekből áll; a tárgy (az írott vagy hangzó) verbális jeleken kívül e jeleket kísérő gesztusokat is tartalmaz alkotóelemeiként; a tárgy tetszőleges — jeleknek tartott (jelekként használt) — elemekből van felépítve; (b) a tárgy egy fizikai formában adott természetes tárgy (írott szöveg, hangszalagra, filmre felvett kommunikatív tevékenység, különféle kommunikatív aktusok konfigurációja); a tárgy egy teoretikus konstruktum; (c) a tárgy elemi jeleknek tekintett tárgyak lineáris konfigurációja; a tárgy elemi jeleknek tekintett tárgyak tetszőleges (nem lineáris) konfigurációja; (d) a tárgy elemi jeleknek tekintett tárgyak bizonyos nagyságrendet meghaladó konfigurációja; a tárgy, függetlenül nagyságrendjétől, egészen tekinthető funkcionális egység.

Három példa a szöveg/diszkurzus fogalom explikációjára: „A *szöveg* szó a nyelvészetben tetszőleges hosszúságú írott vagy elhangzó megnyilatkozásra utal, amely egységet képező egésznek tekinthető. (...) A szöveg a nyelvhasználat egysége. Nem grammatikai egység, mint a szintagma vagy a mondat, és nem terjedelme határozza meg.“ (Halliday és Hasan 1976:1. — A 'nyelvészet' terminus itt a szerzők nyelvészet-felfogására utal.) „(...) *szöveg*. Ez a terminus itt egy absztrakt elméleti konstruktumot jelöl, egy annak alapjául szolgáló konstruktumot, amit általában *diszkurzusnak* szokás nevezni.“ (van Dijk 1977:3). „Oly messzire is elmehetünk, hogy azt mondjuk, bármely verbális jelekből álló lánc, legyen mégannyira nem folytonos is, egy T-t (=szöveget) képezhet, ha megfelelő kontextust tudunk találni hozzá“ (Bertinetto 1979:144). — Ehhez a kérdéshez lásd még: de Beaugrande 1980, van Dijk 1977, Grimes 1975, Grimes szerk. 1978, Hays és Lance 1972, Heger 1976, Koch 1969, Petőfi szerk. 1979, 1981, Raible 1972, Weinrich 1976.

A szövegnek/diszkursusnak nevezett tárgyakkal foglalkozó kutatási területre vagy diszciplínákra vonatkozó elnevezések hasonló sokféleséget mutatnak. Elnevezésekként a következő terminusok használatosak: *nyelvfeldolgozás* („language processing“, „Sprachverarbeitung“) (Rickheit és Bock szerk. 1982, Waltz szerk. 1978), *szövegfeldolgozás* („text processing“, „Textverarbeitung“) (Allén szerk. 1982, Bock 1979, Burghardt és Hölker szerk. 1979, Petőfi szerk. 1983), *diszkurzusfeldolgozás* („discourse processing“) (Freedle szerk. 1979), *szövegelemzés* („text analysis“, „Textanalyse“) (Glinz 1977–78, Klein szerk. 1977, Koch szerk. 1972, Moser et al. szerk. 1975, Titzmann 1977), *diszkurzuselemzés* („discourse analysis“) (Cicourel 1980, Coulthard 1977, Gray 1977, Harris 1963, Koch szerk. 1972, Larson-Freeman szerk. 1980, Leon és Mitterand szerk. 1976, Maingueneau 1976, McTear 1979), *konverzációelemzés* („analysis of conversation“, „Gesprächanalyse“) (Dittmann 1979, Henne és Rehbock 1979, Schenkein 1977), *szövegnyelvészet* („text linguistics“, „Textlinguistik“) (de Beaugrande és Dressler 1980, Coseriu 1980, Dressler szerk. 1978a, 1978b, Harweg 1974, Hartmann 1975, Jelitte szerk. 1976, Kallmeyer és Meyer-Hermann 1980, Kalverkämper 1981), *szöveggrammatika* („text grammar“, „Textgrammatik“) (Daneš és Viehweger szerk. 1976, 1977, Dascal és Margalit 1974, van Dijk 1972, Petőfi 1973, Petőfi és Rieser 1976, Petőfi és Rieser szerk. 1973, Rieser 1977, 1978, 1981, Schecker és Wunderlich szerk. 1975), *diszkurzus grammatika* („discourse grammar“) (Kummer 1972, Longacre és Woods szerk. 1977), *szövegelmélet* („text theory“, „Texttheorie“) (Biasci és Fritsche szerk. 1978, Breuer 1974, Dorfmueller-Karpusa és Petőfi 1981, Kummer 1975, Petőfi 1971, Petőfi 1977, Schmidt 1973, Rieser 1979), *diszkurzus-elmélet* („theory of discourse“) (Kinneavy 1971), *szövegtudomány* („science of texts“, „Textwissenschaft“) (de Beaugrande 1980, van Dijk 1980, Plett 1975), *szövegsemiotika* („semiotic of texts“) (Eco 1979). Mindazokkal az összetett terminusokkal kapcsolatban, amelyek egyik összetevője „grammatika“ vagy „nyelvészet“, elmondható, hogy többnyire annyiféle használatuk van, mint amennyi grammatikai vagy nyelvészeti iskola.

A következőkben, e kutatási terület lehetséges tárgyaival, céljaival és metodológiai princípiumaival foglalkozva, kizárólag a 'szöveg' terminust fogom használni és az 'x tárgy egy szöveg' állítást olyan állításnak fogom tekinteni, amelyet egy kizárólag verbális jelekből álló vagy egy domináns verbális maggal rendelkező lineáris elrendezettségű tárgyra alkalmaz elemzője, ha az azoknak a feltételeknek eleget tesz, amelyeket az elemző definitorikus feltételeknek tart.

2. A kutatás tárgya

Egy szövegnek tekintett tárgy elemezhető jelek ko-textuális láncaként, jelek kon-textuális láncaként és szövegeként.

A *ko-textuális elemzés* egyszerű mondat nagyságrendű láncok esetén e láncok grammatikai struktúrájának az elemzését jelenti, ahol a 'grammatika' terminus egyes kutatóknál csupán a szintaxist jelöli, másoknál a szintaxist és a fonológiát, ismét másoknál szintaxist, fonológiát és kizárólag az értelemmel foglalkozó jelentéstant. (Chomsky 1976, Stegmüller 1979). Vannak olyan kutatók is,

mint például Montague (Thomason szerk. 1974) és a Montague iskola tagjai (Partee szerk. 1976, Stegmüller 1979), akik azt vallják, hogy egy (univerzális) grammatika egy extenzionális-szemantikai komponenssel is kell rendelkeznie. Jóllehet ez a felfogás minden további nélkül elfogadható, a ko-textuális elemzés során egy ilyen komponens nem alkalmazható.

Egyszerű mondatokból álló láncok esetén a 'grammatikai struktúra' terminus e láncok konnexitására utal. A konnexitás nem azonos sem a kohézióval, sem a koherenciával. A 'kohézió' terminus általában csupán a láncok értelemi-szemantikai konnexitására utal, a 'koherencia' pedig olyan tulajdonságot jelöl, amelynek egy verbális tárgyhoz való hozzárendelése során az elemzőnek nem csupán e tárgyra, hanem e tárgy használatára és általában a világra vonatkozó ismeretei is szerepet játszanak. (Charolles és Peytard szerk. 1978, Gutwinski 1976, Halliday és Hasan 1976, Östmann szerk. 1978, Petőfi szerk. 1983)

Az összetett mondatok az egyszerű mondatok és az egyszerű mondatok láncai között foglalnak helyet, amennyiben összetevőiket egyes esetekben explicit konnektív elemek kapcsolják össze, más esetekben értelemi-szemantikai konnexitás, ismét más esetekben a bennük leírt tényállások között fennálló relevancia-relációk. (Ez utóbbiak csak az extenzionális szinten tárhatók fel.)

A szöveggrammatika (ha e terminus használata egyáltalán adekvát) a láncok konnexitása struktúrájának elemzésével és leírásával foglalkozik. Vannak olyan kutatók, akik a szövegnyelvészet fogalmát oly mértékben leszűkítik, hogy a 'szövegnyelvészet' terminus náluk csupán az itt értelmezett szöveggrammatika tartományát fedi.

A szöveggrammatikai kutatás (és a szűkebb értelemben vett szövegnyelvészeti) a következő fő témákra irányul: *prozódikus struktúra* (Brazil 1975, 1978, Coulthard, Brazil és John szerk. 1979, Hays és Lance szerk. 1972, Walker szerk. 1978), *pronominalizáció* (Harweg 1968, Hinds 1978), *lexikai konnexitás* (Harweg 1968, Agricola 1972), *a konnektív elemekkel összekapcsolt struktúrákban manifesztálódó konnexitás* (Fritsche szerk. 1981, Lang 1976), *temporális konnexitás* (Glinz 1977—78, Tedeschi és Zaenen szerk. 1981, Weinrich 1964), *topic-comment struktúra* (Adjemian 1978, Dahl szerk. 1974, Daneš szerk. 1974, Jones 1977, Scinto 1982, Sgall, Hajičova és Benešova szerk. 1973), az értelem-szemantika segítségével leírható *bekezdés-struktúrák* (Crotters 1979), *szegmentálás-szignálok és makrostruktúrák* (van Dijk 1979, Güllich 1970). Minthogy a lexikai és értelemi-szemantikai konnexitás elemzése nagymértékben függ attól a lexikontól, amit az elemző használ, már a ko-textuális elemzés is szoros összefüggésben van a lexiko-szemantikai kutatással (Heydrich szerk. 1981, Eikmeyer és Rieser szerk. 1981). — A ko-textuális elemzéshez lásd még Cole és Sadock 1977, van Dijk és Petőfi szerk. 1977, Givon szerk. 1979.

A *kon-textuális elemzés* egyszerű mondat nagyságrendű megnyilatkozások esetében annak a kérdésnek az elemzésével foglalkozik, hogy milyen kontextusban és milyen funkcióval használhatók az egyes megnyilatkozások. Ez az elemzés a kontextusokat alkotó paraméterek vizsgálatán túl kiterjed a beszédaktusok vizsgálatára, valamint a szociális- és stílus-struktúra specifikus konvencióira.

Ennek megfelelően az egyszerű mondat nagyságrendű megnyilatkozások láncának elemzése annak vizsgálatára irányul, hogy mely láncok tekinthetők kon-textuálisan jólformált láncoknak, jólformált beszédaktusoknak (beszédaktus-láncoknak), vagy a szociális- vagy a stílus-struktúra specifikus konvenciók szempontjából jólformáltaknak. A kon-textuális vizsgálatban a szociolingvisztika, az etnolingvisztika, a pragmatika és pragmalingvisztika, valamint a beszédaktus-elmélet eredményei és módszerei egyaránt releváns szerepet játszanak. (Bach és Harnish 1979, Baumann és Scherzer szerk. 1974, Cicourel 1980, Cole szerk. 1978, Cole és Morgan szerk. 1975, Corsaro 1981, van Dijk 1977, Gazdar 1979, Kummer 1975, Lewis 1969, Pratt 1977, Rehbein 1977, Schenkein 1977.)

A textuális elemzés elsősorban a szövegek interpretálhatóságának a kérdéseire irányul. Ezek a kérdések a következők: tényállások mely modelljét (mely modelljeit) használhatja egy adott tulajdonságokkal és ismeretekkel rendelkező interpretátor egy adott szöveg interpretálásához; mikor milyen modell teszi lehetővé az interpretátor számára, hogy interpretálni tudjon egy adott szöveget; ha nem talál egy interpretálásra alkalmas 'saját-modell'-t, milyen körülmények között képes az interpretátor egy olyan szövegalkotó specifikus modellt konstruálni, amely — saját modelljének fenntartása mellett — az interpretálást lehetővé teszi. A textuális elemzésben a szövegalkotás és szövegbefogadás kérdései összefonódva jelentkeznek. A koherencia elemzése is csak a textuális elemzés keretében képzelhető el eredményesnek. Egy az interpretálás céljára szolgáló elméleti apparátus konstruálásánál a kognitív-pszichológiai ismeretek éppúgy szükségesek, mint a filozófiai, logikai, a lehetséges világokkal operáló szemantikai, a logikai szemantikai, a mesterséges intelligenciára irányuló és a nyelvfilozófiai kutatás eredményeinek ismerete. (Bobrow és Collins szerk. 1975, Bremond 1973, Charniak és Wilks szerk. 1976, Dorfmüller-Karpusa és Petőfi 1981, Eco 1979, Fahlmann 1979, Freedle szerk. 1977, Gazdar 1979, Goffman 1974, Halle, Bresnan és Miller szerk. 1978, Hörmann 1976, Iser 1980, Kintsch 1977, Kintsch és van Dijk 1978, Lyons 1977, Metzinger szerk. 1979, Miller és Johnson-Laird 1976, Ortony szerk. 1979, Petőfi 1977, 1982, Petőfi szerk. 1983, Prince 1973, Schank és Abelson 1977, Scinto 1982, Spiro, Bruce és Brewer szerk. 1980, Stegmüller 1979, van de Velde 1981, Wallace 1970, Zammuner 1981.)

A kutatás lehetséges tárgyainak tárgyalásánál mindhárom kutatástípus esetében a következő két szempont játszik lényeges szerepet: (a) a különféle strukturák elemzésére és leírására irányuljon-e a kutatás, vagy azoknak a procedúráknak a vizsgálatára, amelyek eredményeként ezek a strukturák létrejönnek; (b) az a szöveg, amelynek elemzésére és leírására a kutatás irányul, tekinthető-e egy szöveg-típus (szöveg-osztály) reprezentánsának vagy sem. Egy szövegtipológia létrehozható mind strukturális, mind funkcionális mind pragmatikai-szemantikai kritériumok, mind ezek tetszőleges kombinációja alapján. A strukturális kritériumok a szövegek felépítésére irányulnak, a funkcionálisak azokra a kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szöveget használni szokás, a pragmatikai-szemantikaiak azokra a tényállásokra (világ-strukturákra), amelyek leírásának az interpretálandó szöveg tekinthető.

A strukturális vizsgálatoknál a fenomenológia és a különféle strukturális és szemiotikai elméletek játszanak jelentős szerepet, a procedurális vizsgálatok-

nál a kognitív-pszichológia, a számítógépes nyelvészet, a mesterséges intelligencia kutatása és a szimuláció-elmélet. A tipológiai kutatás szoros kapcsolatban áll a kommunikációelmélettel, retorikával és műfajelmélettel. (Brown és Steinmann szerk. 1979, Charniak és Wilks szerk. 1976, Eco 1976, Eikmeyer és Rieser 1983, Freedle szerk. 1979, Gray 1977, Gülich és Raible szerk. 1972, Hawkes 1977, Ingarden 1965, Jones 1977, Kintsch és van Dijk 1978, Lange-Seidl 1981, Longacre 1974, Petőfi 1982, Petőfi szerk. 1983, Rickheit és Bock szerk. 1982, Recherches Sémiologiques 1964, 1966, Ritchie 1980, Werlich 1975.)

3. A kutatás célja

A kutatás különféle lehetséges céljainak elemzésénél a következő szempontok játszanak szerepet: (a) a kutatás egy adott nyelv szövegeire irányul, vagy szövegekre általában; (b) a kutatás célja egy parciális vagy egy nem parciális cél; (c) a kutatás célja az általános ismeretek növelése vagy egy adott probléma megoldása (azaz egy alkalmazási cél); (d) a kutatás egy elméleti apparátus konstruálásához kell vezessen, a kutatás nem kell, hogy egy elméleti apparátus konstruálásához vezessen. Ezek a lehetséges célok nem elemezhetők egymástól teljesen függetlenül, általában valamely konfigurációjuk határozza meg az egyes kutatási irányokat.

Ha a kutatás nem egy adott nyelv szövegeire irányul, hanem szövegekre általában, tárgyat akkor is egy adott nyelv (vagy különféle nyelvek) szövegei képezik, e szövegeknek azonban az egyes természetes nyelvek fölött álló sajátosságai képezik a kutatás tárgyát. Ennek a kutatási célnak a megvalósításánál a nyelvtipológia és a szövegtipológia egymással kölcsönhatásban játszanak szerepet.

Az előző pontban általában parciális célok kerültek említésre. Ami a nem parciális célokat illeti, ezek státusa különféle lehet: egy teljes ko-textuális leírás ko-textuálisan nem parciális, de egy teljes ko- és ko-textuális leíráshoz viszonyítva az. Ugyanez mondható a ko-textuális és a textuális leírás viszonyáról. Egy kizárólag leíró elmélet továbbá parciális, ha egy leíró és magyarázó elmélettel hasonlítjuk össze stb.

A textuális kutatás par excellence multi- és interdiszciplináris. Különbséget kell azonban tennünk az olyan interdiszciplináris kutatás között, amelynek célja az általános ismeretek gyarapítása és az olyan interdiszciplináris kutatás között, amelynek célja az alkalmazás. Az első esetben a kutatás célja általános cél — azoknak az ismereteknek a gyarapítása, amelyek szövegek struktúrájára irányulnak és azokra a procedúrákra, amelyek e struktúrákat létrehozzák. (Ballmer 1975, 1978, de Beaugrande 1980, Dorfmüller-Karpusa és Petőfi 1981, Eikmeyer és Rieser 1983, Heger 1976, Kinneavy 1971, Kummer 1975, Petőfi 1973, 1982.) Az alkalmazásra irányuló kutatás esetében az interdiszciplináris kutatásban résztvevő valamelyik diszciplína a domináló, az, amely döntő módon meghatározza a kutatás tényleges célját; ilyen célok lehetnek például a következők: hogy lehet effektívebbé tenni a nyelvoktatást, az orvosok és páciensek, az ügyvédek és a kliensek, a hivatalok és a polgárok között folyó kommunikációt, hogy lehet megjavítani az afáziás betegek kom-

munikációképességét stb. (Burghardt és Hölker szerk. 1979, Cicourel 1980, Coulthard, Brazil és John szerk. 1979, Engel 1977, Ervin-Tripp és Mitchell-Kernan szerk. 1977, Flader és Wodak-Leodolter szerk. 1979, Kohonen és Enkvist szerk. 1978, Labov és Fanshel 1977, Larson-Freeman szerk. 1980.)

Ha a kutatás célja nem egy átfogó elméleti apparátus konstruálása, a kutatás tárgyai (e tárgyak különféle aspektusai) különféle módszerekkel elemezhetők, egyetlen követelmény az, hogy a kutatás eredményeinek leírása oly explicit módon történjék, amennyire ez egyáltalán lehetséges. Ha egy elméleti apparátus konstruálása a cél, akkor elengedhetetlen egy homogén elméleti keret létrehozása, amely lehetővé teszi az apparátus lehetőségeinek és határainak, formális struktúrájának és alkalmazhatóságának egyértelmű definiálását.

Ha a kutatás célja deskriptív, különbséget kell tenni egy jól definiálható véges szövegtörzs és egy adott nyelven konstruálható, különféle típusokhoz tartozó szövegekből álló potenciálisan végtelen szövegtörzs leírása között. Ha a kutatás célja explanatív, explicit módon meghatározandó mind az explanandum, mind az, hogy mit lehet az explanatív leírástól elvárni.

4. Egy elmélet konstruálásának alapvető metodológiai kérdései

A kutatás tárgyának megválasztása és a kutatás céljának kijelölése bizonyos mértékig meghatározza azokat a metodológiai kérdéseket, amelyeket egy elmélet konstruálásánál figyelembe kell venni. Itt három metodológiai alapkérdés megemlítését tartom szükségesnek.

Az első metodológiai alapkérdés egy szövegelmélet konstituensei között fennálló interdependencia relációk makrostruktúrájára vonatkozik. Egy ko-textuális elmélet kidolgozható anélkül, hogy egy kon-textuális és/vagy textuális elmélet követelményeire tekintettel kellene lennünk. Egy kon-textuális elmélet kidolgozása feltételezi egy, az általa felállított követelményeknek megfelelő, ko-textuális elmélet meglétét, de kidolgozható anélkül, hogy egy textuális elmélet követelményeire tekintettel kellene lennünk. Egy textuális elmélet (pontosabban: egy szövegelmélet) kidolgozása feltételezi egy, az ő követelményeinek megfelelő, ko- és kon-textuális elmélet meglétét, amelyek természetesen egymással is kompatibiliseknek kell lenniük. Ebből következik, hogy a szövegelmélet nem csupán egy valamilyen módon strukturált mondatelmélet plusz még valami — ha ezzel az állásponttal gyakorta találkozhatunk is a szakirodalomban. A szövegelmélet nyilvánvalóan feltételez egy mondatelméletet, ennek struktúrája azonban a szövegelmélet által determinált. (Dascal és Margalit 1974, Dorfmüller-Karpusa és Petőfi 1981, Petőfi és Rieser 1976.)

A második metodológiai alapkérdés a szövegelmélet empirikus motiváltságára vonatkozik. Ha azokat az operációkat, amelyeket szövegek produkálása/szintetizálása és recipiálása/analizálása esetén végre kell hajtánunk, közös néven szövegfeldolgozásnak nevezzük. Különbséget kell tennünk természetes, elméleti és automatizált szövegfeldolgozás között. Természetes szövegfeldolgozást hajt végre az, aki természetes kontextusban produkál vagy re-

cipiál egy szöveget; elméleti szövegfeldolgozást hajt végre az, aki egy elmélet apparátusának segítségével (és általa irányítva) szintetizál vagy analizál egy szöveget; s végül automatizált szövegfeldolgozásról beszélünk akkor, ha a szövegek szintetizálása vagy analizálása részben vagy teljes egészében automatizálva történik. Ami magának a szövegfeldolgozásnak a folyamatát illeti, az elméleti szövegfeldolgozás lehet empirikusan motivált vagy nem motivált. Az elméleti szövegfeldolgozás empirikusan nem motivált, ha csupán a feldolgozási folyamat eredményének adekvátságát kívánjuk meg, magával a folyamat végrehajtásával szemben azonban nem támasztunk semmi, az elmélet keretén kívül eső követelményt. Az elméleti szövegfeldolgozás empirikusan motivált, ha a szövegfeldolgozás folyamatától megkívánjuk, hogy az alkalmazott procedúrákat azoknak a procedúráknak az approximációiként tekintethessük, amelyek természetes szövegfeldolgozás esetében kerülnek alkalmazásra. Ebben az esetben természetesen rendelkezniünk kell ezekre a természetes procedúrákra vonatkozó hipotézisekkel. Ezeket a hipotéziseket felállíthatjuk önmegfigyelés útján, egy jól megalapozott interdiszciplináris együttműködés érdekében azonban az önmegfigyelés útján nyert adatokat célszerű konfrontálni a kognitív-pszichológiai kutatás eredményeivel. Egyes kutatók a neurológiai kutatás eredményeinek figyelembevételét is szükségesnek tartják, más szóval, szükségesnek tartják a neurológiai procedúrákra vonatkozó ismeretek feldolgozását is a teória konstruálásában. E második metodológiai alapelv tárgyalásánál szándékosan használtam az 'empirikusan motivált' kifejezést, mert nem kívántam azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy a szövegelméleti kutatás empirikus kutatásnak tekinthető/tekintendő-e vagy sem, minthogy ez a kérdés a nyelvészeti kutatás egészével kapcsolatban is vitatott kérdés. (Arbib és Caplan szerk. 1981, Botha 1973, Cohen szerk. 1974, Cohen és Wirth szerk. 1975, Eikmeyer és Rieser 1983, Finke 1979, Petőfi 1982, Petőfi szerk. 1982, Peters szerk. 1972, Schnelle 1981, Wunderlich szerk. 1976.)

A harmadik metodológiai alapkérdés arra vonatkozik, hogy milyen reprezentációs (kanonikus) nyelv alkalmazása célszerű szövegelmélet keretében. Az, hogy egy kanonikus nyelv használata nemcsak célszerű, hanem szükséges is, ténynek tekinthető: minthogy a kutatás tárgyát verbális objektumok képezik, egy kanonikus nyelv használata nyújtja az egyetlen lehetőséget arra, hogy különbséget tegyünk a kutatás tárgyának nyelve és a kutatás eredményeit leíró nyelv között, és ezáltal biztosítsuk a kutatás eredményeinek interszubjektív megítélhetőségét. Ez egy olyan komplex interdiszciplináris kutatás esetén, mint amilyen a szövegelméleti kutatás, különösen lényeges. A különböző területeken szerzett kutatási tapasztalat azt látszik igazolni, hogy célszerű olyan kanonikus nyelvvel operálni, amelynek elemei a predikátumlogika elemi struktúráival analógok. Egy ilyen kanonikus nyelv elemei ugyanis egyrészt közeli kapcsolatba hozhatók a természetes nyelvi szintagma-struktúrákkal, másrészt közel állnak a tényállások struktúrájához is, amelyek voltaképpen nem mások, mint különféle objektumok közötti relációk. Ebből a megállapításból azonban nem következik, hogy a predikátumlogika egy az egyben alkalmazható kanonikus nyelvként. Épp ellenkezőleg, megköveteli annak lényeges módosítását. (Ballmer 1975, Biasci és Fritsche szerk. 1978, Creswell 1973, Eikmeyer 1980, Eikmeyer és Jansen szerk. 1980, Fritsche szerk. 1981, Heydrich 1982, Kayser szerk. 1982, Kintsch és van Dijk 1978, Stegmüller 1979.)

5. Egy elmélet konstruálásának metametodológiai alapkérdései

A szövegnyelvészeti/szövegelméleti kutatás általános jellegét az a dominancia reláció határozza meg, amely tárgya, célja és metodológiája között fennáll.

A természetes nyelvekre vonatkozó kutatás más területeihez hasonlóan, a szövegnyelvészeti/szövegelméleti kutatás esetében is a tárgy, cél és metodológia bármelyike domináns elemnek tekinthető. Probléma elsősorban akkor áll elő, ha egy más területről átvett metodológia lesz a domináns. Metodológiának más területről való átvételére a nyelvészeti kutatásban a legtöbb esetben annak érdekében kerül sor, hogy a kutatás számára az addiginál szilárdabb metodológiai bázist lehessen biztosítani. Így történt a generatív grammatika, Montague univerzális grammatikája, valamint minden olyan mondatgrammatika megkonstruálásánál, amely valamely filozófiai logika (vagy ezek valamely konfigurációja) alapjára épül és így történt ezeknek a mondatgrammatikáknak a szövegszintre való kiterjesztési kísérleteinél is. (Rieser 1978, 1982.) Egy importált metodológiának egyaránt van előnye és hátránya. Előnye az, hogy lehetővé teszi több olyan aspektus felismerését és leírását, amely addig elkerülte a kutatók figyelmét. Hátránya az, hogy egy importált metodológia a legtöbb esetben meghatározza azokat az objektumokat és/vagy objekumoknak azon tulajdonságait, amelyek e metodológia segítségével vizsgálhatók és leírhatók, s hátránya az is, hogy a kiterjesztésére irányuló kísérletekkel szemben korlátozott flexibilitást mutat. Azonban mindhátrányukkal, mind előnyükkel, s különösen azzal, hogy explicit — és a legtöbb esetben formális — keretet nyújtanak a kutatás tárgyainak vizsgálatához és leírásához, maximális mértékben hozzájárulnak a metodológiai diszkusszió intenzívvé válásához, ami szerencsés körülmények között egy diszciplína-specifikus saját metodológia megteremtéséhez vezethet.

Egy szövegelmélet kidolgozása során a kutatás tárgya és célja kell hogy domináns legyen, a metodológia ezekhez képest alárendelt szerepet játszik. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az explicitég követelményéről le kell mondani, sőt ellenkezőleg, még akkor is, ha csak maximális erőfeszítés árán érhető el. Eredményes inter- és multi-diszciplináris kutatás csak akkor folytatható, ha a kutatás eredményeinek reprezentálása az explicitég oly síkján történik, amely lehetővé teszi az interszubjektív diszkussziót.

6. Szövegtudomány, szövegosztályok

A 'szövegtudomány'/'szövegtudományok' terminus általánosan használt a német nyelvű szakirodalomban. (van Dijk 1980, Plett 1975.) A 'szövegtudományok' terminus azokra a tudományokra utal, amelyekben a szövegek jelentős szerepet játszanak. Ilyenek mindenekelőtt az irodalomtudomány (a szó legtágabb értelmében véve, magába foglalva az etnopoétikai szövegek elemzését és leírását is), a teológia, jogtudomány, történettudomány, pszichológia, de a filozófia, matematika és logika is. Más szóval, a szövegtudomány célja a legkülönbözőbb szövegosztályokhoz tartozó szövegek vizsgálata, nem

csak az irodalmi szövegeké, ahogyan ez korábban történt. E cél motiválására több argumentum hozható fel, említsük meg a következő hármat.

Az első argumentum, amely 'pragmatikai argumentum'-nak nevezhető, arra utal, hogy ha az irodalmi szövegeknek mind pragmatikus, mind kulturális szempontból megkülönböztetett szerep tulajdonítható is, hiba volna kizárólag ezekkel a szövegekkel foglalkozni. Egyrészt a mindennapi életben, elsősorban az élet egyre nagyobb mértékű institucionalizálása, másrészt a különféle kommunikációs médiumok egyre nagyobb elterjedése következtében a legkülönbözőbb szövegesztályokba tartozó szövegek jutnak egyre nagyobb szerephez, másrészt az irodalmi jelleg nem kizárólag inherens tulajdonság, hanem kontextustól is függő funkcionális kategória, amely különféle szövegekhez hozzárendelhető.

A második argumentum 'formális argumentum'-nak nevezhető, a szövegek úgynevezett makrostruktúrájára utal. Minthogy a legkülönbözőbb módon strukturált szövegek használhatók irodalmi funkcióban, nem definiálható egy egy az egyhez reláció bizonyos makro-struktúrák és az irodalmi szövegek között. Ebben az összefüggésben elég például arra utalni, hogy milyen különböző szövegesztályok szövegeire alkalmazták a narratív szövegek elemzésének technikáját és hogy mily mértékben lettek flexibilisek a műfajelmélet kategóriái.

A harmadik argumentum 'szemantikai vagy interpretációelméleti argumentum'-nak nevezhető és egyrészt arra a magatartásra utal, amellyel interpretátorok különféle szövegesztályokhoz tartozó szövegeket közelítenek meg, másrészt arra a lehetőségre, hogy egy és ugyanazon szöveg különféle szövegesztályokba sorolható. Négy alapvető pragmatikai-szemantikai szövegesztályhoz jutunk a következő két opozíció-pár alkalmazásával: (1) nem-fikcionális szöveggént interpretálandó szöveg versus fikcionális szöveggént interpretálandó szöveg; (2) szó szerinti értelmében interpretálandó szöveg versus nem-szó-szerinti értelmében interpretálandó szöveg. A 'magatartás' terminus arra vonatkozó tudásunkra utal, hogy mit jelent például egy szöveget nem fikcionális és szó szerinti értelmében interpretálandó szöveggént interpretálni (más szóval, hogy milyen módon lehet interpretációs modelleket konstruálni az ilyen szövegekhez), a 'lehetőség' terminus pedig arra, hogy a legtöbb esetben az interpretátor maga dönti el, melyik szövegesztályba tartozónak tartja azt a szöveget, amelyet interpretálni szándékozik.

Ebben az összefüggésben hangsúlyozni kell azt is, hogy ezek az argumentumok nem vonják kétségbe annak szükségességét, hogy szövegek diakrón/történeti relációi éppúgy a kutatás tárgyát kell képezzék, mint a fentiekben érintett szövegelméleti aspektusai. (Bungarten szerk. 1981, Corsaro 1981, van Dijk 1980, Fluck 1976, Genot 1979, Gray 1977, Große 1976, Güllich és Raible szerk. 1972, Gutwinsky 1976, Haubrichs szerk. 1976—78, Hirsch 1977, Jones 1977, Labov és Fanshel 1977, Longacre 1974, Mentrup szerk. 1979, Ortony szerk. 1979, Petőfi 1982, Plett 1975, Pratt 1977, Prince 1973, Raible 1972, Rieser 1977, Ringbom szerk. 1975, Schenkein 1977, Wallace 1970, Werlich 1975.)

ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIA, FOLYÓIRATOK ÉS SZOROZATOK

Adjemian, C.

1978 Theme, rheme, and word order: From Weil to present-day theories *Historigraphia linguistica*, 5: 253—273

Advances in Discourse Processes Since 1978. Norwood, N. J.: ALEX.

Agricola, E.

1972 *Semantische Relationen im Text und im System*. The Hague: Mouton.

Allén, St. szerk.

1982 *Proceedings of the Nobel Symposium on Text Processing*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Arbib, M. A. és Caplan, D. szerk.

1981 *Neural Models of Language Processes*. New York: Academic Press.

Bach, K. és Harnish, R.

1979 *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, Ma.: MIT Press.

Ballmer, T.

1975 *Sprachrekonstruktionsysteme*. Kronberg: Skriptor.

Ballmer, T.

1978 *Logical Grammar with Special Topics in Context Change*. Amsterdam: North Holland.

Baumann, R. és Scherzer, J. szerk.

1974 *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London: Cambridge.

de Beaugrande, R. és Dressler, W.

1980 *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.

De Beaugrande, R.

1980 *Text, Discourse, and Process. Toward a Multidisciplinary Science of Texts*. Norwood, N. J.: Ablex.

Bertinetto, P. M.

1979 Can we give a unique definition of the concept 'text'? Reflexions on the status of text linguistics. In *Text vs. Sense. Basic Questions of Text Linguistics*. szerk. J. S. Petőfi, pp. 143—160. Hamburg: Buske

Biasci, C. és Fritsche, H. szerk.

1978 *Texttheorie, Textrepräsentation: Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten*. Hamburg: Buske.

Bobrow, D. és Collins, A. szerk.

1975 *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*. New York: Academic Press.

Bock, W.

1979 *Wort-, Satz-, Textverarbeitung*. Stuttgart: Kohlhammer.

Botha, R.

1973 *The Justification of Linguistic Hypotheses*. Den Haag: Mouton.

- Brazil, D.
1975 *Discourse Intonation I.* (Discourse Analysis Monographs, 1). University of Birmingham.
- Brazil, D.
1978 *Discourse Intonation II.* (Discourse Analysis Monographs, 2). University of Birmingham.
- Bremond, C.
1973 *Logique du récit.* Paris: Seuil.
- Breuer, D.
1974 *Einführung in die pragmatische Texttheorie.* München: Fink-UTB 106.
- Brown, R. és Steinmann, M. szerk.
1979 *Rhetoric 1978: An Interdisciplinary Conference.* Minneapolis: Univ. of Minnesota Center for Advanced Studies in Language, Style and Literary Theory.
- Bungarten, Th. szerk.
1981 *Wissenschaftssprache.* München: Fink.
- Burghardt, W. és Hölker, Kl. szerk.
1979 *Text Processing.* Berlin, New York: de Gruyter.
- Charniak, E. és Wilks, Y. szerk.
1976 *Computational Semantics: An Introduction to Artificial Intelligence and Natural Language Communication.* Amsterdam: North Holland.
- Charolles, M. és Peytard, J. szerk.
1978 *Langue Française 38: enseignement du récit et cohérence du texte.* Paris: Larousse.
- Chomsky, N.
1976 *Studies on Semantics in Generative Grammar.* The Hague: Mouton.
- Cicourel, A. V.
1980 Three models of discourse analysis:
The role of social structure.
Discourse Processes, 3: 101—132.
- Cohen, D. szerk.
1974 *Explaining Linguistic Phenomena.* New York: Wiley
- Cohen, D. és Wirth, J. szerk.
1975 *Testing Linguistic Hypotheses.* New York: Wiley.
- Cole, P. szerk.
1978 *Syntax and Semantics IX: Pragmatics.* New York: Academic Press.
- Cole, P. és Morgan, J. szerk.
1975 *Syntax and Semantics III: Speech Acts.* New York: Academic Press.

- Cole, P. és Sadock, J. szerk.
1977 *Syntax and Semantics VIII: Grammatical Relations*. New York: Academic Press.
- Corsaro, W. A.
1981 Communicative processes in studies of social organization. *Text 1*: 5—64.
- Coseriu, E.
1980 *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Coulthard, M.
1977 *An Introduction to Discourse Analysis*. London: Longman.
- Coulthard, M.; Brazil, D.; és John, C. szerk.
1979 *Discourse, Intonation and Language Teaching*. London: Longmans.
- Cresswell, M. J.
1973 *Logics and Languages*. London: Methuen & Co.
- Crothers, E. J.
1979 *Paragraph Structure Inference*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Dahl, P. szerk.
1974 *Topic and Comment, Contextual Boundedness, and Focus*. Hamburg: Buske.
- Daneš, F. szerk.
1974 *Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague: Academia.
- Daneš, F. és Viehweger, D. szerk.
1976 *Probleme der Textgrammatik I*. Berlin: Akademie Verlag.
- Daneš, F. és Viehweger, D. szerk.
1977 *Probleme der Textgrammatik. II*. Berlin: Akademie Verlag
- Dascal, M. és Margalit, A.
1974 A new 'revolution' in linguistics? — 'Text grammars' vs. 'sentence grammars'. *Theoretical Linguistics 1*: 195—213.
- Dorfmueller-Karpusa, K. és Petöfi, J. S. szerk.
1981 *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg: Buske.
- Dressler, W. szerk.
1978a *Textlinguistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Dressler, W. szerk.
1978b *Current Trends in Text Linguistics*. Berlin: de Gruyter.
- Dressler, W. és Schmidt, S. J. szerk.
1973 *Textlinguistik: Kommentierte Bibliographie*. München: Fink.
- Eco U.
1976 *A Theory of Semiotics*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Eco, U.
1979 *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts*. Bloomington & London: Indiana Univ. Press.

- Eikmeyer, H.-J.
1980 *Transformationsgrammatiken mit Multilabels. Definition und Anwendungsmöglichkeiten*. Hamburg: Buske.
- Eikmeyer, H.-J. és Rieser, H.
1983 Procedural Grammar for a Fragment of Black English Discourse. In *Dynamic Linguistics* ed. T. Ballmer, pp. 000—00. Berlin: de Gruyter
- Eikmeyer, H.-J. és Jansen, L. M. szerk.
1980 *Objektargumente. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten III*. Hamburg: Buske.
- Eikmeyer, H.-J. és Rieser, H. szerk.
1981 *Words, Worlds and Contexts. New approaches in Word Semantics*. Berlin New York: de Gruyter.
- Engel, D.
1977 *Textexperimente mit Aphantikern*. Tübingen: Narr.
- Ervin-Tripp, S. és Mitchell-Kernan, C. szerk.
1977 *Child Discourse*. New York: Academic Press.
- Fahlmann, S.
1979 *A System for Representing and Using Real-World Knowledge*. Cambridge, Mass.: MIT.
- Finke, P.
1979 *Grundlagen einer linguistischen Theorie. Empirie und Begründung in der Sprachwissenschaft*. Braunschweig: Vieweg
- Flader, D. és Wodak-Leodolter, R. szerk.
1979 *Therapeutische Kommunikation*. Königstein: Scriptor.
- Fluck, H.-R.
1976 *Fachsprachen. Einführung und Bibliographie*. München: Fink-UTB 483.
- Freedle, R. O. szerk.
1977 *Discourse Production and Comprehension*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Freedle, R. O. szerk.
1979 *New Directions in Discourse Processing*. Norwood, N. J.: Ablex.
- Fritsche, J. szerk.
1981 *Konnektivausdrücke, Konnektiveinheiten. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten. I*. Hamburg: Buske.
- Gazdar, G.
1979 *Pragmatics: Implicature, Presuppositions and Logical Form*. New York: Academic Press.
- Genot, G.
1979 *Elements of Narrativity. Grammar in Narrative, Narrative in Grammar*. Hamburg: Buske.
- Givon, T. szerk.
1979 *Syntax and semantics XII: Discourse and syntax*. New York: Academic Press.

Glinz, H.

1977—78 *Textanalyse und Verstehenstheorie. I, II. I: Methodenbegründung — soziale Dimension — Wahrheitsfrageacht ausgeführte Beispiele. II: Mit Texten erstrebte Erträge — Aufbau der Gesamtkompetenz — Sprache, Zeit-Strukturierung und Ich.* Frankfurt a. M.: Athenäum.

Goffman, E.

1974 *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience.* Cambridge, Ma.: Harvard Univ. Press.

Gray, B. G.

1977 *The Grammatical Foundations of Rhetoric: Discourse Analysis.* The Hague: Mouton.

Grimes, J. E.

1975 *The Thread of Discourse.* The Hague: Mouton.

Grimes, J. E. szerk.

1978 *Papers on Discourse.* Dallas: Summer Institute of Linguistics.

Große, E. U.

1976 *Text und Kommunikation. Eine linguistische Einführung in die Funktionen der Texte.* Stuttgart: Kohlhammer.

Gutwinski, W.

1976 *Cohesion in Literary Texts.* The Hague: Mouton.

Gülich, E.

1970 *Makrosyntax der Gliederungssignale im gesprochenen Französisch.* München: Fink.

Gülich, E. és Raible, W. szerk.

1972 *Textsorten.* Frankfurt: Athenäum.

Halle, M.; Bresnan, J. és Miller, G. A. szerk.

1978 *Linguistic Theory and Psychological Reality.* Cambridge, Ma.: MIT Press.

Halliday, M. és Hasan, R.

1976 *Cohesion in English.* London: Longman.

Harris, Z. S.

1963 *Discourse Analysis Reprints.* The Hague: Mouton.

Hartmann, P.

1975 Textlinguistische Tendenzen in der Sprachwissenschaft. *Folia Linguistica* 8 1—49.

Harweg, R.

1968 *Pronomina und Textkonstitution.* München: Fink.

Harweg, R.

1974 Textlinguistik. In *Perspektiven der Linguistik II.* ed. W. Koch, pp. 88—116. Stuttgart: Kröner.

Haubrichs, W. szerk.

1976—78 Erzählforschung, Theorien, Modelle und Methoden der Narrativik. I, II, III. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. Beiheft* 4, 6, 8. Göttingen.

- Hawkes, T.
1977 *Strukturalism and Semiotics*. London: Methuen & Co.
- Hays, D. G. és Lance, D. M. szerk.
1972 *From Soundstream to Discourse: Papers from the 1971 Mid-America Linguistics Conference*. Colombus: Linguistics Area Program, Univ. of Missouri.
- Heger, K.
1976 *Monem, Wort, Satz und Text*. Tübingen: Niemeyer.
- Henne, H. és Rehbock, H.
1979 *Einführung in die Gesprächsanalyse*. Berlin: de Gruyter.
- Heydrich, W.
1982 *Gegenstand und Sachverhalt. Bausteine zu einer nominalistisch orientierten Semantik für Texte*. Hamburg: Buske.
- Heydrich, W. szerk.
1981 *Lexikoneinträge. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten V*. Hamburg: Buske.
- Hinds, J. szerk.
1978 *Anaphora in Discourse*. Edmonton: Linguistic Research Inc.
- Hirsch, E. D.
1977 *The Philosophy of Composition*. Chigago: Univ. of Chicago Press.
- Hörmann, H.
1976 *Meinen und Verstehen*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Ingarden, R.
1965 *Das literarische Kunstwerk*. (Dritte, durchgesehene Auflage.) Tübingen: Niemeyer.
- Iser, W.
1980 Text and readers. *Discourse Processes* 3: 327—343.
- Jelitte, H.
1973— Kommentierte Bibliographie zur Sowjetrussischen Textlinguistik. *Linguistische Berichte* 28: 83—100; 29: 74—92.
- Jelitte, H. szerk.
1976 *Sowjetrussische Textlinguistik*. Bern: Lang.
- Jones, L. K.
1977 *Theme in Expository Discourse*. Lake Bluff, III.: Jupiter Press.
- Kallmeyer, W. és Megyer-Hermann, R.
1980 Textlinguistik, In *Lexikon der Germanistischen Linguistik* ed. H. P. Althaus; H. Henne; and H. E. Wiegand, pp. 242—58. Tübingen: Niemeyer.
- Kalverkämper, H.
1981 *Orientierung zur Textlinguistik*. Tübingen: Niemeyer.
- Kayser, H. szerk.
1982 *Propositionen und Propositionskomplexe. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten II*. Hamburg: Buske.
- Kinneavy, J. L.
1971 *A Theory of Discourse*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.

- Kintsch, W.
1977 *Memory and Cognition*. New York: Wiley.
- Kintsch, W. és van Dijk, T. A.
1978 Toward a Model of Text Comprehension and Production. *Psychological Review* 85: 363—394.
- Klein, W. szerk.
1977 *Methoden der Textanalyse*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Koch, W. A.
1969 Vom Morphem zum Textem/From Morpheme to Texteme. *Aufsätze zur strukturellen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Hildesheim: Olms.
- Koch, W. A. szerk.
1972 *Strukturelle Textanalyse — Analyse du récit. Discourse Analysis*. Hildesheim/ New York: Olms.
- Kohonen, V. és Enkvist, N.-E. szerk.
1978 *Text Linguistics, Cognitive Learning and Language Teaching*. Åbo: Åbo Akademi.
- Kummer, W.
1972 Outline of a model for a grammar of discourse. *Poetics* 3: 29—56.
- Kummer, W.
1975 *Grundlagen der Texttheorie. Zur Handlungstheoretischen Begründung einer materialistischen Sprachwissenschaft*. Reinbeck: Rowohlt.
- Labov, W. és Fanshel, D.
1977 *Therapeutic Discourse: Psychotherapy as Conversation*. New York: Academic Press.
- Lang, E.
1976 *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Lange-Seidl, A. szerk.
1981 *Zeichenkonstitution. Akten des 2. Semiotischen Kolloquiums Regensburg 1978*. Berlin: de Gruyter.
- Larson-Freeman, D. szerk.
1980 *Discourse Analysis in Second Language Research*. Rowley, Ma.: Newbury.
- Leon, P. R. és Mitterand, H. szerk.
1976 *L'analyse du discours|Discourse analysis*. Montreal: Centre for Education and Culture.
- Lewis, D.
1969 *Convention: A Philosophical Study*. Cambridge, Ma.: MIT.
- Longacre, R. E.
1974 Narrative versus other discourse genre. In *Advances in tagmemics*. ed. R. Brend, pp. 357—376, Amsterdam: Noth Holland.
- Longacre, R. E. és Woods, F. szerk.
1977 *Discourse Grammar: Studies in Indigenous Languages of Columbia, Panama, and Ecuador*. Dallas, Tx.: Summer Institute of Linguistics.

- Lyons, J.
1970 *Chomsky*. London: Fontana.
- Lyons, J.
1977 *Semantics*. 2 vol. Cambridge: CUP.
- Mangueneau, D.
1976 *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours*. Paris: Hachette.
- McTear, M. F.
1979 Some issues in the analysis of discourse. *Papers in Linguistics*, 12: 393—414.
- Mentrup, W. szerk.
1979 *Fachsprachen und Gemeinsprache. (Jahrbuch 1978 des Instituts für deutsche Sprache, Mannheim.)* Düsseldorf: Schwann.
- Metzing, D. szerk.
1979 *Frame Conceptions and Text Understanding*. Berlin: de Gruyter.
- Miller, G. és Johnson-Laird, P.
1976 *Language and Perception*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.
- Moser, H. és mások szerk.
1975 *Linguistische Probleme der Textanalyse (Jahrbuch 1973 des Instituts für deutsche Sprache.)* Düsseldorf: Schwann.
- Ortony, A. szerk.
1979 *Metaphor and Thought*. Cambridge, Eng.: Cambridge Univ. Press.
- Östmann, J.-O. szerk.
1978 *Cohesion and Semantics*. Åbo: Åbo Akademi.
- Papiere zur Textlinguistik/Papers in Text Linguistics*
szerk. J. Ihwe, J. S. Petőfi, és H. Rieser. Since 1972. Hamburg: Buske.
- Partee, B. szerk.
1976 *Montague Grammar*. New York: Academic Press.
- Peters, S. szerk.
1972 *Goals of Linguistic Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Petőfi, J. S.
1971 *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt: Athenäum.
- Petőfi, J. S.
1973 Towards an empirically motivated grammatical theory of verbal texts. *In Studies in Text Grammars*, pp. 205—75. Dordrecht: Reidel.
- Petőfi, J. S.
1977 Semantics — pragmatics — text theory. *PTL: A Journal of Descriptive Poetics and Theory of Literature* 2: 119—149.
- Petőfi, J. S.
1982 Text, Signification, Models and Correlates. Some Aspects of Text Comprehension and Text Interpretation. *In Psycholinguistic Studies in Language Processing*, ed. G. Rickheit and M. Bock, pp. 000—00. Berlin: de Gruyter

- Petőfi, J. S. és Rieser, H.
1976 Some arguments against counter revolution. On Marcelo Dascal's and Avishai Margalit's "A new 'revolution' in linguistics? — 'Text grammars' vs. 'sentence grammars'. *Linguistics 188*: 11—22.
- Petőfi, J. S. szerk.
1979 *Text vs. Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*. 2 vol. Hamburg: Buske.
- Petőfi, J. S. szerk.
1981 *Text vs Sentence Continued*. Hamburg: Buske.
- Petőfi, J. S. szerk.
1983 *Some Methodological Aspect of Text Processing* (=Text 3/1, special issue.) The Hague: Mouton.
- Petőfi, J. S. és Rieser, H. szerk.
1973 *Studies in Text Grammar*. Dordrecht: Reidel.
- Plett, H. F.
1975 *Textwissenschaft und Textanalyse. Semiotic, Linguistik, Rhetorik*. Heidelberg: Quelle & Meyer
- Pratt, M. L.
1977 *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*. Bloomington: Indiana Univ. Press.
- Prince, A.
1973 *A Grammar of Stories*. The Hague: Mouton.
- Raible, W.
1972 *Satz und Text. Untersuchungen zu vier romanischen Sprachen*. Tübingen: Niemeyer.
- Recherches Sémiologiques*
1964 [=Communications 4] Paris: Seuil.
- Recherches Sémiologiques. L'Analyse structurale du récit*.
1966 [=Communications 8] Paris: Seuil
- Rehbein, J.
1977 *Komplexes Handeln: Elemente zur Handlungstheorie der Sprache*. Stuttgart: Metzler.
- Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie*
szerk. J. S. Petőfi. Since 1977. Berlin: de Gruyter.
- Rickheit, G. és Bock, M. szerk.
1982 *Psycholinguistic Studies in Language Processing*. Berlin: de Gruyter.
- Rieser, H.
1977 *Textgrammatik, Schulbuchanalyse, Lexikon*. Hamburg: Buske.
- Rieser, H.
1978 On the development of text grammar. In *Current Trends in Text Linguistics*. ed. W. Dressler, pp. 6—20, New York: de Gruyter.
- Rieser, H.
1979 *Aspekte einer partiellen Texttheorie 2 Vol.* Hamburg: Buske.

- Rieser, H.
1982 On the development of text grammar (with a 1980 Postscript). In *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. ed. K. Dorfmueller-Karpusa and J. S. Petőfi, pp. 317–54. Hamburg: Buske.
- Ringbom, H. szerk.
1975 *Style and Text: Studies Presented to Nils Enkvist*. Stockholm. Skriptor.
- Ritchie, G. D.
1980 *Computational Grammar. An Artificial Intelligence Approach to Linguistic Description*. Sussex: Harvester.
- Sadock, J. D.
1974 *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Schank, R. C. and Abelson, R. P.
1977 *Scripts, Plans, Goals, and Understanding: An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.
- Schecker, M. és Wunderli, P. szerk.
1975 *Textgrammatik: Beiträge zum Problem der Textualität*. Tübingen: Niemeyer
- Schenkein, J.
1977 *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press.
- Schiwy, G.
1969 *Der französische Strukturalismus*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt
- Schmidt, S. J.
1973 *Texttheorie. Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation*. München: Fink, UTB 202.
- Schnelle, H.
1981 Elements of theoretical net-linguistics. *Theoretical Linguistics* 8: 67–100.
- Scinto, L. F. M.
1982 *The Acquisition of Functional Composition Strategies for Text*. Hamburg: Buske.
- Sgall, P.; Hajičová, E. és Benešová, E. szerk.
1973 *Topic, Focus, and Generative Semantics*. Kronberg: Scriptor.
- Spiro, R. J.; Bruce, B. C. és Brewer, W. F. szerk.
1980 *Theoretical Issues in Reading Comprehension: Perspectives from Cognitive Psychology, Linguistics, Artificial Intelligence, and Education*. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.
- Stegmüller, W.
1979 *Hauptströmungen der Gegenwarts-Philosophie. Band II. 6., erweiterte Auflage*. Stuttgart: Kröner.
- Tannacito, D. J. szerk.
1981 *Discourse Studies: A Multidisciplinary Bibliography of Research on Text, Discourse, and Prose Writing*. Indiana: IUP Imprint Series.
- Tedeschi, Ph. és Zaenen, A. szerk.
1981 *Syntax and Semantics: Tense and Aspects*. New York: Academic Press.

- Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.* szerk. T. A. van Dijk és J. S. Petőfi. Since 1980.
- Thomason, R. szerk.
1974 *Formal Philosophy. Selected Papers of Richard Montague.* New Haven: Yale Univ. Press.
- Titzmann, M.
1977 *Strukturelle Textanalyse.* München: Fink-UTB.
- van de Velde, R. G.
1981 *Interpretation, Kohärenz und Inferenz.* Hamburg: Buske.
- Walker, D. szerk.
1978 *Understanding Spoken Language.* Amsterdam: North Holland
- Wallace, K. R.
1970 *Understanding Discourse: The Speech Act and Rhetorical Action.* Baton Rouge: Louisiana State Univ. Press.
- Waltz, D. L.
1978 *Theoretical Issues in Natural Language Processing.* Vol. 2 New York: Assoc. of Computing Machines.
- Weinrich, H.
1964 *Tempus. Besprochene und erzählte Welt.* Stuttgart: Kohlhammer.
- Weinrich, H.
1976 *Sprache in Texten.* Stuttgart: Klett.
- Werlich, E.
1975 *Typologie der Texte. Entwurf eines textlinguistischen Modells zur Grundlegung einer Textgrammatik.* Heidelberg: Quelle & Meyer UTB 450.
- Williams, E. S.
1977 Discourse and logical form. *Linguistic Inquiry* 8: 101—139.
- Wunderlich, D. szerk.
1976 *Wissenschaftstheorie der Linguistik.* Kronberg: Athenäum.
- Zamuner, V. L.
1981 *Speech Production. Strategies in Discourse Planning. A Theoretical and Empirical Enquiry.* Hamburg: Buske.

I.

HARALD WEINRICH

A FRANCIA NÉVELŐ SZÖVEGMONDATTANA

A hagyományos nyelvtudomány a következőképpen osztotta fel feladatkörét: a fonetika (vagy fonológia) a hangokat (vagy fonémákat) vizsgálja, a morfológia a morféákat elemzi, a szemantika a szavak, a mondatban a mondatok vizsgálatában illetékes. A szövegek vizsgálata általában a stilisztika feladata volt. Egy igazi nyelvész szemében azonban a stilisztika amolyan peremtudománynak számított, kissé a nyelvészet fuori le murájának. Az illetékességi körök eme felosztásában a nyelvészet tudományának egy olyan felfogása tükröződik, amely szerint a kutatás a kis egységekkel kezdve fokozatosan jut el a nagyobb egységeken át a mondathoz, a nyelvészet e herkulési oszlophoz.

Bizonyos idő óta azonban növekszik azoknak a száma, akik nem osztják maradéktalanul ezt a felfogást. Nyilvánvaló, hogy a nyelvtudomány elemei nem eleve „adottak”. Inkább szegmentálás és elemzés útján jut el hozzájuk a nyelvész. De egyáltalán mi az, ami adott? Ha előzetesen egyáltalán semmi sem adott, úgy szükségszerűen spekulatív alapokból kell kiindulni, vállalva a spekuláció határai közül való újbóli kikerülés bonyodalját. Ezért az látszik célszerűnek, hogy további kutatása alapjául a nyelvész egy szóbeli vagy írott szöveget vegyen, amely egy beszélő és egy hallgató (vagy egy szerző és egy olvasó) közötti kommunikatív aktusban jön létre. Minden nyelvészet — maga a generatív-transzformációs változat is — arra kényszerül, hogy szövegekből induljon ki. E szövegek aztán szegmentálhatók, előbb magasabb, majd kisebb nagyságrendű egységekre. Ezen elemek ráadásul nem az elemzés kiindulópontjához, hanem a végéhez tartoznak. Miután az elemzés véget ért, a folyamat megfordítható lesz. A nyert elemekből kiindulva újra lehet majd képezni a szöveget egy szintétikus — tőlem akár „generatív” — eljárással. Nevezetesen, amennyiben helyénvaló Descartes felfogása, miszerint az analízis és a szintézis ugyanegy módszer két oldala, úgy a nyelvészeti módszer alfájának és omegájának is a szövegnek kell lenni¹.

Az itt vázolt megfontolásokból következik, hogy a nyelvészet szükségszerűen szövegnyelvészet. A szintaxis alatt így tehát mindig szöveg- vagy makro-szintaxist kell érteni. Ez leginkább és mindenekelőtt azt jelenti, hogy semmi

¹) „Tota methodus consistit in ordine et dispositione eorum ad quae mentis acies est convertenda, ut aliquam veritatem inveniamus. Atque hanc exacte servabimus, si propositiones involutas et obscuras ad simpliciores gradatim reducamus, et deinde ex omnium simplicissimarum intuitu ad aliarum omnium cognitionem per eosdem gradus ascendere tentemus.” (Œuvres de Descartes, C. Adam és P. Tannery közreadásában, X, 379.o.)

sem indokolja a szintaktikai vizsgálatoknak épp a mágikusan tisztelt mondat-határnál való megszakítását. A mondatnál magasabb rendű nyelvi egységek szintaktikailag nem kevésbé strukturáltak, mint a nála alacsonyabb rendű egységek. Miközben az előzőek akár módszertani elsőbbséggel is bírnak, hiszen a szegmentálás folyamatában előbb tűnnek fel. Eszerint a szövegek — mégpedig a dialógus fragmentáris részeitől a regény finom fonatú szövetéig — egyetlen szövegmondattanból sem iktathatók ki.

A francia nyelv névelőinek elemzésével arra kívánok rámutatni, hogy e morfémaosztály funkciója egyedül a szöveg egészét figyelembe véve elemezhető. Előbb azonban előre kell bocsátanom néhány, a névelők paradigmatiszta szempontjaira vonatkozó megjegyzést. A francia nyelvészet a névelőt illetően hagyományosan különbséget tesz a határozott (le, la, les) és a határozatlan névelő (un, une, des), valamint a részelő névelő (article partitif, a szerk. megj.) között. A *des* alak kétszeres előfordulása e sorban, ti. mind a határozatlan, mind a részelő névelők osztályában, a morfológiai homonímia kérdését veti fel. Hogy e probléma részletes taglalásával túl sok időt ne töltsünk², javaslom, hogy a részelő névelő fogalmát hagyjuk ki a francia grammatikából. Ez a következő érveléssel támasztható alá: a francia nyelv csupán a határozott és a határozatlan névelők osztályáról tud. Köztük bináris oppozíció áll fenn. A *des* alak kizárólag a határozatlan névelő többes számának tekintendő. A részelő névelők forma-leltárában ezek után csupán a *du* és a *de la* alakok maradnak fenn. Mi legyen ezekkel? Érvelésemben itt vezetem be a neutralizáció fogalmát. Tudott, hogy a strukturalisták első nemzedéke nagyon szívesen operált e fogalommal. Először főként a fonológiában alkalmazták, majd André Martinet és mások által a fonológia területéről áttevődött a morfológia és a szintaxis területére is. A neutralizáció fogalmának bevezetése a névelők-nél márcsak ezért is plauzibilis. Emlékezzünk arra, hogy a határozott és a határozatlan névelő többes számában az egyes szám hímneme és nőneme között fennálló génusz-oppozíció mindenkor neutralizálódik. Hasonlóképpen neutralizálódhat a névelők rendszerében az egyes szám és a többes szám közötti oppozíció is. A határozatlan névelő (a határozott nem!) megengedi e szám-oppozíció neutralizációját. Az oppozíciót a *du* és a *de la* archimorfémák (neutralizátorok) képviselik.

Ha egyszer a névelők rendszerében a génusz-oppozíciók és a számopozíciók — legalábbis részleges — neutralizálása fennáll, akkor végül is feltehető a kérdés, vajon egy harmadik oppozíció, nevezetesen a határozatlan és a határozott névelő közötti, nem neutralizálható-e a névelők rendszerében. Ténylegesen előrelátható e neutralizáció is. E funkció a nulla-névelőnek jut ki, mely mint archimorféma (neutralizátor) elemezhető. E megfontolások pontosságára érdekében bemutatom a francia névelő morfológiai rendszerét:

²) A probléma feldolgozása megtalálható az én cikkemben: „In Abrede gestellt: Der Teilungsartikel in der französischen Sprache“, in: *Philologische Studien für Joseph M. Piel* (Heidelberg, 1969), 218—23.o.

	EGYES SZÁM	TÖBBES SZÁM	} Seml. Ø
HATÁROZOTT	Himn. <i>le</i> } Nőn. <i>la</i> }	Seml. <i>les</i>	
HATÁROZATLAN	Himn. <i>un</i> } Nőn. <i>une</i> }	Seml. <i>des</i>	
		Semleges: <i>du</i> <i>de la</i>	

A következőkben a határozott és a határozatlan névelő közötti oppozícióra koncentrálok, ahol az itt kifejtett megfontolások alapján a részlő névelőt a határozatlan névelőhöz sorolom. Nos, mi ennek az oppozíciónak a funkciója? Először is hangsúlyoznám, hogy elvi okok szólnak az ellen, hogy a névelők funkciójához logikai vagy kvázi-logikai magyarázatokat keressünk. E magyarázatok valamelyikét követve, a grammatikusoknak oly igen kedvükre valóan, a határozott névelő a nem megjelölésére szolgál („l’homme est mortal“), míg a határozatlan névelő a fajtát és az egyedet jelöli („un homme qui aime a’rire“, „on cherche un homme de confiance“). Az ilyen magyarázatokkal szembeni ellenvetések elvi és módszertani jellegűek. A szintaxist és a szemantikát nem szabad összekeverni. A szemantika alapvető felismerései közé tartozik, hogy az izolált nyelvi jelek általában valami általánosra utalnak, míg ugyanezek, ha kisebb vagy nagyobb kontextus veszi őket körül, a különösré és az egyesre vonatkozóan determináltak. Emellett a beszélő a kontextus terjedelmével és minőségével a determináció erősségét s ezzel együtt a textuális jelentés terjedelmét is többé-kevésbé szabadon meghatározhatja. Ez egy szemantikai folyamat, ahol a szemantikát a szövegsemantika értelmében kell felfognunk. Mindennek még semmi köze sincs a névelőhöz. A névelő funkcióját a szintaxis és nem a szemantika felől kell magyaráznunk. Az a benyomásom mégis, hogy a nemre, fajtára és egyedre vonatkozó bizonyos megfigyelések nem teljesen irrelevánsak a névelők funkciójáról folytatott vitában sem. Egy olyan, a névelő funkciójára vonatkozó szintaktikai magyarázatot kell tehát keresnünk, amely felépítésében megmutatja, hogy a névelő funkciójáról mondott „logikai“ magyarázatok miért bírnak bizonyos meggyőző erővel.

Mi is voltaképpen egy szöveg? A sok lehetséges definíció közül itt a legegyszerűbbet választom: egy szöveg a kommunikáció két szembetűnő megszakítása között levő beszédjelek (monémák) rendezett sora. A szövegben egymást követő monémák számának alsó határa kettő, a felső határ nyitott. A monémák között, több nyelvészeti iskola felfogása szerint, megkülönböztethetők³⁾ lexémák és morfémák. A szövegben a lexémák és morfémák aztán rendszerint keverednek bizonyos mértékben. Mivel minden monémának jelentése van,

³⁾ Az André Martinet-től származó francia terminológiában *lexème* és *morphème*, a monème-mel mint fölérendelt fogalommal.

így minden monéma a másik számára kotextusul szolgál, és szemantikai értékükben kölcsönösen determinálják egymást. Ha elgondolunk egy több száz monémából összetevődő szöveget, s eközben komolyan vesszük a kontextusbeli kölcsönös determinációt, akkor a determinálók végtelennül összetett versengését képzelhetjük el. Melyik hallgató és melyik olvasó tudna itt eligazodni? Tulajdonképpen aligha lehetne itt eligazodni, ha a nyelv maga minden szövegfonatonban nem helyezne készenlétbe bizonyos utalásokat és jelzéseket, amelyek a szöveg fejlődésmenetében metaforikus útmutatóul szolgálnak. Ezek az elemek deiktikusnak nevezhetők, amennyiben a görög grammatikusnak, Apollóniosz Düszkolosznak ismert kifejezését kívánjuk alkalmazni, amit jelentős *Nyelvelméletében* Karl Bühler elevenített fel⁴. Bühler felfogása szerint a nyelvben éles különbséget lehet tenni a nyelvi jeleket a tárgyak világával összekötő denotatív funkció és a deiktikus vagy demonstratív funkció között, mely a jelek egymás közötti viszonyát és a kommunikáció többi résztvevőjéhez való viszonyt állítja elő. Ezen elmélet értelmében deiktikusnak mindenekelőtt a különböző névmások (személyes névmás, mutató névmás, birtokos névmás) tekinthetők, de bizonyos határozószók is, különösképp a helyhatározók, valamint az igék időformái, s végül a névelők. Bühler pszichológus volt; a deixis fogalmának segítségével a nyelvi jel funkcióját az emberi megértésben akarta rögzíteni. A nyelvi jelek egymás közti összekapcsolódása, amit ő „anaforikus deixisnek” nevezett, számára kisebb jelentőséggel bíró dolog volt. Elismerve Bühler nyelvészeti kvalitásait, hangsúlyoznunk kell, hogy a szövegnyelvészet nem adhat elsőbbséget a pszichológiának. A nyelvészeti elemzésben az összes deiktikus funkció egyenrangú. Ezen túlmenően egy sor módszertani érv szól amellett, hogy az elemzésben a textuális deixist a referenciális „kiféléható deixis” elé helyezzük. Ugyanis egy szöveg, mely valamiképp mégiscsak homogén jelek sora, minden bizonnyal könnyebben elemezhető, mint valamely tényleges élethelyzet, amely szükségképpen összetett, és nemcsak jelekből, hanem igen sok nem-jelből is áll.

A következő szöveget Albert Camus „La Pierre qui pousse” („Az eleven kő”) című novellájából vettük. A történet Braziliában játszódik, a résztvevő személyek: d'Arrast, egy francia mérnök, aki nemrégiben érkezett ide, és braziliai vezetője Szókratész⁵. A jól értesült Szókratésznek és a rosszul tájékozott d'Arrast-nak komoly nehézségei támadnak aközben, hogy tartózkodási helyük sajátosságait illetően egyetértésre akarnak jutni.

A következő párbeszéd a két személy közötti információkülönbség áthidalását szolgálja. (A határozatlan névelőt kurzívval jelölöm.)

D'Arrast cherchait Socrate au milieu de la foule quand il le reçut dans son dos.

„C'est la fête, dit Socrate en riant, et il s'appuyait sur les hautes épaules de d'Arrast pour sauter sur place.

5.

⁴ Karl Bühler, *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena, 1934; Stuttgart² 1965). Vö. E. Egger, *Apollonius Dyscole-Essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité* (Paris, 1854).

⁵ A bennszülött vezető hibás francia nyelven beszél.

— Quelle fête?

— Eh! s'étonna Socrate qui faisait face maintenant à d'Arrast, tu connais pas? La fête du bon Jésus. Chaque l'année, tous viennent à la grotte avec le marteau.“

10. Socrate montrait non pas *une* grotte, mais *un* groupe qui semblait attendre dans *un* coin du jardin.

15. „Tu vois! *Un* jour, la bonne statue de Jésus, elle est arrivée de la mer, en remontant le fleuve. Des pêcheurs l'a trouvée. Que belle! Que belle! Alors, ils l'a lavée ici dans la grotte. Et maintenant *une* pierre a poussé dans la grotte. Chaque année, c'est la fête. Avec le marteau, tu casses, tu casses des morceaux pour le bonheur béni. Et puis quoi, elle pousse toujours, toujours tu casses. C'est le miracle.“
20. Ils étaient arrivés à la grotte dont on apercevait l'entrée basse par-dessus les hommes. qui attendaient. A l'intérieur, dans l'ombre piquée par des flammes tremblantes de bougies, *une* forme accroupie cognait en ce moment avec *un* marteau. L'homme, *un* gauchon
30. maigre aux longues moustaches, se releva et sortit, tenant dans sa paume offerte à tous *un* petit morceau de schiste humide sur lequel, au bout de quelques secondes, et avant de s'éloigner, il referma la main avec précaution.
35. *Un* autre homme alors entra dans la grotte en se baissant.

- D'Arras se retourna. Autour de lui, les pèlerins attendaient, sans le regarder, impassibles sous l'eau qui descendait des arbres en voiles fins. Lui aussi attendait, devant cette grotte, sous la même brume d'eau, et il ne savait quoi. Il ne cessait d'attendre, en vérité, depuis *un* mois qu'il était arrivé dans ce pays. Il attendait, dans la chaleur rouge des jours humides, sous les étoiles menues de la nuit, malgré les taches qui étaient les siennes, les digues à bâtir, les routes à ouvrir, comme si le travail qu'il était venu faire ici n'était qu'*un* prétexte, l'occasion d'*une* surprise, ou d'*une* rencontre qu'il n'imaginait même pas, mais qui l'aurait attendu, patiemment, au bout du monde. Il se secoua, s'éloigna sans que personne, dans la petite groupe, fit attention à lui, et se dirigea vers la sortie. Il fallait retourner au fleuve et travailler.
40. D'Arras se retourna. Autour de lui, les pèlerins attendaient, sans le regarder, impassibles sous l'eau qui descendait des arbres en voiles fins. Lui aussi attendait, devant cette grotte, sous la même brume d'eau, et il ne savait quoi. Il ne cessait d'attendre, en vérité, depuis *un* mois qu'il était arrivé dans ce pays. Il attendait, dans la chaleur rouge des jours humides, sous les étoiles menues de la nuit, malgré les taches qui étaient les siennes, les digues à bâtir, les routes à ouvrir, comme si le travail qu'il était venu faire ici n'était qu'*un* prétexte, l'occasion d'*une* surprise, ou d'*une* rencontre qu'il n'imaginait même pas, mais qui l'aurait attendu, patiemment, au bout du monde. Il se secoua, s'éloigna sans que personne, dans la petite groupe, fit attention à lui, et se dirigea vers la sortie. Il fallait retourner au fleuve et travailler.
45. D'Arras se retourna. Autour de lui, les pèlerins attendaient, sans le regarder, impassibles sous l'eau qui descendait des arbres en voiles fins. Lui aussi attendait, devant cette grotte, sous la même brume d'eau, et il ne savait quoi. Il ne cessait d'attendre, en vérité, depuis *un* mois qu'il était arrivé dans ce pays. Il attendait, dans la chaleur rouge des jours humides, sous les étoiles menues de la nuit, malgré les taches qui étaient les siennes, les digues à bâtir, les routes à ouvrir, comme si le travail qu'il était venu faire ici n'était qu'*un* prétexte, l'occasion d'*une* surprise, ou d'*une* rencontre qu'il n'imaginait même pas, mais qui l'aurait attendu, patiemment, au bout du monde. Il se secoua, s'éloigna sans que personne, dans la petite groupe, fit attention à lui, et se dirigea vers la sortie. Il fallait retourner au fleuve et travailler.
50. D'Arras se retourna. Autour de lui, les pèlerins attendaient, sans le regarder, impassibles sous l'eau qui descendait des arbres en voiles fins. Lui aussi attendait, devant cette grotte, sous la même brume d'eau, et il ne savait quoi. Il ne cessait d'attendre, en vérité, depuis *un* mois qu'il était arrivé dans ce pays. Il attendait, dans la chaleur rouge des jours humides, sous les étoiles menues de la nuit, malgré les taches qui étaient les siennes, les digues à bâtir, les routes à ouvrir, comme si le travail qu'il était venu faire ici n'était qu'*un* prétexte, l'occasion d'*une* surprise, ou d'*une* rencontre qu'il n'imaginait même pas, mais qui l'aurait attendu, patiemment, au bout du monde. Il se secoua, s'éloigna sans que personne, dans la petite groupe, fit attention à lui, et se dirigea vers la sortie. Il fallait retourner au fleuve et travailler.

D'Arrast a tömegben Szókratészt kereste, aki egyszerre a háta mögül bukkant elő.

— Ünnepe — mondta Szókratész nevetve, és d'Arrast széles vállába kapaszkodott, hogy könnyebben előrejussanak.

— Milyen ünnepe?

— Nahát! — csodálkozott Szókratész, és most szembefordult d'Arrast-val. — Nem tudod? A kegyes Jézus ünnepe. Minden évben eljönnek a barlanghoz, kalapáccsal.

De Szókratész nem barlangot mutatott, hanem egy csoportot, amely a kert egyik zugában láthatóan várt valamire.

— Na látod! Egy napon idejött Jézus kegyes szobra, jött a tengerből, a folyón föl. Halászok megtalálták. De szép! De szép! Itt barlangban megmosták. És most kő kinőtt

barlangban. Minden évben ünnep van. Kalapáccsal törsz, darabokat törsz, áldott örömré. Az mindig kínó, te mindig törsz. Ez a csoda!

Közben megérkeztek a barlanghoz, a várakozó emberek feje fölött látszott az alacsony bejárat. A barlang belsejében, a gyertyák imbolygó fényével csipkézett homályban most egy kuporgó alak kalapáccsolt. Aztán fölegyenesedett és kijött, lecsüngő bajszú, sovány csikós volt, nyitott tenyerén vizes pénzdarabkát tartott a körülállók szeme elé, majd pár pillanatra rá, még mielőtt elment volna, féltő gonddal a markába zárta. Ekkor egy másik ember lépett a barlangba és lekuporodott.

D'Arrast megfordult. Körülötte várakoztak a zarándokok, ügyet sem vetettek rá, egykedvűen álldogáltak a fákról permetező finom szálú esőben. S ő velük várt a barlang előtt, a vízpárában, és nem tudta, mire vár. Tulajdonképpen már egy hónapja szüntelenül várt, amióta betette a lábát ebbe az országba. Várt a párás napok vörös hevében, az éjszaka parányi csillagai alatt, nem törődve a reá váró feladatokkal, a megépitendő védőgátakkal, a megnyitandó utakkal, úgy várt, mintha az a munka, amiért idejött, pusztán ürügy lenne, meglepetést vagy találkozást tartogató alkalom, amelyről még elképzelése sem volt, de amely mindenképpen vár rá, megadón, az idők végéig. Megrázkódott, kifelé indult, a kis csoportban ügyet sem vetettek rá, míg a kijárat felé tartott. Vissza kell térni a folyóhoz, dolgozni kell.

(Antal László ford.)

Legelőször a határozatlan névelőt vesszük szemügyre. A szövegben a határozatlan névelő 17 alakja fordul elő, melyhez mi a „depuis un mois“ (43. sor) kifejezés *un* morfémáját is hozzászámoltuk, mivel ezt nem szabad túl hamar a számnevek közé sorolni. A választott szövegrészben továbbá a határozott névelő 43 alakját számoltuk meg. (Ezek nincsenek kurzívval szedve.) Más szövegekben, pl. e tanulmányban is, a határozott névelők száma jóval nagyobb. Általában azt lehet mondani, hogy a határozott névelő gyakorisága egy tetszőleges szövegben sokszorosan nagyobb, mint a határozatlan névelőé. De nemcsak a számbeli mutatókról van szó, hanem az adott névelőnek a szövegben biztosított fölcserélhetetlen funkciójáról is. Egy szöveg határozott névelői nem alakíthatók át egyszerűen határozatlan névelőkké, s fordítva. Egyszer meg kell ezt próbálni, s azonnal nyilvánvaló lesz, hogy egy ilyen fölcserelés konzisztenciájában rombolja le a szöveget. A névelők szövegbeli disztribúciójára messzemenően figyelemmel kell lennünk. Sem a határozott, sem a határozatlan névelő disztribúcióját nem a véletlen törvényszerűségei irányítják. A szöveg bizonyos helyein a határozott névelők tömörülése, míg más helyeken a határozatlan névelők tömörülése észlelhető. A határozott névelő az itt idézett szövegrészben pl. Szókratész beszédében halmozódik (3—8. sor). Ez az a fejezet, ahol Szókratész naívan beszámol arról, amit tud, tekintet nélkül arra, hogy d'Arrast nem tudja őt követni. Továbbá halmozódik a határozott névelő még egy későbbi, d'Arrast gondolatait idéző szövegszakaszban is (40—55. sor), amikor a mérnök magában beszél, s eléri azt a tájékozottsági szintet, amivel kezdetben csak Szókratész rendelkezett.

Másrészt a határozatlan névelő halmozódásával a szöveg több helyén is találkozunk, mindenekelőtt pl. ott, ahol Szókratész az információkülönbséget maga és az újonnan érkezett közt észreveszi (11—19. sor). Végezetül utalnunk kell még a határozatlan névelő azon alakjaira, melyek a mérnök monológjában fordulnak elő, és pedig a *surprise* és *rencontre* szavakkal való összefüggésben, melyek már szemantikájukban is információs hiányosságra utalnak (49—50. sor).

Mielőtt továbbhaladnánk, álljunk meg egy pillanatra, és gondoljuk át, milyen megfigyelésekről kell legyen itt egyáltalán szó. Szövegértelmezés lenne ez? Másképp szólva, vajon a névelők disztribúciója az író Albert Camus irodalmi intenciójának alkotórésze lenne? Ezt nem hiszem. Mi eddig hozzá sem kezdtünk az irodalmi értelmezéshez, minthogy a szöveg egyetlen aspektusaként csupán a Szókratész és d'Arrast, s ezzel egyidejűleg az elbeszélő és az olvasó közötti információs viszonytal foglalkoztunk. Azonban már pusztán a névelő disztribúciójának a szövegben való különböző halmozódásának az áttekintésével is felismerhettük a résztvevő személyek szerzővel és olvasóval kiegészülő információcseréjének bizonyos struktúráját. E megfontolások merőben nyelvészeti jellegűek — egy szöveg- vagy makro-szintaxis értelmében.

Megfigyeléseink megszilárdítása érdekében vessünk pillantást egy másik szövegre, nevezetesen Perrault⁶⁾ „Le Petit Chaperon rouge“ (Piroska és a farkas) c. meséjére. Ebben a mesében a határozatlan névelők száma 23, a határozott névelőké pedig 52. A két névelőosztály közötti számviszony hozzávetőlegesen megfelel a Camus szövegében jelenkézőnek. Ha most csak a főneveket adom meg (a formális ismétléseket nem számítva), melyek e világ-szerte ismert mesében a határozatlan névelővel együtt jelennek meg, úgy e listával a szöveg narratív szubsztanciáját mutathatom fel a legtömörebb formában: *une fois, une petite fille, un petit Chaperon rouge, un jour, des galettes, un autre village, un bois, un loup, un petit peau de beurre, des noisettes, des papillons, des bouquets, de grands bras, de grandes jambes, de grandes oreilles, de grands yeux, de grandes dents*.^{*} E sor tartalmazza a mese minden döntő fontosságú elemét, kivéve a nagymamát, aki mindig birtokos névmással vezetődik be, azaz a Piroskával való rokonság viszonylatában jelenik meg.

Mindebből a következőket vonhatjuk le: a névelők szövegbeli disztribúciója fontos aspektusa a jel- és szöveg-struktúrának. A névelők olyan szignálok, amelyek azt jelzik a hallgatónak vagy olvasónak, hogy a szöveg nyelvi jeleit a maguk kölcsönös függőségében kell felfognia. S minthogy két névelőosztály van, funkciójuk szerint bináris oppozíciót alkotnak (ami ugyanakkor neutralizálható). Továbbá, minthogy egy szöveg szerkezete mindig lineáris kibontakozású, elvben két irány létezik, amelyre a hallgató vagy olvasó figyelme irányítható, éspedig erre a szövegkifejlődésre ellentétes irányra, azaz az előinformációkéra („anforikus“), vagy a szöveg alakulással azonos irányú („kataforikus“) utóinformációkéra. Ám mit jelent valójában az előinformáció, s mit az utóinformáció, s mire kell e kifejezéseknek vonatkozniuk? Hogy e kérdéseket megválaszolhassam, egy új fogalmat kell bevezetnem. A francia nyelvben a névelő mindig a főnév előtt áll. Akár azt is mondhatnám, hogy a névelő produkálja a főnevet, függetlenül attól, hogy a monéma mely lexéma-osztályhoz tartozna, ha nem járulna eléje névelő. Megfontolásainkban tehát itt eltekinthetünk a lexéma-osztályoktól, s bevezethetjük általánosan az artikulátum fogalmát, mellyel egy monémának vagy egy monéma-csoportnak az előtte levő névelővel való összetartozását fejezzük ki. Az artikulátum lehet egy főnév (la vache), vagy egy jelzővel ellátott főnév (la jolie vache), vagy egy vo-

⁶⁾ Perrault, „Le Petit Chaperon rouge“, Contes, G. Rouger kiadása (Paris, 1967).

^{*} egyszer, egy kislány, egy kis Piroska, egy napon, kalácsok, egy másik falu, egy erdő, egy farkas, egy kis vajás sütemény, mogyoró, lepkék, csokrok, nagy karok, nagy lábak, nagy fülek, nagy szemek, nagy fogak

natkozó mellékmondattal vagy jelen idejű főnévi igenévvel kiegészített főnév (la vache qui rit), vagy bármilyen más jellegű szintagma. Ez az artikulátum alapvetően determináció igényű, hiszen mint minden más jel egy mondott vagy írott szöveg láncolatában, nemcsak saját jelentésének a hordozója, hanem össze van kapcsolva az összes többi nyelvi jellel, melyek megelőzik vagy követik, s melyek a szemantikai kompatibilitás elve szerint determinálják vagy módosítják jelentését. E célból irányítja a határozott névelő a hallgató figyelmét előinformációra, míg a határozatlan névelő az utóinformációra.

A határozott névelő tehát olyan szignál, mely a hallgatót arra szólítja fel, hogy a már létrejött szövegben az artikulátumnak megfelelő determinánst felkutatassa. A határozott névelő ezzel egyidejűleg azt is kifejezésre juttatja, hogy az az információ, amit az eddigi szöveg a jelelről nyújtott, továbbra is érvényes. A hallgató figyelme tehát gyorsan túljuthat a kérdéses artikulátumon, és a szöveg más szegmentumára koncentrálhat. Ezzel ellentétben a határozatlan névelő élénk figyelmet követel a hallgatótól, mivel a kérdéses artikulátum pontos megértésekor nem hagyatkozhat azokra az információkra, amiket az eddig létrejött szöveg tartalmazott. Sokkal inkább az ezután kibontakozó szövegben kell új determinánsokra várakoznia.

A határozatlan névelő ezért általában azokon a döntő helyeken jelenik meg, ahol az információátadás új és váratlan irányt vesz. A Piroska és a farkas meséjében a kis hősnő határozatlan névelővel csak első fellépésekor jelenik meg („egy kislány a faluból“). Miután az olvasó informálódott róla, a szöveg további részében a kislány határozott névelőt kap („a kis Piroska“, „a szegény lány“, „a kislány“). Hasonlóképpen a Camus-novellában, a történet minden olyan pontján, ahol a misztikus kő először nyer említést, határozatlan névelő jelenik meg: „Et maintenant *une* pierre a poussé dans la grotte.“ Ugyanebben a *bekezdésben* nyilvánvalóvá teszi Camus azt is, mi történik akkor, amikor egy beszélő megtéveszti hallgatóját azáltal, hogy egy névelővel hamis jelt ad számára. D'Arrast egy népünnepegyre érkezik. Minthogy az ünnepegy szó tartalmát nem ismeri, nem tudja, itt miben áll az ünnep, kísérője magyarázatára szorul. A szóban forgó rész a következőképpen hangzik:

— *C'est la fête, dit Socrate en riant, et il s'appuyait sur les hautes épaules de d'Arrast pour sauter sur place.*

— *Quelle fête?*

— *Eh! s'étonna Socrate qui faisait face maintenant à d'Arrast, tu connais pas?*

Szókratész, aki a maga naivitásában azt hiszi, mindenki ugyanannyit tud, mint ő, egészében beéri az előinformációval. Válasza ezért így hangzik: „C'est la fête“. D'Arrast azonban természetszerűen nem rendelkezik annyi ismerettel, mint az őslakó.

Ahhoz, hogy a *fête* artikulátumot megérthesse, kiegészítő információkra van szüksége, amelyek csak utólag jöhetnek, minthogy korábbról nem állnak rendelkezésére. D'Arrast-nak joga van tehát ezen a helyen egy határozatlan névelőt elvárnia. Minthogy azonban Szókratész, ki a népünnepegyt tökéletesen ismeri, s ebből következően észre sem veszi beszélgetőtársának a tájékoztatás iránti igényét, tévesen nem határozatlan névelőt használt, d'Arrast-nak tiltakoznia

kell. Tiltakozása egy kérdésben ölt alakot: „Quelle fête?“ A kérdő mondatnak általában az a funkciója, hogy a két vagy több beszélgetőtárs közötti információkülönbséget kiegyenlítsse. Az, aki a kérdést felteszi, önmagát hiányosan informálnak nyilvánítja, és a másiktól további információkat kér. Esetünkben, minthogy a határozott névelő (la fête) tévesen egy előzetes információt feltételezett, a befogadó a kérdéssel követeli ezt az információt, s beszélgetőtársa kötelességévé teszi, hogy a hiányos hírt utóinformációval egészítse ki. Pontosan erre vállalkozik Szókratész, amikor elbeszélővé teszi meg magát: „Tu vois! Un jour. . .“ (14—24.s.) Beszámolójában több határozatlan névelő jelenik meg, melyek később újra felbukkannak és megsokszorozódnak a barlang leírásában. Így módon d'Arrast, s általa az olvasó is, a végén megkapja a szükséges információt a titokzatosan megelevenedő kőről. Így nyílik a mérnöknek először alkalma arra hogy a tárgyakra, melyeket már látott, vagy — szemiotikusan kifejezve — az információ-egységekre, melyeket megszerzett, visszatekintessen. Ez a nézőszög természetesen vezet újfent a határozott névelő halmozódásához (37—43. sor).

Érdekes lenne megállapítani, melyik rész itt a szerzőé, s melyik a nyelv által létrehozott teljesítmény. Világos, hogy Camus más személyeket, s e személyek számára más információs alapot is választhatott volna novellájában. Valé mely más szituációba is helyezhette volna őket, s végül a párbeszéd lefolyását s a szerzői ellenvetéseket másként is megszervezhette volna. Amit ténylegesen leírt, az egy sor döntés eredménye, amelyeket a történet írása közben hozott. Ezek a döntések az ő alkotói tettei. De ha egyszer már meghozott bizonyos döntést, egy másik, szintúgy lehetséges döntés helyett, akkor már be kell tartania bizonyos nyelvi feltételeket, melyek kényszerűen következnek e döntésekből. Az irányt, amelyen haladni akar, kedve szerint választhatja meg, de a nyelv arra kényszeríti őt, hogy a választott úton maradjon.

A megállapítás, miszerint az eleven kő az itt idézett bekezdésben nyer említést először, nem egészen pontos. Mert szigorúan véve, először a novella címében történik róla említés, amit az olvasó természetesen elsőként olvas el. A tulajdonképpeni novellaszövegben a kő első felemlítése, mint mondtuk, határozatlan névelővel történik. Ezzel szemben áll a cím „La Pierre qui pousse“ határozott névelője. A francia címekben ui. az artikulált főneveknél a határozott névelő a normális forma, a szöveg műfajától függetlenül. Például a novellagyűjtemény címe, amelyből novellánkat vettük: „L'Exil et le Royaume“, s a benne foglalt novellák címei (ha a szóban forgó novellát s egy tulajdonnevet — Jonas — tartalmazó másikat nem számoljuk): „La Femme adultère“, „Le Renegat“, „Les Muets“, „L'Hôte“***. Hogy tisztán lássuk, miként jelenik meg a címek túlnyomó részében általában határozott névelő, elég ha felütünk egy lexikont vagy pillantást vetünk egy könyvkereskedés kirakatára. Vajon miért ennyire kedvelt a határozott névelő épp a címekben? A határozott névelő, mint mondtam, a hallgató figyelmét az előinformációra irányítja. A cím egy könyvborítón vagy egy vers előtt azonban semmiképp sem utal előzetes információra. A könyvet illetően maga a cím is egyféle előinformáció. Igen gyakran a cím alapján döntjük el, hogy a könyvet, amit számunkra a cím jelképez, megvegyük s elolvassuk-e vagy sem. Bizonyára

*** A száműzetés és az ország c. kötet idézett darabjai: *A hűtlen asszony, A hitehagyott, A némák, A vendég.*

így helyes érvelnünk. Nyitott azonban a kérdés, miért sikerülhet a címnek arra csábítania bennünket, hogy a könyv „maradék részét“ is elolvassuk? A címek rendelkeznek ilyen hatalommal. Corneille tudatában volt ennek, amikor azt ajánlotta a szerzőknek, hogy műveiknek olyan címeket adjanak, melyek „közönségük kíváncsiságát felkeltik“. Egyébként a darab címe, melynek előszavában ez az ajánlat olvasható, „La Galerie du Palais“. Miféle palota ez? S milyen képtár? E cím olvasója semmit sem tudhat erről (jóllehet járatos az irodalmtörténetben). A kíváncsisága által felizgatott olvasó azonban, ahogyan ezt a szerző több-kevesebb leleménnyel tervezte is, kísértésbe jön megnézni a darabot. A színházi előadás során ui. bizonyosan választ kap a kérdésre, hogyan kell a címet értenie. Helmut Heissenbüttel ugyanezen jelenségről ad számot, mikor egy versében ezt írja: „A könyvcímek mágikusak.“⁷

A határozott névelők megfigyelt gyakorisága a címekben egyáltalán nem hatálytalanítja az itt előadott tézist, inkább megerősíti. A címek a maguk határozott névelővel *tényleg* mágikusak, vagy kissé higgadtan mondva, szuggesztívek; a járókelőt (s a címek tulajdonképpen érte vannak) olyan előinformációhoz utalják, aminek nincs birtokában. Pontosan ez az, ami meghökkenti, s járásában egy pillanatra megállítja. Mert a cím egy meghatározott előinformációra utal, ami a mi járókelőnknek, nincs birtokában, s úgy hiszi, ő az egyetlen, akinek nincs ilyen tájékozottsága. Mások tájékozottságához viszonyítva hiányzik a számára valami, vagy legalábbis attól kell félnie, hogy hiányzik. Így reagál tehát, s így lesz, amennyiben a szerző ravasz csele beválik, a könyv vásárlójává és olvasójává. A könyv olvasása során majd bizonyára megkapja mindazokat az információkat, amelyekre szüksége van ahhoz, hogy a címet teljesen megértse, s legyőzze szemiológiai elbizonytalanodását, amely a cím megpillantásakor vett rajta erőt.

A szövegnyelvészettnek nincs szüksége arra, hogy úgy tekintsen a világra mintha az valami óriási szöveg volna. Egyedül a mi módszertani döntésünk adott a névelő textuális funkciójának előnyt, szemben más jel-funkciókkal. Szólnunk kell itt arról is, hogy egy nyelvi jel vagy jel-csoport nem mindig ágyazódik be más nyelvi jelek kontextusába, hanem igen gyakran előfordul nem nyelvi szituációban is. Ez történik pl. Molière Embergnyűlőjében is. Egy nem igen szimpatikus személyt látva, Mizantróp így kiált fel: „L'ami du genre humain n'est pas du tout mon fait“ (Embergnyűlő I, 1). De e másféle szituációs környezet egy szövegszakasz elemzésekor nem okoz különösebb nehézséget. A nyelvi kontextus és a nem-nyelvi szituáció ekvivalenciája és felcserélhetősége a nyelvészet axiómái közé tartozik. Az egy szintagmát körülvevő szituációt tehát a szintagma „szituációs kontextusának“ nevezhetjük. A szituációs kontextus hasonlóképpen determinál egy szintagmát, mint a nyelvi kontextus. Ha ez nem így volna, elképzelhetetlen lenne közvetítő nyelv nélkül tanulni egy nyelvet. Tudjuk azonban, hogy anyanyelvünket mindannyian, és sokan közülünk a második vagy harmadik nyelvet is teljes egészében vagy túlnyomórészt a szituációból kiindulva tanultuk meg. Eszerint a határozott és a határozatlan névelő használata nem attól függ, hogy az ismertnek tartott információk textuális vagy szituációs természetűek-e. Ezért állhat a határozott névelő egy öt megelőző nyelvi kontextus nélkül is, amennyiben

⁷) „Kombination VIII“, a „Kombinationen“-ben (Eßlingen, 1954).

adva van egy bizonyos szituáció, amelyből a hallgató megkaphatja az artikulátum megértéséhez szükséges előinformációkat.

Végül létezik olyan eset is, hogy egy szintagma teljesen izolált, vagy — ami ugyanoda vezet — csupán egy metanyelvi kontextus veszi körül. Ez az eset sajátos megfontolást követel, ami nemcsak a szövegnyelvészet elveivel, hanem — feltételezem — a hagyományos logika elveivel is találkozunk. Példának egy, a logikusok által is kedvelt kifejezésformát veszek: „Az ember halandó“. Semmilyen kontextus, legalábbis e dolgozat metanyelvi kontextusán kívül, nem veszi körül. Továbbá nincs nyelven kívüli szituáció sem, ami determinálhatná. Egyáltalán semmilyen előinformáció nem áll tehát rendelkezésünkre. Miért él itt mégis a francia nyelv és sok más nyelv is határozott névelővel, holott nem létezik se textuális, se szituációs előinformáció, amire a hallgató visszautalhatná? — Annak ellenére, hogy az előinformáció mindkét típusa hiányzik, a határozott névelő mégis jogosult. Az előinformációnak ui. még egy típusa van. S ez magában a nyelvi kódban rejlik, amellyel egy kommunikációs cselekvés résztvevőinek számolniuk kell, hogy egyáltalán kommunikáció jöhessen létre. Ha tehát mind a textuális, mind a szituációs előinformáció hiányzik, akkor a határozott névelő funkciója az, hogy visszautaljon a nyelvi kódra. Ez jelzi a hallgatónak, hogy az artikulátum, esetünkben az „ember“ főnév, abban a jelentésében értendő, amely jelentéssel a nyelvben magában rendelkezik, azaz egy nem-determinált lexikai egységként. Az ember itt tehát mint nembeli lény értendő: animal rationale. A szövegnyelvészet ezen a ponton megerősíti a logikusok állítását, miszerint a határozott névelő a nemre utal. Mégis, egy lényeges elhatárolást kell itt tennünk. A megerősítés csak abban az esetben érvényes, amikor a kifejezés izoláltan áll, vagyis leginkább egy metanyelvi kontextusban. A határozott névelő csak itt utal arra, hogy a főnevet generikus jelentésében használjuk. A szövegtől és a szituációtól való izoláltság határesetet alkot. A nulla-kontextus a determinánsok hiányát jelenti. A nyelvészeti elemzés bizonyára nem adhatja fel a játékot az ilyen határesetnél, azonban az is bizonyos, hogy egy határeset sem vizsgálható eredményesen, amennyiben mint olyant előbb nem tudatosítjuk.

A névelő szövegnyelvészeti elemzése a névelőhasználat egy árnyaltabban jellemzett szintaktikai tipológiájának a keretétül szolgál. Csak röviden vázolólok itt ezt, mégpedig néhány alkalmazási szabály formájában:

1) *Az artikulátum szabálya.* Ráműtattunk már arra, hogy a névelő által az elő- és utóinformációkra irányított nézőszög minden alkalommal az egész artikulátumra vonatkozik. Szélsőséges esetben az artikulátum akár egy hosszabb vonatkozó mellékmondatot is tartalmazhat. Íme egy példa Camus szövegéből: „*les taches qui étaient les siennes*“*** (46. sor). Az első határozott névelő a teljes kifejezést egyetlen artikulátummá képezi, benne egy — pusztán a „siennes“-ből álló — „szubartikulátummal“, mely elé szintén határozott névelő járult.

2) *A keret szabálya* azt mondja ki, hogy a szemantikai keret alapvetően teljes tartalmára vonatkozó előinformációnak tekintendő. Ez a szabály mindenekelőtt a leírásoknál érvényes. Például, ha egy leírásban említés történik egy

*** Szó szerint: „a feladatok, melyek az övéi voltak“.

házzól, úgy valamennyi tartalmat, amely normális körülmények között a ház jelentésköréhez tartozik, szabály szerint határozott névelő vezet be. Ez tehát mintegy a tárgyak egész leltárára vonatkozik, melyek a házhoz tartoznak. Ezzel szemben váratlan és előre nem látható kerettartalmak a határozott névelőt követelik — s épp az elbeszélések tartalmaznak gyakran rendkívüli és a megszokottól eltérő kerettartalmakat. Hasonlítsuk össze például novellánkban a következő főnévsort: „*une grotte*“ (11. sor = keret), „*l'entrée*“ (25. sor), „*l'intérieur*“ (26. sor), „*l'ombre*“ (27. sor), ugyanakkor: „*des flammes*“ (28. sor), „*une forme accroupie*“ (28. sor)****.

3) *A genitívusz szabálya* a keretszabály egy változatát képezi, részben annak megfordítását írja elő. Elméletileg, vagyis a névelők rendszerének a birtokos esetben fellépő szimmetriájának megfelelően, négy kombináció-típus képzelhető el. a) *la porte de la maison*, b) *une porte d'une maison*, c) *la porte d'une maison* és d) *une porte de la maison******. Az a) típus minden nehézség nélkül beilleszthető az eddig kidolgozott elméletbe. A b) típus szinte sose fordul elő szövegekben, a továbbiakban nem is kell hát vele törődnünk. A c) és a d) típusokra vonatkozóan azonban fel kell állítanunk egy visszafordítási szabályt, amely kifejezi, hogy egy birtokos szerkezetben két artikulátum van, ahol az első csak az első kifejezést foglalja magába, míg a második az egész szerkezetet. Az első artikulátum tehát pusztán a 'szubartikulátumot', a második az egész konstrukciót jelenti. Például: ezzel szemben a „*dans un coin du jardin*“ (12. sor) birtokos szerkezetben a teljes artikulátum az előinformációra utal; a „*l'occasion d'une surprise*“ (49. sor) birtokos szerkezetben a teljes artikulátum az utóinformációval függ össze. A keret tartalma mindkét esetben megelőzi a szöveglánc kereteit. Összegezve, azzal magyarázhatjuk e visszafordítást, hogy a névelőnek és a *de* propozíciónak szintaktikai utalásai egymással konkurálnak.

4) *A magyarázat szabálya* megkülönbözteti a szöveg magyarázatra szoruló és magyarázó elemét. A magyarázatra szoruló kifejezés általában a megelőző argumentációs láncolatból származik és a szöveg tartalmazta előinformációk hordozója. Tehát normális körülmények között határozott névelővel jár. Ezzel szemben a magyarázó kifejezés, mely gyakran a predikátum alakját veszi fel, a magyarázat céljából új információkat vezet be, és gyakran határozatlan névelőt igényel; pl. novellánkban: „*l'homme, un gaucho maigre*“ (29. sor). Az *homme* kifejezés itt már az ismeretkez kötiődik, míg a *gaucho* kifejezés az új, azaz a magyarázó információt vezet be.

A névelő mondattana az íróknak egy bizonyos stilisztikai játékkeret kínál fel. Ezt a felfogást La Fontaine-től vett példákkal szeretném röviden világossá tenni. Köztudott, hogy a mese műfaja többek között abban különbözik az elbeszélés más formáitól, pl. a novellától, hogy a jellemeket inkább típusokként, mintsem egyénekként mutatja be. „*Le Chêne un joir dit au Roseau. . .*“: itt természetesen a tölgy és a nádszál fajáról van szó, e szavak klasszifikáló értelmében véve, azaz a természet rendjéhez tartozó osztályokról. Tehát nem egy bizonyos tölgyről, s nem egy bizonyos nádszálról. A határozott névelő

**** egy barlang, a bejárat, a belseje, a homály; fények, egy kuporgó alak

***** a) a lakásnak az ajtaja

b) egy lakás egy ajtaja

c) egy lakásnak az ajtaja

d) a lakás egy ajtaja

így utalja az olvasót a tölgyről és a nádról való lexikai és kulturális ismeretéhez. E körülmények között a hallgató vagy az olvasó természetesen csak egy tipikus tölgyre vagy egy tipikus nádszálla gondolhat — a tölgy nagy és erős, a nádszál kicsiny és gyöngye. Csak ez az információ jön számításba, semmi több. Az összes többinek a mese elbeszélése közben kell kiderülnie, miközben az elbeszélés során egyszer s máskor a határozatlan névelő is felmerül. Sőt, bizonyos mesék határozatlan névelővel kezdődnek, mint pl. „*Une Grenouille vit un boeuf*“. Ezek az állatfajták a mese egyedítő elbeszélésében individuummokként viselkednek. Ezt azonban közelebbről is meg kell vizsgálnunk. Tehát különböző állatfajokra vonatkozóan meghatározott lexikai és kulturális előinformációk állnak rendelkezésünkre, s La Fontaine legtöbb meséjében a farkas például tényleg úgy viselkedik, ahogyan a lexikon konvenciói értelmében viselkednie kell. Veszélyes, zsarnok állat, amely mindent felfal, ami csak elébe kerül: egy mondatban ez lenne a „farkas“ lexikai és kulturális jelentése. La Fontaine egyik meséje azonban így kezdődik: „*Un Loup remplit d'humanité (s'il en est de tels dans le monde) fit on jour. . .*“ Erről a rendhagyó, bámulatosan egyéni farkasról a nyelvi kód nem hoz előinformációt. Ezért jelzi itt határozatlan névelő az olvasónak, hogy egy szokatlan információra kell felkészülnie. Hasonlóképpen kínál fel egy másik mesében a cím „*Le Chat et un vieux Rat*“ — III-18) egy bizonyos megkülönböztetést. A névelő már a címben azt sugallja az olvasónak, hogy a macska föltehetőleg úgy viselkedik majd, ahogyan a nyelv jelrendszere a tipikus macskát tételezi. Az öreg patkány ezzel szemben valószínűleg különbözik majd az összes többi, általunk ismert patkánytól. A mesében aztán hamarosan ki is derül erről a patkányról, hogy kedve van a kísérletezésre. A patkányok osztályába való pusztá besorolással tehát nem határozható meg. A végén persze abban sem lesz semmi meglepő, hogy ez a patkány meglép a macska elől.

Vizsgálódásunkban nem tárgyaltuk az összes problémákat, amelyek a francia nyelvben a névelők szintaxisával fügnek össze, s azok közül, amelyekről szövegünk, nem mindegyik tekinthető megoldottnak. Különösen az egymással oppozícióban álló névelőosztályok neutralizációjának a kérdése maradt nyitott, ahogyan az a nulla-névelőnél megmutatkozik, s ahol az elő- és utóinformációk pólusai között az artikulátum (ez esetben: névelő nélküli főnév) függőben marad. Továbbá nem beszéltem a vonatkozó névmásról, a bírtyokos névmásról s a számnevekről, melyeket a névelők rendszerében tárgyalnunk kellett volna, minthogy ezek ugyancsak a hallgató determinációs elvárásait kiegészítő, a figyelmet az elő- és utóinformáció irányába terelő funkcionális jelek. Végezetül, a rendelkezésemre álló keretek nem tették lehetővé, hogy az említett szerzők névelőhasználatának stilisztikai tipológiáját kellő alapossággal is bemutassam. Ezért csupán arra szorítkoztam, hogy az elemzésben nyomon kövessek pár fonalat, miközben igyekeztem a szövegnyelvészetet szigorúan a meghatározott problémára alkalmazni. Az alkalmazott módszer alapjaiban úgy foglалható össze, hogy egy nyelvi jelenség izoláltságát sosem tekinthetjük eleve adottnak. Fontos, hogy a nyelvi jelenséget mindig a maga kontextusában figyeljük, akár nyelvi, metanyelvi vagy szituációs kontextusról van szó. Az izolálás mindig a kutatás határeseteit képezi, amint ezt az egyes példákban láthattuk is. Az általános esetek magyarázatát nem szabad ilyen határesetekre alapoznunk, hanem elsősorban normál szövegelfordulásukban kell őket figyelniük. A szövegnyelvészet teljesítőképessége azonban elég tág ahhoz,

hogy a normál jelenségek mellett a határeseteket is megmagyarázza. Így pl. a francia névelőnek a szóbeli és írott szövegekben való normális használatát áttekintve feltűnik, hogy általa a hallgató vagy olvasó specifikus utalások birtokába jut arra vonatkozóan, hogyan szerezheti meg az artikulátum helyes megértéséhez szükséges determinánsokat a megelőző vagy későbbi kontextusból. A határozott névelő az előinformációra irányítja a figyelmet, míg a határozatlan névelő az utóinformáció iránti elvárást hozza létre. Az elő- és utóinformációk elvben háromfélék lehetnek: nyelvi kontextus, szituációs kontextus, és végül maga a nyelv általános kódja. Ennek az elemzésnek ez az egyszerű eredménye! Hogy esetleg túlságosan is egyszerű, az engem nem zavar! A nyelvek szintaxisa szükségszerűen egyszerű. Az összetettség a szemantikára és a stilisztikára jellemző.

Danyi Magdolna fordítása

FRANTIŠEK DANĚŠ

A SZÖVEGSTRUKTÚRA NYELVÉSZETI ELEMZÉSÉHEZ

0. Az utóbbi időben bebizonyosodott, hogy a tisztán nyelvészeti elemzés nem korlátozódhat a mondat szerkezet feltárására, nyelvészeti módszerrel a szöveget (szövegszakaszokat), szövegek struktúráját is elemezni lehet és kell. Itt a szöveg felépítés azon általános princípiumainak a leírásáról van szó, melyek a nyelvrendszer (a nyelvi kompetencia) hatáskörébe tartoznak. Ezzel kapcsolatban a szöveg mondatánáról, jobban mondva a szövegépítés elméletéről szokás beszélni¹. Hozzászólásomban néhány, a Prágai Nyelvészeti Iskola körében régóta elfogadott elvvel kívánok foglalkozni.

1.1. Egy szövegrész (minimális) kijelentések (vagyis meghatározott kontextusban és meghatározott szituációban alkalmazott mondatok) láncolatának tekinthető. Az előfeltételt a bővebb kifejtésre számomra az ún. „funkcionális mondatperspektíva” elve képezi, azaz „a kijelentés aktuális tagolódása” (amerikai terminológiában a *topic*-nak és *comment*-nek megfelelő) *témára* és *rémára*². A téma és réma egy kijelentés különböző jelentéselemeinek két komplementáris közlő funkcióját jelenti: majdnem minden kijelentésben megkülönböztethető az, amiről állítunk valamit (*a téma*), és az, amit állítunk róla (*a réma*, maga a szűkebb értelemben vett kijelentés). Egy kijelentés jelentéselemeinek ilyen, funkciók szerinti felosztása az adott kontextustól és az adott szituációtól függ. Így pl. a következő két kijelentés: (1) *Er bekam das Buch von einem Kollegen* (ő a könyvet egy kollégától kapta) és (2) *Er bekam von dem Kollegen ein Buch* (ő a kollégától kapott egy könyvet) grammatikailag (miként lexikailag is) majdnem azonosak, mégis más-más kontextusra és szituációra szabottak és eltérő közlésperspektívával rendelkeznek: az első esetben a tematikus funkciót az *er bekam das Buch* (ő könyvet kapott) szavak hordozzák, míg rematikus funkcióval a *von einem Kollegen* (egy kollégától)

¹ vö. pl. VI. Skalička, „Syntax promluvy (enunciace)“, *Slovo a slovesnost* 21 (1960), 241—249; K. Hausenblas, „On the Characterization and Classification of Discourses“, *TLP* 1 (Prag, 1964), 67—83.

² A gazdag szakirodalomból legalább a következő munkákat említsük meg: V. Mathesius, „Zur Satzperspektive im modernen Englisch“, *Archiv für das Studium der modernen Sprachen und Literaturen* LXXXIV (1929), 155. k., 200—210; J. Firbas, „On defining the Theme in functional sentence analysis“, *TLP* 1 (Prag, 1964), 267—280; J. Firbas, „From Comparative Word-Order Studies“, *Brno Studies in English* IV (Prag, 1964), 111—128; E. Benes, „Die verbstellung im Deutschen, von der Mitteilungsperspektive her betrachtet“, *Muttersprache* 74 (1964), 9. folyt.; P. Adamec, Porjadok slov v sovremnom ruskom jazyke (Prag, 1966); P. Sgall, „Functional Sentence Perspective in a Generative Description“, *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 3 (Prag, 1968), 203—225.

kifejezés rendelkezik. A második esetben a felosztás fordított. Példánkban mindezt nem csupán a szórend jelöli (a tematikus elemek állnak elől), hanem a névelő is: míg a határozott névelő legtöbbször a témát jelöli (azt, ami a beszélgetőtársak számára ismert), addig a határozatlan névelő a réma hordozta újdonságot³. (A beszédnyelvben ehhez járul még a mondathangsúly, szoros összefüggésben a szórenddel.)⁴

Nem kívánjuk itt a téma-réma-tagolódás részletes ismertetését nyújtani. Mégis meg kell válaszolnunk egy mind elméletileg, mind gyakorlatilag nagyon fontos kérdést: van-e objektív kritérium a téma (és a réma) meghatározására? Válaszom igenlő: van ilyen kritérium, nevezetesen a kiegészítő kérdés. Úgy látszik, minden egyes kijelentés esetében feltehető egy kiegészítő kérdés, amely (kérdőszavával) pontosan a kijelentés rémájára kérdez rá. Épp a réma az, ami az illető kérdést „kiegészíti“. Ez a főnti példákon is ellenőrizhető: *Er bekam das Buch von einem Kollegen (ő a könyvet egy kollegától kapta)* — *Von wem bekam er das Buch?* (Kitől kapta ő a könyvet?): a rémát a kiegészítés (*von einem Kollegen — egy kollegától*) képezi, a kijelentés másik része pedig a témát. A második példánál *Er bekam von dem Kollegen ein Buch (ő a kollegától egy könyvet kapott)* a kérdés így hangzik: *Was bekam er von dem Kollegen?* (Mit kapott ő a kollegától?), és a réma itt az *ein Buch (egy könyvet)* kifejezés.

Ugyanez érvényes azokban az esetekben is, amelyekben egy és ugyanazon mondatra több kiegészítő kérdéssel lehet rákérdezni. Ezekben az esetekben a különböző kérdések a mondat más-más közlésperspektívájához tartoznak, melyek más-más kontextushoz és szituációhoz kapcsolódnak. Pl. *Nach vier Wochen tritt gewöhnlich der Tod ein (Négy hét múlva általában beáll a halál)* *Der Tod tritt gewöhnlich nach vier Wochen ein (A halál általában négy hét múlva áll be)* (azaz, egy mondat két szórendi változata). A megfelelő kérdések és rémák a következők: *Was tritt nach vier Wochen ein?* (Mi áll be négy hét múlva? — *Der Tod (a halál)*); *Wann tritt der Tod ein?* (Mikor áll be a halál? — *Nach vier Wochen (Négy hét múlva)*). Összegezeképpen elmondható: minden kijelentéshez egy egész sor kiegészítő kérdés rendelhető, amelyek a kontextusok minden lehetséges típusát és ebből következően az adott kijelentés minden figyelembe vehető közlésperspektíváját reprezentálják.

Egy megjegyzés: világos, hogy ezzel az eljárással a téma és a réma csak nagy vonalakban állapítható meg; céljainknak azonban ez megfelel. E módszer nagy előnye, hogy egyszerű és merőben nyelvészeti (voltaképpen egy transzformációról van szó, melynél a grammatikai és szemantikai struktúrák egybehangoltsága magasfokú); s ugyanakkor e módszer a közlésperspektíva minden szempontját figyelembe veszi: a tematikusát és a kontextuálisat egyaránt.

³) Lényegében meg kellene különböztetnünk a funkcionális mondatperspektíva két különböző aspektusát: az első a „téma — réma“ distinkciójára vonatkozik, a második „az ismert — az új“ distinkciójára. Minthogy azonban a két aspektus a legtöbbször egybeesik, itteni fejtegetésünkben eltekinthetünk a tematikus és a kontextuális szempont közti különbségtevéstől.

⁴) vö. F. Daneš, „Order of Elements and Sentence Intonation“, *To Honor R. Jakobson* (The Hague, 1967).

1.2. A téma-réma-tagolódásra vonatkozóan a kijelentésstruktúrák több fajtáját különböztethetjük meg: (1) egyszerű kijelentések, (2) többszörös kijelentések (kettős stb.), (3) többszörös témájú vagy rémájú kijelentések (4) tömörített kijelentések egy komplex témával vagy rémával, (5) nem explicit témájú kijelentések. (Időhiány miatt kénytelenek vagyunk e sematikus kategorizálással beérni.)

2.0. Alapkérdésünk a következő: milyen jelentőséggel bírnak e felismerések a szövegépítés elemzésére vonatkozóan? Világos, hogy a mondatelemek közlő értékének szempontjából a releváns szerepet a réma játssza, amely a (relatív) új információt hozza. A szöveg felépítését illetően azonban a téma mutatkozik relevánsnak. Alacsony információs megterheltsége a szövegépítés fontos elemévé teszi. Ebből a szempontból minden szöveg (valamint egyes szakaszai) témasoroknak tekinthető (ami a fönnebb említett kérdés-tesztel bizonyítható). A szöveg voltaképpen tematikus struktúráját eszerint a témák egybekapcsolódása és konnexitása képezi, kölcsönös összefüggéseik és hierarchiájuk, valamint a szövegszakaszokhoz, a szövegegészhez és a szituációhoz való kötődésük. A szöveg hordozta tematikus relációk összességét én „tematikus progresszióknak“ (TP) nevezem. Ez a progresszió alkotja a szövegfelépítés vázát.

2.1. Egy szöveg szerzőjének a nézőpontjából problematikánk a következőképpen ábrázolható: amennyiben helyes a feltevésünk, hogy minden kijelentés elején a téma áll, úgy minden szerző szemben találja magát a kérdéssel, milyen témát válasszon a soron következő kijelentés számára? Másként szólva: milyen elv szerint választatnak meg egy kijelentéssor témái, milyen kölcsönös összefüggések léteznek egy bekezdés témái között, hogyan kötődnek ezek a bekezdés „hipotémájához“ stb.

Erre vonatkozóan egy sor cseh nyelvű technikai és más szakirodalmi szöveget elemeztem, és megállapítottam, hogy eltérő tematikus felépítés-típusokat tartalmaznak⁵. Egy előzetes próbaelemzés szerint a TP hasonló típusai fordulnak elő a német nyelvben is (részleteiben azonban más nyelvi eszközökkel realizálódnak). A tematikus progresszió következő négy típusa a leggyakoribb:

(1) *Az egyszerű lineáris progresszió*

(vagy más szóval, a lineárisan tematizált progresszió)

Két egyszerű német példa:

Unsere Wirtschaft sucht rationelle Arbeitsverfahren. Rationelle Arbeitsmethoden verlangt auch die Wissenschaft.

Eine besondere Klasse stellen tragbare Geräte dar. Diese werden besonders zur Überwachung von Strahlungsfeldern verwendet.

(Gazdaságunk racionális munkamódszerek után kutat. Racionális munkamódszereket követel a tudomány is.

Külön osztályt alkotnak a hordozható készülékek. Ezeket különösképpen sugárzási övezetek ellenőrzésére használják.⁶)

⁵) vö. F. Daneš, „Typy tematických posloupností v textu“, *Slovo a slovesnost* XXIX (1968), 125—141.

⁶) A példamondatok fordításában a német nyelv szintaktikai struktúráinak a megőrzésére törekedtem. (a ford. megjegyzése).

Más példák:

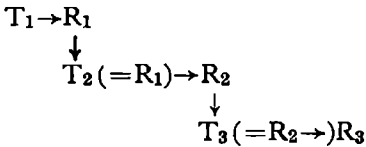
Alle Stoffe bestehen aus Atomen. Diese winzig kleinen Teilchen der Materie machen freilich ihrem Namen keine allzugroße Ehre, denn „Atom“ bedeutet ja „unteilbar“.

Durch „Zerstrahlung“ einer Masse von einem Gramm Materie könnte eine Strahlungsenergie von 90 Billionen Joule gewonnen werden. Diese Energiemenge ist gewaltig: es handelt sich um 25 Millionen Kilowattstunden.

(Minden anyag atomokból áll. Az anyagnak e parányi kis részecskéi azonban nem válnak nevük különösebb dicsőségére, minthogy az „atom“ oszthatatlant jelent.

Egy grammnyi anyag tömegének „annihilálódásakor“ 90 billió joul sugárzási energia szabadul fel. Ez az energiamennyiség hatalmas: 25 millió kilowattóráról van szó.)

A legegyszerűbb típus ez: Az első kijelentés rémája (R) a második kijelentés témájává (T) lesz stb. Sematikusan:

(2) TP végigfutó témával

Példa:

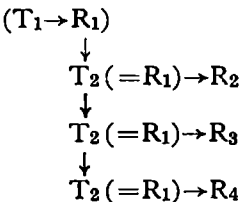
„Goethe war überzeugt von dem Fortschritt der menschlichen Entwicklung. Er trat für die Erziehung des Menschengeschlechts zur friedlichen Entwicklung ein... Goethes Humanismus ging aus von dem Glauben an das Gute im Menschen... Goethe nannte sich 'ein Kind des Friedens'.“

(Der Titel des Artikels: „Goethes Erbe in unserer Zeit“)

(„Goethe meg volt győződve az emberi fejlődés előrehaladásáról. Ő az emberi nem békés fejlődésre való neveléséért szállt síkra... Goethe humanizmusa az emberek jóságában való hitből táplálkozott. Goethe a 'béke gyermekének nevezte magát'.“

A cikk címe: „Goethe öröksége korunkban“)

Nyilvánvaló hogy e típusban az egymást követő kijelentések mind ugyanazt a témát tartalmazzák, amelyhez az egyes kijelentések egy-egy új rémát rendelnek. Sematikusan:

(3) TP levezetett témákkal, azaz az egy „hipertémából“ (pl. egy bekezdés) levezetett témák progressziója.

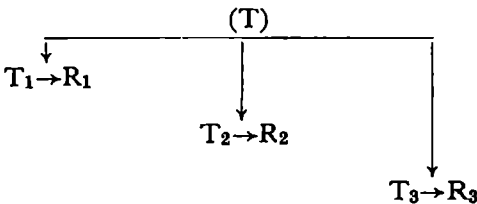
Példa:

„Die Sozialistische Republik Rumänien liegt am Schnittpunkt des 45. Breitenkreises mit dem 25. Längengrad. Die Bodenfläche des Landes beträgt 235 500 Quadratkilometer; seine Bevölkerungszahl ist 19 Millionen Einwohner. Die Staatsgrenze hat

eine Gesamtlänge von ... Kilometern. Im Westen hat Rumänien gemeinsame Grenzen mit ... und im Norden mit ... Im Süden bildet der Fluß Donau die Grenze mit ... Die östliche Grenze ist teilweise das Schwarze Meer.“

(„A Román Szocialista Köztársaság a 45. szélességi kör és a 25. hosszúsági kör metszéspontján fekszik. Az ország földterülete 235 500 négyzetkilométert tesz ki; népessége 19 millió lakos. Az országhatár hossza összesen ... kilométer. Románia Nyugaton ... val határos ... és Északon ... val. Délen a Duna folyó képezi a határt ... Keleti határának egy része a Fekete tenger.“)

A bekezdés „hipertémáját“ Románia földrajzi adatai képezik, s az egyes kijelentések résztemái közvetlenül ebből vezetődnek le. A levezetett témák megválasztását és sorrendjét legtöbbször a tartalom-reprezentálás különböző, nyelven kívüli beidegzettségei szabályozzák. Sematikusan:

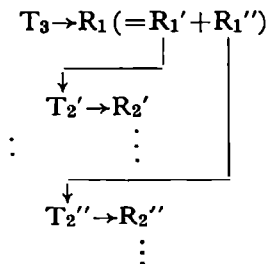
(4) *Egy többfelé ágazódó réma létrejötte*: E típus lényegét egy (explicit vagy implicit) kettős téma alkotja, melynek két (vagy több) komponense két (vagy több) önálló részprogresszió kiindulópontját képezi. Először létrejön az első részprogresszió, majd a második (harmadik...). Az átmenetet a további részprogresszióhoz különböző nyelvi eszközök jelzik.

Példa:

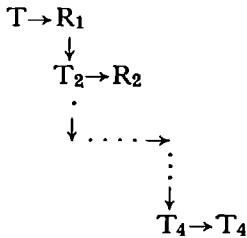
„Die Widerstandsfähigkeit in feuchter und trockener Luft ist bei verschiedenen pathogener Viren sehr unterschiedlich. Poliomyelitisviren sterben in trockener Luft sofort ab, während sie bei einer Luftfeuchtigkeit von 50% relativ stabil sind. (...) Bei Grippeviren ist es hingegen umgekehrt; wenn die Luftfeuchtigkeit unter 40% bleibt, so halten sie sich recht gut, sie gehen aber rasch zugrunde, wenn die Luftfeuchtigkeit höher steigt (...).“

(„A különböző patogén vírusok ellenállóképessége a száraz és a nedves levegőben igen különböző. A poliomyelitis vírusok száraz levegőben azonnal elpusztulnak, míg 50%-os páratartalomnál többnyire megmaradnak. (...) A grippe-vírusoknál ez épp fordítva történik; amennyiben a páratartalom 40% alatt marad, kifejezetten jól tartják magukat, ha azonban növekszik a páratartalom, azonnal elpusztulnak...“)

Itt egy magasabb fokú TP-ről van szó, pontosabban egy keretprogresszióról. A részprogressziók eltérő típusokhoz tartozhatnak, vagy kevert típusúak lehetnek. Ez sematikusan a következőképpen ábrázolható:

(5) *TP tematikus ugrással.* Itt arról van szó, hogy a progresszióban a tematikus lánc egy eleme kimarad (mégpedig egy olyan összekötő elem, amely a kontextusból könnyen kiegészíthető). Ez az ugrás gyakran az egyszerű lineáris progresszió modifikációjaként jelentkezik. Sematikusan:

2.2. Konceptiónk a TP típusait modelleknek vagy absztrakt konstrukciónak fogja fel. Szövegekben e modellek legtöbbször nem tiszta formában realizálódnak és különböző módon kombinálódnak (pl. az (1)+(2), (1)+(3) típusok). Emellett egy szöveg progresszióit különféle betoldások, kiegészítések és zárójeles megjegyzések bonyolítják.

Világos, hogy az absztrakt modellek alkalmazása az adott nyelv sajátosságaitól függ, és hogy a különböző nyelvek más-más eszközökkel rendelkeznek a tematikus progresszió realizálására.

2.3. A tematikus felépítés elveinek és az erre vonatkozó nyelvi eszközöknek a kutatása kétségkívül számos gyakorlati alkalmazásra ad lehetőséget, különösen a stilisztikában és az úgynevezett „gépi nyelvészetben“ (automatikus fordítás, információfeldolgozás stb.).

Danyi Magdolna fordítása

DIETER VIEHWEGER

SZEMANTIKAI JEGYEK ÉS SZÖVEGSTRUKTÚRA

1. Megjegyzések a kutatás helyzetéről

A nyelvészeti szövegelemzés fontossága az utóbbi időben többszörösen is kifejezésre jutott, s már csak kevés olyan nyelvész van, aki nem tartja szükségesnek bevonni a nyelvi szövegek vizsgálatát a nyelvészet tartományába. A nyelvészeti szövegelemzés követelésének indítéka semmiképpen sem vezethető vissza csupán bizonyos tárgy-immanens nyelvészeti jelenségekre, melyek a magát a mondat területén belül körülhatároló grammatikában nem explikálhatók, pl. anaforika, kataforika, a mondatrészek sorrendje, a mondat aktuális tagolódása, kontraszt stb.¹; a különböző alkalmazási területek is, mint pl. a természetes nyelvi szövegek automatikus feldolgozása, egyre inkább megkövetelik a szövegtartalom és szövegjelentés objektív elemzését². A nyelvészeti szövegelemzés igénye a különböző rokon tudományokra — fordítástudomány, irodalomtudomány, pszichológia és szemiotika — szintén áttevődik.

Számos publikációban találkozunk azzal a megállapítással, miszerint „napjainkban érvényesül az a felfogás, hogy a legmagasabb és legfüggetlenebb nyelvi egység nem a mondat, hanem a szöveg. Ezért szükséges, hogy szöveg-szintaxissal (s ennek megfelelően szövegjelentéstannal), azaz a mondatok határán túlható szintaxissal foglalkozzunk.“ (DRESSLER, 1970: 64) Jóllehet elismerik, hogy HJELMSLEV, HARRIS, FRIES és mások nyelvészeti leírásaikban már operáltak szövegekkel, azt hangsúlyozzák, hogy e nyelvészek „a szövegdimenziót pusztán csak figyelembe vették, de nem tették a teljes nyelvészeti kutatómunka kiindulási és ellenőrzési szintjévé.“ (SCHMIDT, 1972: 10) A nyelvészeti szövegelemzés kezdetei azonban messzebbre nyúlnak vissza, mint azt a szövegnyelvészeti kutatások kezdeteinek kijelölését feladatul maguk elé tűző publikációk feltételezik. Úgy látszik, e munkák nem tudnak V. M. ZSIRMUNSZKIJ (1921) és A. M. PESKOVSKIJ (1927) publikációinak a szöveg nyelvészeti leírásához és a szövegstruktúra elemzéséhez nyújtott hozzájárulásáról, melyekre alapozva a szovjet russzisztika már a 30-as és 40-es években számos kutatást végzett, melyek FIGUROVSKIJ³ „kibővített szintaktikai egység“ (ukrupcsennaja sintaksicseszka edinica), POSZPELOV⁴ „összetett szintaktikai egész“ (szlozsnoe sintaksicseszkoje

¹) Az itt említett jelenségekről a szakirodalom részletesen tájékoztat, vö. DANEŠ (1968), DANEŠ (1970), DRESSLER (1972), ISENBERG (1968), ISENBERG (1970), SGALL (1969) stb.

²) Vö. SEVBO (1969), SZKOROCSHOD'KO (1974).

³) Lásd ezt részletesebben FIGUROVSKIJ (1948), FIGUROVSKIJ (1961).

⁴) Vö. POSZPELOV (1948).

celoe), BULACSOVSZKIJ⁵ „hipermondategység“ (szvercsfrazovoe edinsztvo), LOSEVA⁶ „bekezdés“, SZOLGANIK⁷ „prózaí strófa“ (prozaicseszskaja sztrofa) fogalma alatt kerültek be a nyelvészetbe. Itt nincs módunk e fogalmak beható ismertetésére, rá kell azonban mutatnunk, hogy az eddigi szövegnyelvészeti munkákról készült mérleg e fogalmak nélkül hiányos, s nélkülük a nyelvi szövegek felépítésére és funkciójára vonatkozó lényeges szempontok maradnak figyelmen kívül.

Az elemzések nagy száma, melyek az elmúlt években a szövegelemzés területén a legkülönbözőbb elméleti és módszertani feltevések mellett s a legkülönbözőbb célkitűzéssel létrejöttek, kétségkívül arról tanúskodik, hogy igen nagy a jelentősége e kutatásoknak a nyelvészet egészén belül. Másrésztől azonban egy kritikai felmérésben hamar kiderül, hogy e nyelvészeti kutatások, melyek a „szövegnyelvészet“, „szövegelmélet“, „szöveggrammatika“ fogalmak alá sorolhatók, távolról sem nyújtanak egységes képet, mi több, gyakran pusztán a „szöveg“ címszó tartja őket össze. Az egység hiánya a jelenlegi kutatásban egyszerre vonatkozik a módszerre és az alapul vett munkahipotézisekre. Szembetűnő továbbá az is, hogy számos szövegnyelvészeti koncepció szinte teljesen izoláltan fejlődött ki, s nem illeszkedik bele a szélesebb nyelvelméleti összefüggésekbe, azaz nem tartja magát a nyelvelmélet részelméletének. Nyilvánvalóan ezzel magyarázható az is, hogy a sokszor még preteoretikus pozícióból kiinduló szövegnyelvészet alternatív modellként állítódik a már létező grammatikamodellek mellé. Ez végül is egymásnak ellentmondó fogalmak sokaságát hozta létre, melyek ma csak nehezen, vagy egyáltalán nem képezhetők le egy koherens nyelvészeti fogalomrendszerre.

A következőkben először a szöveg fogalmának általános definatorikus kritériumait kívánjuk tárgyalni, s ehhez kötődve a szövegkonstruálás, ill. a szövegelemek jelentésismétléssel egymáshoz való kapcsolódásának kérdéseit vesszük szemügyre.

Ebben az összefüggésben mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell behatóan foglalkoznunk, hogy a szöveg szemantikai ekvivalencia-relációinak explikációjához mennyiben szükségesek és kielégítőek egy szemantikai szótár információi. A kutatás mai állása mellett lehetséges megfigyelések azonban sem kielégítően differenciáltak, sem hiánytalanok nem lehetnek, s még kevésbé tekinthetők végérvényeseknek.

2. A szöveg fogalmának néhány definatorikus kritériumáról

A szövegnyelvészeti munkákban eddig adott definíciójavaslatok az „egy szöveg véges számú mondatok lineáris sora“ általános jellegű kritériumától kezdve olyan megfogalmazásokig terjednek, mint „a közlésperspektíva és

⁵) Vö. BULACSOVSZKIJ (1952).

⁶) Vö. LOSEVA (1969).

⁷) Vö. SZOLGANIK (1965).

⁸) A szövegek nyelvészeti elemzésével foglalkozó nagyszámú kutatómunka áttekintését lásd GINDIN (1972); s ehhez még a *Lingvisztika tekstva. Materiali naucsnoj konferencii*, Moszkva 1974. két kötetét.

a referenciális vonatkozások egységessége, ill. a szövegek egymást követő mondatai és mondatSORAI temporális fölépítésének egységessége.“ Jóllehet e kritériumok a szövegstruktúra fontos feltételeit és tulajdonságait definiálják, önmagában az említett kritériumok egyike sem elegendő ahhoz, hogy a szöveget a puszta mondat-amalgámoktól megkülönböztesse. Mielőtt e kritériumok egyikének-másikának a szöveg definiálására való alkalmasságát közelebbről megvizsgálánk, megkíséreljük a szöveg nyelvelméleti összefüggésekbe való általános bevonását.

A szöveget mi nyelvi jelnek fogjuk fel, azaz a szöveg egy meghatározott cselekvésterv (a szövegkompozíció vagy egy téma kifejtésének szabálya) alapján létrehozott tudattartalmaknak mint a valóság tényállásai és jelenségei tükrözésének, valamint hang- és betűsoroknak a nyelvrendszer szabályai által realizált egymáshoz rendelése. Minden egyes szöveg bizonyos események, folyamatok, tényállások, állapotok vagy a valóság egy bizonyos szituációjának a *megnevezése (nomináció)*; olyan megnyilatkozást képvisel, amely a valóság szituációit, tárgyait és a közöttük ténylegesen vagy potenciálisan fennálló relációkat tükrözi vissza. A szövegek az ember nyelvi tevékenységének az eredményei. Minthogy azonban a nyelvi tevékenység produktív, alkotó társadalmi célkitűzésekre vonatkozó és a társadalmi célkitűzésekben és nézetekben tájékozódó tevékenység, a nomináció, azaz a tényállás leképezése mellett minden szöveg betölt egyúttal bizonyos kommunikatív funkciót is. A nominációs és kommunikációs szempontok a szövegben egymással összefüggnek és a szövegstruktúrában sajátos módon reflektálódnak.

A szövegkompozíció alapjául szolgáló folyamatok a közvetlen megfigyelés számára nem hozzáférhetők, s így ma is messzemenően ismeretlen, hogy milyen konkrét cselekvésmozzanatok mennek végbe a beszélő tudatában annak érdekében, hogy egy megnyilatkozásban leképezzen egy bizonyos témát. A nyelvészet, valamint a nyelvpszichológia felismerései alapján hiteles és plauzibilis feltevésnek látszik, hogy a szövegalkotás alapjául szolgáló cselekmények és műveletek nem alkotnak olyan cselekmény-matrixot, amelyben egy szöveg kompozíciója már részleteiben rögzített lenne; egy olyan matrixot tehát, amely eleve meghatározná a szöveg minden egyes elemének belső struktúráját. Egy szöveg koncipiálásakor ebből következően a beszélő semmi esetre sem képzei maga elé a megalkotandó szöveg teljes struktúráját, sokkal inkább azt kell feltételeznünk, hogy a beszélő bizonyos részprogramokat alakít ki magának, melyek a szöveg komponálásánál sajátos módon nyernek alkalmazást⁹⁾. Feltehető továbbá, hogy e részprogramok mindegyikének a téma bizonyos szakaszainak vagy részeinek *átmeneti tárolása* felel meg (*Zwischenspeicherung*), amelyben a szövegbe bevitt tárgyak (nominációk) és egy megnyilatkozásban hozzájuk rendelt predikátumok kölcsönösen egymásra vonatkoznak. A szöveg-

⁹⁾ vö. DRESSLER (1972; 17): „Egy szóbeli vagy írott szöveg előzetes koncipiálásánál a beszélő vagy író személy semmiképp sem idézi fel magában a teljes szemantikai bázist, vagyis a létrehozandó szöveg minden jelentéstartalmát, mindenesetre tudja azonban, hogy milyen témáról vagy akár témákról kíván nyilatkozni... A szöveg aktuális létrehozása előtt a feladó legalább szemantikai programja egy töredékével rendelkezik. Először is tudja, miről akar beszélni, s megközelítőleg azt is, hogyan kezd el. Nem biztos azonban, hogy tudja, miként fejezi be. Tudja azt is, hova szeretne kilyukadni, akkor is, ha a szöveg létrehozásának folyamatában e szemantikai programban változásokra kerülhet sor. Más szóval, azt is tudja, mi célból közli szövegét.“

kompozíció matrixa az egyes részprogramok s ezek meghatározott megnyilatkozássorokra való leképezése közötti összefüggések megtartását ellenőrzi.

A szövegnek mint nyelvi jelnek ezen általános jellemzése után a szöveg mondatai közötti szemantikai ekvivalencia-relációk problémájával kívánunk behatóbban foglalkozni.

3. Szemantikai ekvivalencia a szövegmondatok között

Abból indultunk ki, hogy a szövegek, mint az ember nyelvi tevékenységének eredményei, 1-n számú mondatból vagy mondatértékű struktúrából (ellipszis, hiányos szerkezet) álló megnyilatkozássorok, amelyek egy meghatározott, a beszélő tudatában leképezett tényállást formatívumokkal korrelálnak. De ahogyan szavak tetszőleges kapcsolódása még nem ad korrekt mondatot, úgy egy tetszőleges módon konstruált mondat sor sem jelent még szöveget, csupán egymással összefüggéstelenül kapcsolatba hozott mondatok sorát. Erre a tényre BIERWISCH (1965) mutatott rá HARRIS „Discourse Analysis“-ének szemantikai vagy formális hasonlóságok alapján felállított ekvivalenciaosztályait bírálva:

(1) Nincs senki, kit az ő éneke magával ne ragadna. Énekesnőnk neve Josephine. Az ének négy betűből álló szó, az énekesnők szószaporítók¹⁰.

Ennek következtében meg kell fogalmaznunk azokat a feltételeket és előfeltételeket, melyek megszabják, mikor tartható szövegnek egy megnyilatkozássor. A szakirodalomban már többször írtak arról, hogy egy nyelv a mondatok szövegegészsé szervezésekor különböző grammatikai és/vagy szemantikai eszközöket használ fel, melyek a szövegegész lexikalizáltságának, referenciális összefüggésrendjének, a közlésperspektívának és a szövegstruktúra temporális fölépítésének az egységességében tükröződnek. A mondatok szövegértékű összekapcsolódásának tipikus eszköze az ismétlés (repetíció) elve, azaz a szövegbe bevezetett tárgyak vagy tárgyhalmazok újbóli felvétele ill. újbóli megemlítése.

A szövegfüzés ezen univerzális elvét már ZSIRMUNSZKIJ (1921) részletesen tárgyalta. Időközben számos speciális munka foglalkozott e problémával (AGRICOLA, 1972; GINDIN, 1973; SEVBO, 1969) s most már lehetőség nyílik az első általánosításokra is.

a) A mondatkapcsolás legelemibb formája a tárgyak (nominációk) egyszerű megismétlése azonos vagy eltérő szintaktikai funkcióban, ill. egy elemnek paradigmatisztikus változatával való megismétlése. Egy nomináció egyszerű megismétlése esetén új információ nem kerül a szövegbe.

(2) Kamcsatka félsziget északi részén két rozsmártelepre letek, kereken 100 illetve 500 rozsmárral. A rozsmárokat a század elején orosz és külföldi prémvadászok kiirtották ezen a vidéken.

b) A szöveg szemantikai koherenciáját szolgáló további eszköz a szövegkonstruálásnak az a módja, amelynél a korábbi szövegszakaszban bevezetett nominációkat pronomenekkel vagy proadverbiumokkal helyettesítjük. Az

¹⁰) BIERWISCH (1965; 72).

először említett nominációtól a helyettesítők szemantikailag abban különböznek, hogy csak a legáltalánosabb szemantikai jegyeket tartalmazzák. Egy nomináció első említésekor reprezentált szemantikai jegyek teljes konfigurációja a pronominális vagy proadverbiális helyettesítőkben mintegy feltételeződik; a helyettesítők a tárgyakhoz az első említéskor rendelt tulajdonságoknak csak egy részét viszik tovább.

c) Az egyes mondatokból történő szövegkonstruálás alapformája mégsem a szövegbe bevitt tárgyak esetleges, paradigmaticus változatban való megismétlése vagy a pronominális ill. proadverbiális helyettesítés, hanem egy először említett nominációnak egy vele szemantikailag ekvivalens elem által történő újbóli felvétele. A szemantikai ekvivalencia fogalmát, azaz egy mondat legalább egy eleme és egy másik mondat legalább egy eleme között relációját igen tágan értelmezett fogalomként kell felfognunk, amely az egyszerű ismétléssel ill. a pronominális vagy proadverbiális helyettesítés útján történő újbóli felvételnek az a) és b) alatt említett formáit éppúgy magába foglalja, mint a szinonimák, hiperonimák, antinómák és konverzek formájában történő újraemlítést. Szemantikai ekvivalencia-relációk a szövegben semmiképp sem csupán lexémák ill. lexémák és paralexémák között állhatnak fenn; az először említett nomináció megismétlésére jelentéskondenzálás (egy először említett összetett nominációnak egyetlen lexéma általi újraemlése) útján is sor kerülhet. A szöveg elemei közötti itt említett szemantikai ekvivalencia-relációk általában párhuzamosan jönnek létre, azaz egymásba fonódva és több utat követve bontakoznak ki, és a szemantikai relációk bonyolult hálóját hozzák létre. Az egy és ugyanazon tárgy jelöléseinek sorát, azaz egy tárgy első megemléstését és egyszerű ismétlés, pronominális behelyettesítés ill. a vele szemantikailag ekvivalens lexémában való rekurrenciáját *megnevező (nominatív) láncnak* nevezzük.

Eszerint tehát minden szöveg nominatív láncok sorának fogható fel, melyek mindegyike sajátos (belső) struktúrával bír. Mielőtt egy szöveg nominatív láncainak a struktúráját közelebbről megvizsgálánk, azt kívánjuk elemezni, mi által jönnek létre a nominatív lánc elemei közötti szemantikai ekvivalencia-relációk. Egy T_k szöveg S_i mondatának a eleme és S_j mondatának b eleme közötti szemantikai ekvivalencia-relációról akkor beszélhetünk, ha az ekvivalencia-reláció a és b elemei szemantikai struktúrájukban összehangoltak, azaz szemantikai jegyeikben közös vonásokat mutatnak fel. Másképp kifejezve: ha az S_i mondat a eleme adott elrendezésű $\langle x, y, z \rangle$ szemantikai jegyekkel rendelkezik, úgy az S_j ekvivalencia-relációi második elemeként szereplő b eleme vagy ugyanazokkal a szemantikai jegyekkel kell rendelkezzen (egyszerű ismétlés ill. szinoníma általi újrafelvétel), vagy az $\langle x, y \rangle$ vagy $\langle x \rangle$ ¹¹ jegyekkel kell jellemezhető legyen (hiperonimikus rekurrencia vagy pronominális ill. proadverbiális behelyettesítés). A közös vonások megléte a szemantikai jegyek struktúrájában egy lexéma jegycinek hierarchikusan szervezett struktúrájában a *legáltalánosabb* szemantikai jegyek megfelelését jelenti, a speciális jegyekét nem¹². Az itt alapul vett ekvivalencia-relációból nem következik, hogy ez

¹¹) A szemantikai jegyeket ill. jegy-komplexusokat sarkos zárójelben, vesszővel elválasztva jelöltük, a szemémákat viszont idézőjellel.

¹²) A szemantikai jegyek fogalmához, rendszerszerű szerveződésükhöz részletesebben lásd *Probleme der semantischen Analyse*, különösen a 2–6 fejezetet.

csak a szöveg egymással közvetlenül érintkező mondatainak ekvivalens elemei között áll fenn, ellenkezőleg, diszkontinuus szövegrészekhez vezető távolsági relációkat is magába foglal.

Tisztán elméletileg nézve tehát a lexikon olyan elemei szerepelhetnek a szöveg ekvivalencia-relációt létrehozó elemeként, amelyek szemantikai jegyeik struktúráját illetően a lexikonban közös vonásokkal rendelkeznek. Szövegek alkotásánál a beszélő a lexikonban potenciálisan rendelkezésére álló elemeknek csak egy meghatározott rétegét használja fel a nominatív láncok létrehozására, és a több szövegszakaszra (bekezdések, rész-szövegek) kiterjedő nominatív láncokban többszörös visszautalás történik az először említett nominációra. Számos tényező determinálja annak ellenőrzését, hogy a nominatív láncok konstruálására a beszélő a lexikon mely elemeit válassza; e tényezőket ugyan a nyelvrendszer közvetíti, primér módon azonban mégsem a nyelvrendszer határozza meg. A nominatív láncok konstruálására szolgáló elemek kiválasztását befolyásoló tényezőkhoz mindenekelőtt az egyénnek a környezetével való aktív kölcsönhatásban kialakult és a mindenkori társadalom ideológiája által determinált beállítottsága tartozik, amely, mint az emberi magatartás viszonylag állandó, habituális irányulása, meghatározza az emberi cselekvés irányát és ezzel együtt az észlelés és gondolkodás irányát is; azaz az interiorizált társadalmi szemlélet, értékek, normák és eszmék, valamint a bensővé tett és emlékezetként tárolt tudást jelentő ismeretek. A beállítottságrendszernek, még inkább az ismeretrendszernek a szöveg nominatív láncjai konstruálásában való relevánságát számos példával igazolhatjuk. Így például szemantikai ekvivalencia az „M. K. Azadovszkij“ és az újraemléltések „orosz-szovjet irodalomtudós“, „az 1888-ban Irkutzkban született folklorista“, „a ‚Belinszkij és az orosz népköltészet‘ szerzője“ között csak akkor mutatható ki, ha a beszélő és a hallgató számára egyaránt tudott, hogy a felsorolt elemek egyazon személyre utalnak, s ezért mint ekvivalensek alkalmazhatók¹³.

4. A nominatív láncok struktúrája

Ha egy mondatnak legalább egy eleme és egy másik mondatnak legalább egy eleme közötti szemantikai ekvivalencia-relációt mint egyes mondatok összekapcsolásának és a szövegonstruálásnak lehetőségét jellemeztük, amiből azonban nem következik, hogy a két mondatnak a szövegben közvetlenül érintkeznie kell, akkor ezzel összefüggésben különös érdeklődésre tart számot a nominatív láncok struktúrájára vonatkozó kérdés megválaszolása; azaz az a kérdés, hogy vajon a lexikális variáció meghatározott szabályoknak engedelmeskedik-e, vagy hogy egy bizonyos nomináció első említésére s ennek lexikális variáció útján történő megismétlésére felhasználhatók-e a lexikon tetszőleges elemei; mindez feltételezi, hogy ezen elemek szemantikai jegyeikben közös vonásokkal rendelkeznek. Egyes munkák hangsúlyozzák, hogy az először említett nomináció megismétlésekor csak olyan elemeket szabad alkalmazni, melyek általánosabbak az első említéskor alkalmazott elemnél (GO-

¹³) A szöveg szemantikai struktúrája és a beszélő, valamint a hallgató ismeretrendszerén nyugvó textéma integrációs elve közötti összefüggést az alábbiakban részletesebben.

RETZKI, HAFTKA, HEIDOLPH, ISENBERG, AGRICOLA; 1971, 146—147). Az először említett nomináció megismétlésénél eszerint a lexikonnak csak azok az elemei jöhetnek szóba, melyek szemantikai jegyeik struktúrájában nem tartalmaznak speciális jegyeket, azaz első említéskor a közvetlen nomináció (hiponíma) jelenik meg, míg az ismétlésben a hiperníma.

Számos példaszöveg látszik igazolni e véleményt.

(3) Kamcsatka félsziget északi részén két *rozmártelepre* leltek, kereken 100 és 500 *rozmárral*. A *rozmárokat* a század elején orosz és külföldi prémvadászok kiirtották ezen a vidéken. A legnagyobb *úszólábúaknak* a Szovjetunió ez északi félszigetére való visszatérése az 1965-ben meghozott vadásztilalom eredménye.
(újsághír)

(4) Egy napon az ajtóm előtt ültem egy padon, vakító napsütésben, előttem egy kosár teli virágzó kökörcsinnel. Georges Duval épp megjelent könyvét, „A kádár“-t olvastam. Egy nagy fehér *macska*, a kertészé, ugrott a térdemre, s a könyv ettől összezárult. Letettem mellém a padra, hogy simogassam az *állatot*.

(Maupassant: A macskákról)

A „rozmár — úszólábú“ ill. „macska — állat“ nominatív láncokban az először említett nominációnak és ismétlésének fölcserélése nem lehetséges, minthogy ez el nem fogadható mondat-sorhoz vezetne:

(3)* Kamcsatka félsziget északi részén az úszólábúaknak két telepére leltek, kereken 100 és 500 úszólábúval. A rozamárokat a század elején orosz és külföldi prémvadászok kiirtották ezen a vidéken. . .

(4)* Egy nagy fehér állat, a kertészé, ugrott a térdemre, s a könyv ettől összezárult. Letettem mellém a padra, hogy simogassam a macskát.

A nominatív láncok struktúrájának behatóbb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy ez az elv, azaz a nominatív lánc először említett nominációval és az általános tulajdonságok ismétlésnél való továbbvitelével történő specializálása a szövegkonstitúciónak nem egyedüli princípiuma; a lexikai variáció kérdése ellenben a szövegfelépítés elveivel és a szövegek kommunikatív funkciójával a legszorosabban összefüggeni látszik. A lexikai variáció elveinek a szövegépítés törvényszerűségeivel való szoros összefüggése a nominatív láncokban jól látható a következő példaszövegben, amelyben a tárgy bevezetése az általánosabb lexémával, megismétlése ezzel szemben a speciálisabbal történik.

(5) Kubát 1800 óta 85 pusztító *szélvihar* sújtotta. Az első erős *hurrikán*, amely Kubát felfedezése után elérte, 1527 októberében elpusztította Trinidad városát. 1932 novemberében egy *másik* Santa Cruz del Sur városát

¹⁴⁾ A számunkra érdekelő bíró kérdés szempontjából csak a „rozmár“ — „úszólábú“ nominatív láncot emeljük ki; a „Kamcsatka félsziget“, „vidék“, „a Szovjetunió északi félszigete“ kifejezések által konstruált láncot, amely csupán a beszélő és a hallgató közös integrációs elve alapján jön létre, figyelmen kívül hagyjuk. A (3) ezenkívül egy olyan ismétlést is felmutat, amely a főntebb említett, tágabb értelemben vett ekvivalencia fogalmát illusztrálja: a „kiirtották“ és a „visszatérés“ elemek közötti szemantikai ekvivalenciát.

dúlta fel. A *ciklonok* az 1926-os és 1944-es esztendőben Havannában több száz emberéletet követeltek. 1936 őszén a „*Flora*“ nevű *forgószél* az Oriente keleti tartományt dúlta fel, 1966 júniusában pedig az „*Alma*“ okozott hatalmas károkat a Pinar del Rio, Havanna, Matonzas és a Las Villas tartományokban.

Úgy látszik, a nominációk első említésekor mindazokban a szövegekben az általánosabb lexémát találjuk, amelyekben a szöveg indító mondata egyfajta rezümé, amely a teljes szövegnek mintegy tartalmi kivonatát nyújtja, míg a rákövetkező mondatok a nomináció első említéséhez képest egyfajta specifikáló szerepet töltenek be. A szemantikai ekvivalencia eddig tárgyalt példából világosan látszik, hogy egy nominatív lánc a szövegfőlépüléstől való függőségében a következő belső struktúrával rendelkezhet:

a) közvetlen nomináció (specifikusabb lexéma) — hiperoníma (általánosabb lexémával való folytatás) — pronominális ismétlés

b) hiperoníma — közvetlen nomináció — pronominális ismétlés¹⁵.

5. A funkcionális szemantikai ekvivalencián át történő összekapcsolódás

Egy szöveg elemei között fenálló szemantikai ekvivalenciák megnyilvánulási formái, amelyeket az eddigiekben tárgyaltunk — azaz egy először említett nomináció megismétlése szinonimák, hiperonimák, pronominális ill. proadverbialis helyettesítők által, a szemantikai jegyek és jegy-komplexusoknak az egymással ekvivalencia-relációban álló lexémákban való rekurranciája alapján lexikon információk segítségével explikálhatók. Azonban a szövegelemeknek a szemantikai ekvivalencia-relációk alapján — másként kifejezve: a szemantikai jegyek közös vonásainak alapján — történő megismétlése a szövegbeli szemantikai relációk hálózatának csupán egy részétületét tükrözi vissza. A következőkben megkíséreljük röviden bemutatni, hogy a közös szemantikai jegyek alapján képzett nominális láncok a szövegkoherenciának ugyan mindenképpen szükséges, ám korántsem elégséges feltételét jelentik. Számos olyan szöveg van, amelynek koherenciája nem egy először említett nominációnak olyan ekvivalencia-partnerek segítségével történő újrafelvétele által jön létre, amelyeknek ezzel a nominációval közös szemantikai jegyei vannak, hanem egy „főlérendelt nézőpont egységességéből“, „a tárgyak egymást metsző osztályaiából“ (GORETZKI, HAFTKA, HEIDOLPH, ISENBERG, AGRICOLA 1971: 147—148), ill egy „közös osztályozási elvből“ (LANG 1974: 54). A szövegmondatok összekapcsolódásának ezekben a formáiban a nominatív lánc nem az ekvivalencia-partnerek szemantikai jegyeinek struktúrájában meglévő közös vonások, nem strukturális szemantikai ekvivalencia alapján, hanem *funkcionális szemantikai ekvivalencia* következtében, azaz a koherencia az ekvivalencia-partnerek „építőanyagára és struktúrájára való tekintet nélkül“ jön létre (Philosoph. Wb. 1971: 98). Lássunk először néhány, a szövegösszekapcsolódás e tulajdonságait megvilágító példát.

¹⁵) A pronominális *antecedens* eseteit itt mellőztük.

(6) Az augusztus 11-én Moszkvából startoló *autókaraván* tegnap korán megérkezett Berlinbe. A V/O Avtiexport e *vándorkiállítására* hét szocialista ország 13 városában került sor.

Az először említett nomináció („autókaraván“) és ennek „vándorkiállítás“ általi megismétlése között a közös vonások alapján nem áll fenn szemantikai ekvivalencia, mert az először említett nomináció szemantikai struktúrája semmiképp sem implikálja az „autókaraván“ jelentését. Az „e“, „ilyen“ stb. indikátorok felkészítenek ugyan az elemek partneri egymásra utaltságára, de meg nem magyarázzák azt. A két elem között csak azáltal hozható létre összefüggés, hogy a beszélő és a hallgató e mondatok számára közös integrációs elvvel rendelkeznek, hogy az ezekben a szövegelemekben (mondatokban) reprezentált tényállásokat egymással összefüggésbe tudják hozni. Ez az összefüggés akkor teremthető meg, ha a beszélő és a hallgató is tudja, hogy az autókaraván több, újonnan előállított járműtípusból áll, melyek vándorkiállítás formájában mutattnak be a nyilvánosságuknak.

Ez a szövegrész a szövegkoherenciának egy még messzemenően feltáratlan területére mutat rá, olyan szövegkapcsolódásra, amely a szemantikai struktúra és a beszélő, valamint a hallgató ismeretének szoros összefüggése alapján jön létre, olyan elsajátított tudásrendszerek alapján, amelyek a nyelvi tevékenység irányulásának és ellenőrzésének alapjául szolgálnak. (vö. LANG, 1976).

A közös integrációs elv feltételezése kulcsként szolgál a szöveg azon elemei között létrejövő szemantikai összekapcsolódás explikációjához, mely nem az ekvivalencia-partnerek szemantikai jegyeiben megnyilvánuló közös vonások útján jön létre. Hogy a funkcionális ekvivalencia-relációknak ezt az elvét mily gyakran alkalmazzák a szövegalkotásban, mutatja a következő példa:

(7) London a minap gazdagabb lett egy *attrakcióval*. A számtalan *hagyományos nevezetességhez* egy igencsak *szokatlan* társult. A népszerű *látványosságokkal* való összevetés cseppet sem könnyelműség. Rosamund Viner asszony ugyanis tényleg igazi *ritkaságnak* számít: ő az első nő, aki London vörösre festett emeletes autóbuszainak egyikét vezeti, e kövületszerű hatást keltő járművet, mely mégis roppant mozgékony; lényegében múzeumi példány s ugyanakkor a modern gyufaskatulya előképe.

Az a nominatív lánc, amely a szövegkezdő mondatban az először említett nominációval („attrakció“) kezdődik, a többi mondatban szinonimákban és kvázi-szinonimákban („hagyományos nevezetesség“, „szokatlan nevezetesség“, „látványosság“, „ritkaság“), azaz olyan elemek által ismétlődik, amelyek szemantikai jegyükben közös vonásokkal rendelkeznek, míg végül a „Rosamund Viner asszony az első nő, aki London vörösre festett emeletes autóbuszainak egyikét vezeti“ tényállással kerül kapcsolatba.

Az „emeletes autóbusz“ elemmel bevezetett nominatív lánc egyrészt vele strukturálisan egyenértékű elem által ismétlődik (a hiperonim „jármű“ elem által), másrészt olyan funkcionálisan ekvivalens elemek által, mint pl. a „múzeumi példány“ és a „gyufaskatulya-előkép“, a szemantikai összefüggés csak a beszélő és a hallgató közös integrációs elvének alapján jöhetett létre.

Fejtegetéseinkkel, melyek se nem hiánytalanok, se nem világítják meg kellő differenciáltsággal a szövegösszefüggés problémáit, azt kívántuk tisztázni, hogy a szövegelemeknek a közös szemantikai jegyek alapján történő ismétlése szükséges ugyan, ám korántsem elégséges feltétel a szöveg tartalmazta szemantikai relációk megmagyarázásához.

Legalábbis az ismétlés elve önmagában nem nyújthat elégséges kritériumot a szöveg és a puszta mondatsor megkülönböztetésére, ahogy ezt SEVBO feltételezi (1969:26), továbbá a lexikális ismétlés intenzitásából sem lehet egy szöveg elemei összekapcsoltságának a fokára következtetni¹⁶. Azt akaruk megmutatni, hogy az ismétlés, mindenekelőtt pedig az általa létrehozott lexikai variáció szorosan összefügg a szövegfelépítéssel, mi több, általa döntő módon meghatározottnak látszik. A szemantikai ekvivalencia további tanulmányozásában különös jelentőségűnek tűnik számunkra minden olyan kutatómunka, amely figyelembe veszi a szöveg szemantikai struktúrája és a beszélő, valamint a hallgató ismeretrendszere közötti összefüggést.

Danyi Magdolna fordítása

¹⁶) SEVBO szerint egy szöveg abban különbözik a nem-szövegtől, hogy a szövegben azonos szegmentumok ismétlődnek. A szövegkoherenciára vonatkozó kijelentéseket megkísérli mennyiségi mutatókkal alátámasztani, ahol az egyes szövegelemek ismétlésének gyakoriságából a szöveg kötöttségének a fokára következtet.

II.

TEUN A. VAN DIJK

KONTEXTUS ÉS MEGISMERÉS**Tudáskeretek és beszédaktus-megértés****1. A pragmatika alapjai**

A pragmatika filozófiai és nyelvészeti tanulmányozása megkívánja *alapjainak* analizését. A pragmatikai elméletek alapjai egyrészt fogalmiak, pl. az akció és interakció elemzésében, másrészt *empirikusak*, úgymint a kommunikatív interakcióban zajló nyelvi folyamat pszichológiai és szociális tulajdonságainak vizsgálata során.

A természetes nyelvekkel történő kommunikatív interakció egyesített elméletének egyik döntő komponensét a nyelvhasználat *kognitív elmélete* hozza létre.

Egy ilyen kognitív elmélet nemcsak a mondatok és diszkurzusok folyamatának aktuális megalkotásában, megértésében, tárolásában, reprodukciójában és egyéb fajtáiban involált struktúrákba és folyamatokba enged bepillantani, hanem a tervezett, végrehajtott és megértett *beszédaktusok* folyamataiba is.

A pragmatika ilyen kognitív elméletének különösen azt kell megvilágítania, hogy milyen relációk léteznek a különböző kognitív (fogalmi) *rendszerek* között és meg kell magyaráznia a beszédaktusok megfelelési feltételeit adott kontextusban.

Ezenkívül fontos szerepe van a hiedelmek, akaratok, óhajok, preferenciák, normák és értékek rendszerei mellett a *konvencionális tudásnak*. Ez úgyszólván az alapvető, és ugyanakkor a kommunikáció egyéb rendszereinek műveletei számára társadalmi feltétel. Ilyen rendszereket tanulmányoznak pl. a mesterséges intelligencia jelenlegi kutatásában, a tudáskeretek elnevezés alatt. A pragmatika kognitív elméletének egyik feladata annak körvonalazása, miként vagyunk képesek létrehozni és megérteni a nyelvi cselekvéseket, s miként vagyunk képesek hatással lenni a tudáskeretekkel kapcsolatos megértésre.

2. A pragmatikai feltételek kognitív természete

A klasszikus beszédaktuselmélet megfelelési feltételei rendszerint kognitív természetűek és a következő feltételeket foglalják magukban:

- (I) a beszélő tudja, hogy p
- (II) a beszélő hiszi, hogy p
- (III) a beszélő akarja p -t
- (IV) a beszélő jónak találja, hogy p stb.

Az ezekben a feltételekben rejlő fogalmakat primitívakként kezeljük a pragmatikában, azaz nem analizáljuk tovább őket, sem fogalmilag — például az episztemikus logika vonatkozásában —, sem empirikusan. Azonban világos, hogy ha a pragmatika elmélete empirikusan releváns kívánna lenni, akkor ezeket a fogalmakat is egy sajátos pszichológiai szinten kellene meghatározni pl. tapasztalati vagy szimulatív (mesterséges) kutatások vonatkozásában.

Pontosabban, azt kellene vizsgálnunk, hogy milyen kognitív folyamatok szolgálnak a kommunikatív kontextusokban az „alkalmasság“ eldöntésénél. Milyen tekintetben „idealizációk“ az aktuálisan megfogalmazott feltételek, azaz milyen „messze“ vannak a beszédaktus aktuális elfogadásától/megértésétől?

Noha a pragmatikai feltételek kognitív bázissal rendelkeznek, meg kell jegeznünk, hogy a nyelv pragmatikai vizsgálatát az indokolja leginkább, hogy át kell hidalnunk a kijelentések (s ezáltal a grammatika) és az interakciók (a társadalomtudományok) közti szakadékot. Ez például azt jelentheti, hogy bármi, amit egy beszélő *valóban* tud, gondol, vagy akar egy beszédaktus végrehajtása közben, mindaddig irreleváns, amíg magatartása úgysem *interpretálható*, és ezáltal társadalmilag nem vehető *számba* mint e különböző belső állapotok kifejezője.

Azonban ez a metodológiai ellenvetés nem implikálja, hogy a pragmatikai fogalmak kognitív analízise irreleváns. Ellenkezőleg, az aktuális kommunikáció *valódi* tudást, hiedelmeket és akaratot foglal magában. Létezik még egy általános feltétel — az őszintesége — amely közvetlen kapcsolatot ír elő a gondolt stb. és a *kinyilvánított* között.

Még általánosabban azt mondhatjuk, hogy a pragmatikai szabályok megfogalmazásában foglalt sajátos *társadalmi* feltételek (úgy mint autoritás, hatalom, szerep és udvariasság-relációk,) kognitív alapon működnek: *relevánsak*, de csak amennyiben a beszéd résztvevői *ismerik* ezeket a szabályokat, képesek *használni* őket, és képesek arra, hogy a kommunikációban létrejövő *interpretációkat* összekapcsolják a kontextus eme „társadalmi“ jellemzőivel.

3. A pragmatikai megértés

Egy pragmatikai elmélet szabályokat szolgáltat a *pragmatikai interpretáció* számára. Egy természetes nyelv bizonyos adott megnyilatkozásai esetén meghatározza azokat a szabályokat, amelyek egy egyedi beszédaktust, vagy egy illokució erővel rendelnek egy megnyilatkozáshoz, ha adott a pragmatikai kontextus egyedi struktúrája.

Ez egyelőre inkább csak program, semmint aktuálisan megvalósított feladat. Van valamelyes tudásunk különféle beszédaktusokról és kontextuális feltételeikről, viszont vajmi kevés az ismeretünk a kijelentés (grammatikai vagy egyéb) struktúráinak szisztematikus összefüggéseiről. Ezek az összefüggések leginkább bizonyos partikulák, explicit performatívumok használatában, a (kijelentő, kérdő és felszólító) mondatok szintaktikai formájában és a mondatok propozicionális „tartalmában“ nyilvánulnak meg.

Amíg ismereteink ily szerények, keveset tudunk nyújtani a *pragmatikai megértés* általánosabb elméletének — amely egyébként az információ-feldolgozás kognitív elméletének része. A pragmatikai megértés azoknak a folyamatoknak a sorozata, amelyek során a nyelvhasználók egyedi konvencionális cselekvéseket, azaz, illokúciós erőket rendelnek hozzá egymás megnyilatkozásaihoz. A probléma így a következő: aktuálisan honnan *tudja* a hallgató, hogy amikor a beszélő kijelent egy ilyen és ilyen mondatot, ígéretet tesz-e vagy pedig fenyeget. Milyen információnak kell a hallgató rendelkezésére állnia ahhoz, hogy képes legyen ilyen hozzárendeléseket elvégezni?

Nyilvánvalóan ez az információ különböző forrásokból és különböző „csatornákon“ áramolhat keresztül:

- A. a *megnyilatkozás szerkezeti jellemzői* (grammatikai szabályok alapján meghatározott);
- B. para-lingvisztikai sajátosságok, azaz egyrészt a beszéd sebessége, nyomaték, intonáció, hangsúly stb., másrészt gesztus, arckifejezés, testtartás stb.;
- C. a kommunikatív kontextus (tárgyak, más személyek jelenléte és jellemzőik) aktuális észlelete/percepciója
- D. ismeretek/hiedelmek a beszélőről és jellemzőiről, vagy az aktuális szituáció egyéb jellemzőiről;
- E. részletesebben: tudás/hiedelmek a bekövetkező interakció típusára és az interakció megelőző kontextusainak struktúrára vonatkozóan;
- F. a megelőző beszédaktusokból illetőleg a diszkurzus megelőző részeiből levezetett tudás/hiedelmek, mind a mikro (vagy lokális), mind a makro (vagy globális) szinten;
- G. általános szemantikai, különösen konvencionális tudás az (inter-) akcióról, szabályokról stb. — főleg a pragmatikaiakról;
- H. az általános világ-tudás egyéb fajtái (tudáskeretek ill. frame-ek).

Az a tény, hogy mindezek a komponensek a pragmatikai megértésben involváltak lehetnek, igazolja azt a jól ismert véleményt, hogy gyakran képtelenek vagyunk kijelölni egy meghatározott illokúciós erőt a

(1) *Holnap jövök!*

magában álló kijelentés (mondat) (szemantikai) megértésének alapján, ez a megnyilatkozás funkcionálhat ígéretként, fenyegetésként, bejelentésként/állításként stb. Csak akkor rendelhetünk hozzá egy specifikus erőt vagy funkciót, ha a kommunikatív kontextus információt nyújt arról, hogy vajon vannak-e a beszélőnek bizonyos kötelezettségei, a hallgatónak bizonyos óhajai, a cselekvés kedvező-e a hallgató számára stb. Azonban mindezeknek az információknak „észlelteknak“ kell lenniük a megelőző cselekvések, kijelentések, észlelések, elraktározott vagy beleértett feltételezések stb. megértésének komplex folyamatában.

A kérdés így az, hogy milyen szervecsen kapcsolódnak mindezek a komplex folyamatok?

4. Tudáskeretek és beszédaktusok

A megnyilatkozásoknak mint bizonyos beszédaktusonak aktuális megértése az ímént említett információ különböző fajtáinak használatát magában foglaló komplex folyamaton alapul. Az egyedi észlelhető indexek megértését megadhatjuk egy általánosabb tudás terminusaiban: a megértés általános fogalmakat, kategóriákat, szabályokat és stratégiákat involvál.

Ez az általános „tudás“ nem amorf, hanem fogalmi rendszerekben *szervezett*. E rendszerek számbavételének egyik módja a *tudáskeretekkel* függ össze. A tudáskeretek nem önkényes „csomagjai“ az ismereteknek. Mindenekelőtt egy bizonyos fogalom „körül“ szervezett tudásegységek. Emellett nem hasonlítanak asszociációs egységek halmazaihoz, hanem egy fogalomhoz társított lényegi, tipikus és lehetséges információt foglalnak magukban. Végül is úgy tűnik, hogy a tudáskeretek többé-kevésbé *konvencionális* természetűek, és így meghatározzák, hogy egy bizonyos kultúrában mi a „karakterisztikus“ vagy „tipikus“. Ez a kritérium, úgy tűnik, sajátos módon kijelöli a társadalmi interakció bizonyos „epizódjait“, úgymint mozilátogatás, utazás vonaton vagy vendéglői étkezés. Nevezhetünk ugyan egy tudáskeretet episztemikus egységek halmazának, amilyen ismeretekkel pl. könyvekről, labdákról és banánokról rendelkezünk, az ilyen egységek — mint olyanok — nem szervezik azonban világmegértésünket egy meghatározásunk szerinti fogalmi tudáskeret módjában, szervezvéen viselkedésünket a világ vonatkozásában, és meghatározván azokat a módokat, ahogy mások viselkedését interpretáljuk úgy, mint azokban a tudáskeretekben, amelyekkel egy csekk kitöltésére vagy általában a vásárlásra vonatkozóan rendelkezünk. Habár a pusztá fogalmak és a fogalmi tudás keretszerű megszervezettsége közti különbségtétel még pontatlan — lehetnek kissé elmosódott határok az elméletben —, ideiglenesen a tudáskeret fogalmának korlátozottabb interpretációjához tartjuk magunkat.

A kérdés, amely egy pragmatikai elmélet vonatkozásában felvetődik, a következő: milyen értelemben tekinthetjük a beszédaktusokat „tudáskereteknek“. Nyilvánvaló, hogy a beszédaktusok cselekvések és konvencionális természetűek van. Ösztönösen érezzük, hogy miként kell ígéretet tennünk, hogyan köszöntünk valakit, és ez a tudás egyértelműen világtudásunk része. Ebben a vonatkozásban azonban „ígérés“-tudáskeretünk eltérő módon *szervezné* világtudásunkat, mint a banánokról vagy az ugatásról való tudásunkat, pl. abban az értelemben, hogy „tudjuk“, amikor „látjuk“ vagy „halljuk“? Mondhatjuk-e, hogy teljes „epizód“ az, amely alatt a beszélő hozzálát az ígérettétel végrehajtásához az előkészítő, alkotó és kiegészítő aktusok összes fajtájának megvalósítása által, mint pl. egy vonatra szállás esetén?

Habár a beszédaktus megfelelő végrehajtása számos feltételt foglal magában és a „komplex“ ígéretnek vagy fenyegetésnek léteznek bizonyos módjai, első látásra úgy tűnik, nincs magyarázata annak, hogy miért lenne egy egyszerű beszédaktus tudáskeret (és — mondjuk — a nevetés vagy a tréfa nem). Az egyetlen involált „szervező“ elv az, amely kapcsolatba hoz bizonyos célokat, szándékokat és bizonyos cselekvéseket (bizonyos tulajdonságokkal rendelkező megnyilatkozásokat) kontextuális állapotokkal és eseményekkel.

Mindazonáltal a beszédaktusok összekapcsolhatók a tudáskeretekkel. Először is, vannak tipikus *beszédaktus-szekvenciáink*, amelyeknek struktúrái

több vagy kevesebb konvencionális ill. „rituális“ jelleggel rendelkeznek, mint pl. az előadások, prédikációk megtartása, mindennapi társalgás vezetése, szerelmes levelek írása. Ilyen esetekben nyilvánvalóan számos (beszéd-) aktusunk van, amelyek mindegyike szabadon rendelkezhet egy jellemző *funkcióval* az epizód végrehajtásában: kezdés, bevezetés, üdvözlés, érvelés, védekezés, lezárás stb. Ilyen esetekben különböző *stratégiáink* lehetnek, hogy teljesen megvalósítsuk céljainkat. Mindazonáltal, a (legtöbb) beszédaktus egymástól eltérő lehet az adott kultúrától függően.

Másodszor, a beszédaktusokat a keretszerű világtudás alapján interpretáljuk, mivel azok ilyen tudáskeretek *részei*. Különösen az intézményes beszédaktusok, mint pl. a keresztelés, házasodás, elítélés vagy elbocsátás (beszédaktusokként) gyakran erősen konvencionizált epizódok részei. Ilyen kerettudás nélkül én például képtelen lennék az „Elítélem tíz év börtönre“ kijelentést megkülönböztetni aszerint, hogy egy bíró mondja-e nekem a tárgyalóteremben, egy tárgyalás végén stb. vagy a barátom, mivel dühös rám. A kerettudás birtokában tudnám, hogy az első beszédaktus egy „ítélet“, a második pedig nem, mivel csupán az első képezi egy intézményes tudáskeret részét.

Harmadsorban, a beszédaktusok interpretációja megkövetel egy olyan tudást, amelyet *meta-keretnek* hívhatunk: ismerjük azokat az általános feltételeket, amelyek között a cselekvések végrehajthatnak, amikor azok sikeresek stb. Így, ha valaki álmában azt mondaná nekem, hogy „Kinyitnád az ablakot?“, aligha tenném meg, mivel azzal az általános háttér-tudással rendelkezem, hogy csak az ellenőrzött, tudatos és tervszerű tettek számítanak akciónak.

Végül, a beszédaktusok interpretációja még általánosabban magában foglalja a világtudást. A beszédaktusokhoz rendszerint hozzá tartozik a beszélő vagy hallgató múltbeli vagy jövőbeli tevékenysége: lényegüket illetően olyan célravezető formákban működnek, amelyekben ilyen tevékenységek elterveztetnek, ellenőriztetnek, megmagyaráztatnak stb., vagy arra alkalmasak, hogy információt nyújtsanak ilyen akciókhoz. Így alapvetően megkövetelik annak tudását, hogy mi szükséges, valószínű vagy lehetséges a reális világban. Ha valaki azt mondaná nekünk, „Épp most ugrottam le az Eiffel toronyból“, nem igen vennénk komolyan.

Hasonlóképp, amikor gratulálok valakinek, feltételezhetem, hogy valami kellemes dolog történt vele, de az általánosabb világtudásunk meg kell mondja nekünk, *menyire* kellemes, *kinek* és *milyen körülmények* között az. A pragmatika nem fogja explicitté tenni az utóbbi feltételeket — azok kognitív szemantikánk reprezentációjához tartoznak.

Más szóval azt, hogy a beszédaktusok helyénvalóságára vonatkozó szükséges feltételek aktuálisan kielégítettek-e vagy sem, világtudásunknak és keretszerű mentális szervezetének kell eldöntenie.

5. A kontextus analízise

Mielőtt a nyelvhasználók képesek lennének a bemenő információt szembeállítani a memóriájukban tárolt általánosabb lingvisztikai és egyéb ismerettel, analizálniuk kell a kontextust egy bizonyos beszédaktus végrehajtásával kapcsolatosan.

A metodológiai alapelvek egyike az, hogy a „kontextus“ fogalma mind elméleti, mind kognitív értelemben *absztrakció*, mégpedig az aktuális fizikai-biológiai stb. *situációból* absztrahálódott. Ugyanis a situáció számos jellemzője nem *releváns* a megnyilatkozások illokúciós erejének korrekt megértése szempontjából. Ritkán fordulhat elő, hogy egy megnyilatkozást attól függően fogok fel különféleképpen, hogy a beszélőnek vajon vörös volt-e a haja vagy sem, (kivéve, *ha* ilyen *situációs* részletek tematizáltak). Így egy beszédmegértő figyelmét a *situációnak* olyan specifikus tulajdonságai felé fogja fordítani, amelyek *relevánsak* lehetnek mind a jelentés/referencia, mind a pragmatikai szándékok/célok pontos interpretációja szempontjából. A következő metodológiai tényező az, hogy a pragmatikától és a grammatikától (ennek fennmaradó részétől) eltérően egy kognitív elmélet nem (csak) szabályokkal és fogalmakkal rendelkezik, hanem *stratégiákkal* és *sémákkal* is, azaz, az információ gyors és funkcionális feldolgozásának eszközeivel.

A stratégiák és sémák a *hipotetikus* interpretáció normális folyamatainak alapjai: ha adott egy bizonyos textuális és kontextuális struktúra, akkor a stratégiák és sémák gyors feltételezéseket tesznek lehetővé egy valószínű jelentésről és szándékról — mégha a szabályok később a hipotézis elvetéséhez vezetnek is. A kognitív folyamat ilyen eszközeinek egyik legnyilvánvalóbb példája a mondat tipikus struktúráján alapul: ha adott egy kérdező struktúra, ideiglenesen kérdéssel vagy kívánsággal számolhatunk.

Hasonló a helyzet a kontextus analízisében. Ha egy teljesen idegen ember áll szemben velünk az utcán, meglehetősen bizonyosak lehetünk abban, hogy kérdezni fog tőlünk valamit, vagy egy kérést ad elő, és nem fog kijelentéseket tenni szerelmi életéről, vagy nem fog fenyegetőzni.

Ebből az következik, hogy a pragmatikai megértésben nemcsak egy kontextust hozunk létre egy *situációból*, hanem *sémákkal* is rendelkezünk ilyen kontextusok elemzéséhez. Ha egy kontextus nyilvánvalóan kielégíti a (rendezett) *kulcstulajdonságok* egy halmazát, ezeket mint a *lehetséges* beszédaktusok egy specifikus halmaza számára jellemzőket fogjuk tekinteni.

Világos, hogy a kontextus analízise szükséges, de általában nem elégséges feltétele a megnyilatkozások pragmatikai megértésének. Egy nyelvhasználó csupán egy bizonyos „halmazzal“ fog rendelkezni a bekövetkező *lehetséges* beszédaktusok tekintetében. A beszédaktus végleges meghatározása természetesen csupán magának a megnyilatkozásnak a megértése után, a megnyilatkozásból nyert, pragmatikailag releváns információ és a kontextus elemzéséből készített információ összeegyeztetése után történik meg. Ebben a tekintetben a pragmatikai megértés párhuzamos a szemantikai megértés relatív folyamatával, amelyben a megelőző *diszkurzus* és a (szemantikai) kontextus ismerete alapvető az egyedi mondatok interpretációjában. Ezért párhuzamosan a *preszuppozíció* fogalmával, mint szükséges kontextuális tulajdonságot bevezethetjük a *pragmatikai előfeltétel* fogalmát.

A pragmatikai megértés sémája a verbális kommunikációs folyamat *kezdő kontextusához* tartozik, nevezetesen ahhoz az állapothoz, amelyet egy beszédaktus végrehajtása változtat meg. Egy ilyen kezdő kontextust nemcsak a beszédaktusokat közvetlenül megelőző események/akciók jellemeznék, hanem a „korábbi“ megelőző állapotokból és eseményekből *felhalmozott* információk is.

Minthogy a megelőző interakció-állapotokból származó, *összes* részlet se nem tárolható, se vissza nem kereshető, a *relevancia meghatározása* folyamatos eljárásainak működés közben kell kiválasztania azt az információt, amely feltételezhetően lényeges lesz a későbbi /inter-/akció létrehozásában/megértésében. Feltételezhető, hogy az itt involvált eljárások hasonlóak azokhoz, amelyek komplex információk pl. diszkurzusok szemantikai megértésének folyamataiban meglevő *makro-szabályokon* alapulnak. Más szóval, a kezdő kontextus, amelyre vonatkozóan egy beszédaktus interpretálandó, az információnak három fajtáját foglalja magában:

- (I) általános szemantikai információ (memória, tudáskeretek);
- (II) a közvetlenül megelőző eseményekből/akciókból származó végső információ-állapot;
- (III) az egész megelőző interakció-struktúrákra/folyamatokra vonatkozó globális (makro-) információ.

Mivel a (II) és (III) csak az aktuális kontextus feldolgozása számára relevánsak, az információnak ezek a fajtái *epizódikusnak* tekinthetők.

A fenti megjegyzésekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a pragmatikai kontextusok *strukturáltak*. Részletesebben, feltételezzük hogy a gyors kognitív feldolgozás megköveteli a kontextus *hierarchikus* strukturálását — mint ahogy ez a helyzet a diszkurzus szemantikai (makro-/struktúrái esetén is. Ez a hierarchia a *társadalmi struktúra* vonatkozásában határozható meg: a beszédaktusok a társadalmi interakció nélkülözhetetlen részei (rendszerint nem hajtjuk végre őket, ha egyedül vagyunk).

A társadalom hierarchikus struktúrája lehetővé teszi, hogy meghatározzuk azokat az egységeket (pl. intézményeket, szerepeket, akciókat, és relációkat, amelyeket a magasabb *szintűek* határoznak meg. Ahhoz, hogy képesek legyünk meghatározni, vajon egy beszédaktus megfelelő-e, mindenekelőtt ismernünk kell azt a legáltalánosabb társadalmi *helyzetet*, amelyben az interakciók előfordulnak, majd ennek a helyzetnek specifikusabb vagy ad hoc sajátosságait, pl. a beszéd résztvevőinek aktuális tulajdonságait.

Habár a beszédaktusok társadalmi kontextusa nem témája ennek a tanulmánynak, meg kell említeni, hogy a releváns társadalmi struktúrát — mint mentálisan reprezentáltat — számba kell vennünk a pragmatikai megértés folyamatának elemzése során. Ennek a feltételnek alapvető metodológiai együttjárója természetesen — az analízisnek ezen a szintjén — nem annyira a társadalmi szituáció maga, hanem ennek a szituációnak a társadalom tagjai által létrehozott *interpretációja/konstrukciója*; ez az, ami számba vétetik az aktuális kommunikációban. A „kognitív relativizmus“-nak ez a fajtája nyilvánvalóan nem implikálja azt, hogy ezek az interpretációk nem rendelkeznek „objektív“ bázissal. Ellenkezőleg, a sikeres interakció megköveteli, hogy a társadalmi struktúra interpretációi *konvencionálizáltak* legyenek.

Megjegyzendő, hogy a társadalmi *kontextus* az aktuális társadalmi szituációk vonatkozásában szintén egy absztrakt konstrukció. Társadalmilag elsősorban mindazok a tulajdonságok irrelevánsak, amelyek semmiképp sem szabályozzák a társadalom tagjainak interakcióját: az egészében irreleváns, amit éppen

gondolok, amennyiben a viselkedésemben nem nyilvánul meg a gondolkodásom, s az sem releváns, hogy mit viszek az autómon, ha ennek nincs interakcionális „jelentése“. Hasonló a helyzet azon interakciókkal is, amelyek egyediek egy szituációban, mint pl. egy tüsszentés, vagy egy rámosolygás valakire egy nyilvános előadáson vagy egy bírósági tárgyaláson: ezek alapvetően és általában nem determinálják az ilyen társadalmi helyzeteket meghatározó tipikus (inter-) akciókat.

Ily módon a társadalmi kontextus analízise az *általános társadalmi kontextus* szintjéhez tartozik. Ezt az általános társadalmi kontextust a következő kategóriákkal jellemezhetjük:

- (I) magánjellegű
- (II) nyilvános
- (III) intézményes/formális
- (IV) informális/közvetlen

Ezeknek a fogalmaknak a pontos definícióját nem tudjuk itt megadni. Csak az a fontos, hogy ezek a társadalmi kontextusok különböző fajtáit definiálják, pl. nyilvános intézményeket, mint pl. bíróság, kereskedés, vagy kórházak; nyilvános közvetlen „helyek“-et, mint pl. éttermek vagy autóbusz-kirándulás; magánintézményeket, mint pl. családok, és végül magánjellegű és közvetlen „helyzetek“-et, mint pl. szeretkezés vagy verekedés.

Az így globálisan jellemzett különböző társadalmi kontextusokat felváltva a következő jellemzők határozzák meg:

- (I) pozíciók (pl. szerepek, státuszok stb.)
- (II) sajátosságok (pl. nem, kor stb.)
- (III) relációk (pl. fölény, autoritás stb.)
- (IV) funkciók (pl. „apa“, „pincérnő“, „bíró“ stb.)

A társadalmi kontextusok fenti jellemzői és *tagjaik* szisztematikusan összekapcsoltak. Ezek határozzák meg a társadalom tagjainak *lehetséges akcióit* az illető kontextusokban. A társadalmi kontextusok lehetnek *szervezettek*, pl. a (társadalmi) *tudáskeretek* bizonyos strukturái segítségével. Így például egy bíróság általános intézményes kontextusán belül vannak olyan tudáskeretek, amelyek kronologikusan rendezettek, úgymint a választás-tudáskeret, a védés-tudáskeret és a döntés/ítélet-tudáskeret. Ezekben a tudáskeretekben a tagokhoz specifikus funkciók (pozíciók), tulajdonságok és relációk vannak hozzárendelve. Részletesebben: ezek a tudáskeretek szabályozzák a végrehajtandó aktusoknak a különböző fajtáit. A család magánintézményében a szülő-funkció a tulajdonságok és relációk (hatalom, autoritás) bizonyos halmazával társulva meghatározza a lehetséges társadalmi akciók egy halmazát, pl. a gyerekek lefektetését, minthogy a gyermek-funkció konvencionálisan nem engedi meg, hogy egy gyermek ágyba küldje saját szülőjét. A társadalmi kontextusok négy meghatározó kategóriája mellett rendelkezünk kell a *konvenciók* (szabályok, törvények, elvek, normák, értékek) halmazával, amelyek meghatározzák, hogy, akciók mely halmazai milyen pozíciókkal, funkciókkal stb. állnak kapcsolatban.

Így például egy konvenció meg fogja határozni, hogy egy informális (közvetlen) nyilvános helyen egy bizonyos tulajdonsággal, relációval és funkcióval rendelkező személy mikor üdvözölhet egy másik személyt. Én nem üdvözölhetek bárkit egy népes utcán, viszont megtehetem ezt egy magányos hegyi ösvényen, míg üdvözölhetem bármelyik ismerősömet, sőt akárkit, ha egy sajátos módon interakcióba kerültünk egymással stb. Ezeknek a konvencióknak az összetettségét és megszorításait nem mutathatom itt be.

A pragmatikai megértés alatt sorra kerülő kontextuális elemzésről folyó diszkusszió számára a fent megadott társadalmi kontextus (nagyon töredékes és informális) analízise azt sugallja, hogy minden jelhasználnak számba kell vennie erről az általános társadalmi kontextusról szóló következő információkat: a kontextus specifikus típusa, az éppen releváns kontextus tudáskerete, a társadalmi pozíciók, funkciók tulajdonságai/relációi és az ezeknek a kategóriáknak eleget tevő tagok, valamint az involvált tagok társadalmilag lehetséges akcióit meghatározó konvenciók (szabályok, törvények, elvek, normák, értékek).

Megjegyzendő, hogy a fent tárgyalt fogalmak értelmében egy *egyedi* kontextus analízise csak a társadalmi struktúra *általános* ismeretének vetületében lehetséges.

A társadalmi kontextus analízisének e szélesebb kerete az, amelyben a beszélő *specifikus* tulajdonságai és relációi (pl. akciók, interakciók), illetőleg korábbi viselkedése (amiket tett stb.) például az általa előbb említett specifikus dolgok — valamint a beszélő *belső struktúrájával* kapcsolatos *következtetések* ε

- (I) tudás, hiedelmek
- (II) akarat, kívánságok, preferenciák
- (III) attitűdök
- (IV) érzések, emóciók

terminusainak felhasználásával mind egyedi mind általános szinten (normák, értékek hitele amelyekkel a beszélő más szituációkban is kifejez/rendelkezik) elemezhetők. Megjegyzendő, hogy az involvált aktusnak egy része a nem formális vagy intézményes társadalmi kontextusok és ezek tulajdonságai akció-halmazaihoz kötődő konvencionális aktusok példái: a forgalom intézményes nyilvános kontextusában egy rendőri funkcióval rendelkező személynek joga van egy olyan jelzést adni nekem, hogy álljak meg - s minthogy törvények kényszerítenek a megállásra, sőt bizonyos szankciók is következhetnek, én az egyedi jelzést mint egy leírt, intézményesített aktus példáját interpretálom. Más szóval, az egyedi jelzés a definiált kontextus értelmében egy definíciónk szerinti megfelelő aktus.

Végül, a kontextus analízise a beszédaktus-megértés egy komponenseként a hallgató *ön-analízisét* is magában foglalja. Ahhoz, hogy megértsük, hogy egy egyedi beszédaktus megfelelő a számára, tudatában kell lennie saját (megelőző) tevékenységeinek és az azok alapjául szolgáló tudásnak, kívánságoknak, attitűdöknek és emócióknak. Így, ha egy adott kontextusban valaki segítséget nyújt nekem, tudatában kell lennem annak a ténynek, úgy cselekszem, hogy ez a felajánlás értelmes, és hogy a felajánláshoz hozzátartozik egy olyan cél,

amely valószínűleg (részlegesen) azonos az én saját céloommal. Specifikusabban, a beszélőnek nemcsak a „világról“ vagy a társadalmi struktúráról van információja (főleg), hanem rólam is, mint a kommunikáció résztvevőjéről. A hallgatónak így össze kell majd hasonlítania önmagáról való tudását azzal, amit a beszélő nyilvánvalóan feltételez a hallgatóról.

Habár ebben a fejezetben nem adtunk teljes képet és bizonyosan nem voltunk eléggé explicitek sem, mégis úgy tűnik, már kialakítottuk a nyelvhasználók által a *kontextuális analízisre* alkalmazott *séma* fő komponenseinek vázlatos képét, hogy felbecsülhessük, melyik beszédaktus befejezett, és vajon ez a beszédaktus megfelelő-e az adott kontextus esetében — illetve, hogy megfelelő-e a hallgató kontextus-analízisének.

Feltételezhető, hogy, amit a fentiekben megállapítottunk, releváns lehet a *beszédaktus produkció*-elméletében is. Egy beszélőnek csak akkor szabad megfelelően végrehajtania egy tervezett beszédaktust, ha azt hiszi, hogy a kontextus kielégíti egy ilyen beszédaktus feltételeit.

6. A kontextus-analízis példái

Hogy közvetlenül illusztráljuk a nyelvhasználók pragmatikai kontextus-analízisében működő, a fentiekben bevezetett szintjeinket és kategóriáinkat, a beszédaktusok két példáját és egy-egy olyan kontextus jellemzését fogjuk megadni, amelyben e két beszédaktus megfelelő. A példákat a kontextus intézményes és magánjellegű típusából vesszük.

Tekintsük először a következő megnyilatkozást:

(2) „Kérem, megnézhetném a jegyét?“

Habár létezik a lehetséges kontextusoknak egy halmaza, amelynek viszonylatában ez a megnyilatkozás kérésként megfelelő lehet, mégis csupán egy példát fogunk bemutatni, mégpedig a jegyellenőrzését a vonaton vagy általában a tömegközlekedési eszközökön:

A társadalmi kontextus típusa: Intézményes. Nyilvános.

Intézmény: Tömegközlekedés

Tudáskeret: Jegyellenőrzés

A. *A tudáskeret struktúrája*

a. *Helyzet*: vonat (menet közben)

b. *Funkciók*: $F(x)$: hivatalos jegyellenőr
 $G(y)$: utas

c. *Jellemzők*: x rendelkezik a vasúti ellenőr látható jeleivel: és/vagy x tudja azonosítani magát mint az intézmény egy ellenőre; X aktuálisan végrehajtja a jegyellenőrzés feladatát
 y nyilvánvaló jegytulajdonos (azaz nem egy gyermek, aki a szüleivel utazik)

d. *Relációk*: $F(x)$ -nek autoritása van $G(y)$ felett

- e. *Pozíciók*: (lásd a funkciókat):
 y ellenőriztetik x által
 x ellenőrzi y -t

B. *A tudáskeret konvenciói* (szabályok, normák stb.)

1. A tömegközlekedési eszközökön minden utasnak rendelkeznie kell érvényes jeggyel;
 2. Minden utasnak fel kell mutatnia a jegyét a vasúti alkalmazott kérésére;
 3. Azt az utast, akinek érvényes jegye nincs, 25 dollárral fogják bírságotolni (. . .)
- n. Hozzá tartozik a jegyellenőrök kötelességeihez, hogy ellenőrizzék a jegyeket (. . .)

Az akció kontextuális folyamata:

Makro-akció: y vonattal utazik Z -ig

Megelőző aktusok: — y az állomásra megy

— y vesz egy jegyet (\rightarrow jeggyel rendelkezik)

— y belép a vasúti kocsiba (\rightarrow a vonaton)

— (. . .)

— y nézi/látja/hallja az ellenőrt

(— y megkezdi a jegykeresést).

Nagyjából a kontextus eme fajtájában fordul elő, hogy a (2) megnyilatkozás sikeresen hajtható végre úgy, mint egy elfogadható kérés. A hallgató nemcsak a megnyilatkozás formájából (lásd lent) fog arra következtetni, hogy ez egy kérés, hanem abból is, hogy a kérés kielégíti a sajátos kérés-feltételeket, valamint ezeknek a feltételeknek az *alapjait* mint a társadalmi struktúra által meghatározottakat. Csak azok a hallgatók, akik rendelkeznek a részletezett kontextusra vonatkozó, hozzáférhető információkkal, lesznek képesek megítélni, hogy ezek az alapok elégségesek-e a kérés aktusának elfogadhatóságához, és így eleget kell-e tegyenek e kérésnek vagy sem.

Ha tehát a kontextuális jellemzők egyike nem áll fenn, a kérés érvénytelenné és ezért társadalmilag elfogadhatatlanná válhat (legalábbis bizonyos mértékben). Ha nem vagyok a vonaton, nem kérik a vonatra érvényes jegyet; hasonlóképp, ha az ellenőrnek sem uniformisa, sem más azonosító jelzése nincs, nem vagyok köteles megmutatni a jegyemet bármely utasnak, aki így kéri tőlem, stb. Megjegyzendő, hogy a tudáskeret-konvenciók ezekből a hiedelmekből, ismeretekből, kötelezettségekből/kötelességekből stb. származtatott alapok. Így, az x utas (=hallgató) tudja, hogy a B. 1. szabály (törvény) értelmében, neki rendelkeznie kell egy jeggyel, s olyan tudással, amely aktuális feltétele a jegyvásárlásnak és azon kötelezettség-érzésnek, hogy meg kell mutatnia a jegyét az ellenőrnek, amikor az kéri lásd B. 2.-t.

Második példaként vegyünk egy beszédaktust egy közvetlen magánjellegű kontextusból:

(3) „Hadd vigyem a táskádat!”

amit egy olyan szituációban hajtottak végre, amelyben az (x) beszélő fogadja az (y) hallgatót a vonatonál, ily módon *felajánlva*, hogy viszi a hallgató csomagját.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen ajánlat a kontextus sok fajtájában megfelelő lehetne, mivel nincsenek olyan intézményes korlátozások az interakcióra, mint az első példában.

A társadalmi kontextus típusa: Informális. Magánjellegű.

Tudáskeret: Találkozás valakivel (érkezéskor)

A. *A tudáskeret struktúrája*

a. *Helyzet:* Pályaudvar. Peron.

b. *Funkciók:* $F(x)$: vendéglátó
 $G(y)$: vendég

c. *Jellemzők:* x elég erős, hogy vigye a táskát
 y fáradt lehet és/vagy
 y -nak nehézségei vannak a táska cipelésében, és/vagy
 y egy hölgy vagy idős személy

d. *Relációk:* x ismeri y -t (és y ismeri x -t)
(y tudja hogy) x ott van, hogy találkozzon y -nal

e. *Pozíció:* x y segítője

B. *A tudáskeret konvenciói:*

1. Ha x találkozik y -nal annak érkezésekor, x barátságos kell legyen y -hoz;
2. Ha y -nak nehézségei vannak (vagy lehetnek) egy feladat végrehajtásában, x kell hogy segítsen y -nak (vagy kell hogy ajánlja segítségét y -nak)
3. Egy nehéz csomag elégséges ok a segítségnyújtásra;
4. Vendégeknek, és különösen hölgyeknek, fáradt, beteg vagy idős személyeknek segítséget kell nyújtani.
(...)

Az akció kontextuális folyamata:

Makro-akció: y megérkezése. y találkozása x -szel.

Megelőző akciók: — y előkészül az érkezéshez

— y lesz áll a vonatról

— y keresi x -t

— (...)

— y odamegy x -hez

— y rámosolyog x -re

— y üdvözlí x -t

— (...)

Feltételezzük, hogy ez a kategorizált lista reprezentálja a (3) kérés megértésében (és elfogadásában) szükséges séma főbb összetevőit. Megjegyzendő, minthogy az a tudást részletezzük, amelynek a beszédaktusok adekvát megértése számára kell hozzáférhetőnek lennie, az aktusokat — mint az előző példában is — a *hallgató nézőpontjából* írjuk le.

Az esetben, ha ennek a kontextusnak főbb jellemzői nem lennének kielégítve, a kérés nem-megfelelővé vagy össze-nem-egyeztethetővé válhatna. Így pl. ha nem várok senkire, nem ismerem őt stb., akkor rendszerint nem nyújthatok segítséget e tudáskeret konvenciói értelmében. Hasonlóképp, egy erős ember

általában tiltakozni fog, ha ezt a segítséget egy gyermek vagy egy gyöngye személy szeretné nyújtani a számára.

A fent használt kategóriák nem véglegesek, utólagos meghatározást igényelnek. Különösen a *funkció* és *pozíció* kategóriák közti különbségtétel nem eléggé egyértelmű. Egy funkción egy többé-kevésbé kötött, gyakran intézményesített tulajdonságok/relációk halmazát értjük, pl. foglalkozásokat, azaz: bíró, jegyellenőr stb., de a vendég, házigazda stb. is ide sorolható. A pozíciók másrészt sajátosabban meghatározzák a tudáskeretekben a résztvevők között működő reláció fajtáját, azaz meghatározzák *aktuális* szerepüket az interakcióban: segíthetnek, tanácsolhatnak, megtilthatok valamit stb. valaki másnak, de tehe-tem azt különböző funkciók-„ban“, pl. mint orvos, barát, anya.

7. A kontextus „dinamikája“

Mínt hogy az akciókat kontextusokban hajtjuk végre, a kontextusok nem statikusak, hanem dinamikusak: változnak a kauzális elveknek, konvencióknak és egyéb, az események vagy akciók szekvenciáira vonatkozó megszorításoknak megfelelően. Láttuk fent, hogy egy beszédaktus rendszerint beágyazott az (interakció) egy ilyen folyamatába. A kontextuális analízis így egy permanens *folyamat* — amelynek „végső állapota“ egy megnyilatkozás mint beszédaktus adekvát megértése számára mindig a kezdő állapotot jelenti. Az (inter-)akció folyamán egy személy fokozatosan *hözza létre* a kontextusok releváns vonásait és a későbbi kontextus-állapotokhoz viszonyított változásokat. Nemcsak a társadalmi kontextus globális jellemzőinek, a tudáskereteknek és komponenseinek van tudatában, hanem az ezekben a kontextusokban/tudáskeretekben aktuálisan végrehajtott akcióknak is. Így létre fogja hozni az együtt-résztvevők, különösen a beszélő feltételezett céljait, szándékait (és az alapul szolgáló tudást, kívánságokat), és el fogja dönteni, hogy a beszédaktus céljai összeegyeztethetők-e ezekkel a kezdő feltételekkel.

8. A megnyilatkozás analízise

Habár a kontextus analízise nemcsak egy értékelendő megnyilatkozással kapcsolatos feltételeket nyújt, hanem *elvárásokat* is a résztvevők lehetséges céljairól és így a lehetséges beszédaktusokról, amelyeket ebben a kontextusban valósíthatnak meg, nyilvánvaló, hogy a legtöbb esetben egy specifikus beszédaktusként tételezett megnyilatkozás végső megértésének a *megnyilatkozás* elemzésén kell alapulnia. A kérdés az, hogy a megnyilatkozások melyik tipikus tulajdonsága jelzi, milyen beszédaktusok kerültek végrehajtásra vagy tekinthetők végrehajtottaknak.

A válasz erre a kérdésre természetesen azokon az ismereteken kell alapuljon, amelyek a szavak, kifejezések, mondatok és a diszkurzus „grammatikai“ feldolgozására vonatkoznak. Ennek a tanulmánynak azonban nem célja számba venni a természetes nyelv fonológiai, morfológiai szintaktikai és szemantikai feldolgozásában involált szabályokra és stratégiákra vonatkozó elméleti és

tapasztalati/szimulatív eredményeket. Bennünket ezeknek a szinteknek csak azon jellemzői érdekelnek, amelyek az „illokációs aktust jelző eszközök“ egyedi funkciójával rendelkezhetnek. A kontextusból származó információ mellett, a szöveg támpontot fog nyújtani a hallgatónak arra vonatkozóan, hogy a megnyilatkozáshoz milyen aktust kell hozzárendelni.

Tekintettel arra, hogy a megnyilatkozás ilyen jellegű jeleinek „értékelése“ a megnyilatkozás (például tagmondatok propozíciók formájában történő) teljes interpretációjának a függvénye, elemzésüket a *szemantikai* szinttel fogjuk kezdeni.

Szemantika

Referencia: A beszéd résztvevőinek denotációja (én, te);
 A kontextuálisan jelenlevő tárgyak denotációja;
 A kontextus jellemzőinek és a résztvevők közti relációk denotációja;
 Az állapotok, események, akciók denotációja;
 A modalítások: idő, lehetséges világ, kötelezettségek stb. denotációja;
 stb.

Ezek szerint a „Hadd vigyem a táskádat!“ példában a megnyilatkozás szemantikai struktúrája a beszélőt és a hallgatót is denotálja, a hallgató (tervezett) akcióját, a (kért) engedélyt, és az akció tárgyát (a táska). Ennek következtében, szemantikailag a hallgató most értesül róla, hogy a megnyilatkozás a beszélőnek egy olyan közvetlen akciójával függ össze, amely a hallgatónak egy bizonyos tárgyára vonatkozik. Ha adott a tudáskeretinformáció (továbbá a világtudás), a hallgató egy ilyen akciót segítő akcióként interpretálhat. Minthogy nem történt felkérés a segítségre, először az arra vonatkozó engedélyt kell megszerezni; ezért ebben az esetben a referencia egy engedélyre vonatkozik.

Szintaxis

1. mondatformák (kijelentő, kérdő, felszólító)
 Pl. *Hadd* (...) a példánkban egy kifejezés „formula“ az engedély megszerzésére mint (a saját akciói) ajánlatainak része. A jelző beszédaktusok általában magukban foglalják a hallgatók szándékolt (jövőbeli) akcióit (parancsok, kérések, stb.);
2. szórend; a mondatok tagmondat-struktúrája;
 Jelezve a preszuppozíció-állítás vagy topic comment struktúrákat, hogy melyiket tételezzük „adott“-nak és melyik az „új“ információ; a diszkurzus lehetséges témáinak jelzése;
3. szintaktikai funkciók (alany, közvetett tárgy stb.)
 Jelezve a szemantikai funkciókat és ily módon a kontextus résztvevőinek szerepeit;
4. idő
 Jelezve hogy az esemény vagy akció mikor fordul elő vagy mikor fog előfordulni; jelen idő a performatívumokban;
5. szemlélet
 Jelezve az akció módját, és ezáltal lehetségesen a beszédaktusban foglalt attitűdöt;

Pl. I promise you to come tomorrow! vs.

I am promising you to do it!

6. mondat/szekvencia struktúra

Jelezve a beszédaktusok elrendezését és körülhatárolását, vagy azt, hogy egy beszédaktust hajtunk végre egy komplex proposíció alapján vagy két beszédaktust egyedülálló proposíciók alapján.

Morfológia/Lexikon (⇒szemantika)

1. szóválasztás (általában)

Az involvált kontextusokat közvetlenül jelző bizonyos szavak használata és így a kifejezések lehetséges referensei; különösen: deiktikus kifejezések, akció-predikátumok;

2. explicit performatívumok

3. állandósult szókapcsolatok (kérdés-formák)

Pl. *won't you, can't you, isn't it*, stb.

jelezve a beszédaktusok feltételeit (képesség, igazság stb.)

4. példánkban a *kérem*-hez hasonló kéréseket jelző szavak, stb.

5. pragmatikai partikulák (különösen a hollandban, németben stb.)

Jelezve pl. a proposicionális tartalom és/vagy a hallgató vonatkozásában a beszélő attitűdjeit, pl. vádolás, megszegyenítés, védekezés stb.

Fonológia/Fonetika

1. Intonáció

A mondatformával és a szórenddel együtt jelzi pl. az állítást vagy a kérdést;

2. Hangsúly

Jelezve a comment funkciót, és így az új információt a mondatban, vagy a kontrasztot, és így a hallgató elvárásait, vagy a fókuszt, és így a hallgató figyelmének ellenőrzését;

3. Gyorsaság, tetőpont, hangerősség

Jelezve a beszélő attitűdjét, emócióit stb. és így a velük kapcsolatos kérdéses beszédaktusokat, pl. figyelmeztetés vs. kijelentés a „Leesik a kő“ mondatban.

Paralingvisztikai tevékenységek

1. deiktikus mozdulatok

pl. rámutatás a táskára második példánkban

2. (egyéb) gesztusok

Pl. egy inzultusban, vagy megvádolás esetén valaki fogja a fejét

3. arckifejezések

Pl. mosoly üdvözlés során, dühös arc vádaskodásnál

4. testmozdulatok

Pl. valaki odébb-húzása figyelmeztetés közben,

5. test-interakció (közelség, kézfogás, simogatás)

Pl. üdvözléskor, szeretet kifejezések, veszekedésnél.

Ez a lista bizonyosan se nem teljes, se nem eléggé explicit, mégis úgy tűnik, megmutatja hogy rendelkezünk az involvált lehetséges beszédaktus bizonyos tulajdonságainak számos jelzésével a megnyilatkozás összes lingvisztikai és paralingvisztikai szintjén. Nyilvánvaló, hogy izoláltan a jelzések egyike sem elegendő ahhoz, hogy felépítsen bizonyos beszédaktusokat. Az interpretáció szempontjából az összes szintet ki kell egészíteni és össze kell kapcsolni a kontextuális analízissel. Így második példánk további információt nyújt a végrehajtott lehetséges /beszéd/aktusról úgymint referencia a hallgató engedélyére, referencia a beszélőre és a hallgatóra, referencia a hallgató egy közvetlen akciójára, referencia az akció egy tárgyára, egy kérő mondatforma, és lehetséges deiktikus mozdulatok (a táská megpillantása, rámutatás a táskára). Minthogy a hallgató tudja, hogy a beszélő akciója kedvező a számára, és tudja a kontextusból, hogy az összes többi feltétel (máiban foglalva a referenciálisakat is) kielégített, a hallgató a konvencionális tudás segítségével mint egy felajánlást fogja interpretálni a (3) megnyilatkozást.

9. A beszédaktus-szekvenciák és a makro-beszédeaktusok megértése

A fent megadott kontextus analízisében nyitva maradt az a kérdés, hogy a kezdő kontextust a kommunikatív résztvevők, vagy mások, események vagy akciók idézték-e elő. Továbbá, fennállhat az az eset, hogy a kezdő kontextus a megelőző beszédaktusok végső állapota, illetve következménye. A beszédaktusok előfordulhatnak *beszédaktus szekvenciákban*, tipikusan konverzációban.

Így, egy kijelentés előidézheti a hallgatóban annak megértését, miért következik egy fenyegetés vagy egy ígéret. Mint ahogy a diszkurzusnak mint összekapcsolt és koherens mondatok szekvenciájának a megértése megkívánja ezeknek a kötőelemeknek (pl. a denotált tények közti feltételes relációk összes fajtájának az interpretációját), ugyanígy a beszédaktus-szekvenciák megértése is a bekövetkező beszédaktusok közti „összekapcsolás” interpretációján alapul. A legáltalánosabb összekapcsoló feltételt az imént tárgyaltuk: a megelőző aktusok felépítik azt a kontextust, amelyre vonatkozóan bekövetkező beszédaktus érzékeltetik. Az aktus-szekvenciák számára általában a feltételes reláció vagy egy csupán „megengedő”, azaz egy beszédaktust egy megelőző beszédaktus vonatkozásában lehetővé tevő reláció pl. valószínűvé, sőt szükségessé is teheti a következő beszédaktust. Az utóbbi eset a ritualizált szekvenciák összes fajtájában fennáll, pl. az ilyen párokban <köszöntés, megköszönés>.

A beszédaktus-reláció egy másik fajtája adott, ha a bekövetkező beszédaktust egy megelőző beszédaktus szempontjából kiegészítésként, *korrekcióként* vagy *magyarázatként* tervezzük.

Egyáltalán nem szükséges, hogy a szekvenciákban előforduló beszédaktusok ugyanazon a „szinten” legyenek. Mint egy diszkurzusban vagy mondatban, különbséget tehetünk „alárendelt” és „főlérendelt” beszédaktus-relációk között, pl. amikor egy beszédaktus *kiegészítő* aktus egy másik beszédaktusról vonatkozóan, mint amikor azért jelentem ki, hogy éhes vagyok, hogy képea legyen megfelelő módon végrehajtani egy ételt kérő cselekedetet.

A beszédaktus-szekvenciákat végül egy *globális* szinten is elemezhetjük. Ez azt jelenti, hogy a beszédaktusok szekvenciáját leképezzük *mint egészet* egy *makrobeszédaktus* egy (vagy több) globális beszédaktusára. Így, egy levél globálisan fenyegetésként funkcionálhat, egy törvény pedig tiltásként. A szekvencia egyedi beszédaktusai szempontjából egy ilyen pragmatikai makrostruktúra a „redukció“ egy fajtája: meghatározza, mi egy megnyilatkozás „végeredménye“, pl. a globális szándék és cél alapján. Az egyedi beszédaktusok vagy a kommunikáció viszonylag „irreleváns“ aspektusaiként működnek (pl. üdvözlés) vagy a globális beszédaktus normális feltételeinek, összetevőinek vagy következményeinek tekinthetők. *Makro-szabályok* határozzák meg, hogy egy beszédaktus-szekvencia miként kapcsolódik globális reprezentációjához makro-beszédaktusok szerint.

Kognitíven ezek a feltételezések a kontextuális és szekvenciális elemzésben egy hallgatót implikálnak, aki alkalmazni fogja a makro-szabályokat a megelőző beszédaktusokra, hogy képes legyen meghatározni: melyek a *releváns* pragmatikai információk a bekövetkező beszédaktusok interpretációja számára. Így, a beszédaktusok kérésként megértett sorozatának birtokában a hallgató eltervezheti a visszautasítás aktusát, miközben már elfelejthette a kérés valamennyi részletét. E tekintetben a beszédaktus-szekvenciák globális megértése nem különbözik a kontextus egyéb jellemzőinek (tárgyak, állapotok, események stb.) megértésétől.

A makro-megértés lényeges funkcióinak egyike az is, hogy a beszélő/hallgató képes a beszédaktusok közti összekapcsolásokat megállapítani egy makrobeszédaktusra *vonatkozóan*. Ha ez így lenne, akkor nem lennének képesek eltervezni és ellenőrizni egy hosszú diszkurzust vagy konverzációt, a megértés során pedig nem tudnánk felfogni, hogy a beszélő mit „csinál“ mindvégig. Így, az üdvözlések, kijelentések, kérdések stb. sorozatát csak akkor interpretálhatjuk mint koherens szekvenciaként valóban „összetartozót“, ha feltételezzük, hogy a hallgató ezúton hoz létre egy globális kérést, amelyhez az illető „mikro-beszédaktusai“ a szükséges előkészületeket, feltételeket és komponenseket alapozzák meg.

A beszédaktus-szekvenciák specifikus tulajdonságait és a diszkurzus mondatainak szekvenciáival alkotott viszonyait a továbbiakban itt nem elemezzük. A szekvenciális (lineáris) szinten a megértés folyamata alapvetően nem különbözik a kontextusétól. Még érdekesebb az a tény, hogy mihelyt a beszédaktus-szekvencia túlságosan bonyolulttá válik, szükségszerű a makro-folyamat előtérbe kerülése.

10. A pszichológiai folyamat előfeltételei

A beszédaktus megértésének az előzőekben megkísérelt számbavétele nem csupán elméleti, hanem más jellegű absztrakció is. Számbavettünk egy sor elemet, amely a pragmatikai kontextus egy feltételezett kognitív reprezentációjának része. Hangsúlyoztuk, hogy mind a kontextus maga, mind megértése „dinamikus“, a megkívánt *folyamatok* értelmében. Más szóval, még nem tudjuk, hogy a kontextus reprezentációja (és a szövegé) ténylegesen *miként* konstruálódik az interakció folyamán. Nem tudjuk pontosan, hogy az észle-

lésből származó információ miként kombinálódik a következtetések összes fajtáival, a tudáskeretek aktualizációjával, vagy hogy a bemenő információ összes fajtája hogyan szerveződik, raktározódik, kombinálódik a létező tudással, vagy kívánságokkal, emóciókkal, attitűdökkel, szándékokkal és célokkal.

És végül, még nem tudjuk, miként képződik a társadalmi kontextus kategóriáinak és struktúráinak reprezentációjára e „külső” és „belső” információk összessége.

Jóllehet mindezek a kérdések ugyanakkor bizonytalanok a pragmatikai struktúrák kognitív alapú további kutatása számára, a feltételezések egy bizonyos hányadát fenti tárgyalásunkból származtathatjuk.

Mindenekelőtt, a kommunikatív interakció bemenő információja olyan meglepően összetett, hogy különböző folyamatokra van szükségünk, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy kezeljük és ellenőrizzük azt. Ez azt jelenti például, hogy a *makro-szabályokat* kell alkalmaznunk mind az észlelés szintjén, mind az esemény, akció és a nyelvi megértés szintjén. Azaz, az információnak *funkcionálisan szervezettnek és redukálnak* kell lennie.

Ennek a szervezethez, mint fent láttuk, bizonyos értelemben *hierarchikus* természetűnek kell lennie. Ha adott néhány tipikus társadalmi kontextus, akkor az is meghatározott, hogy a tudáskeretek fajtái közül melyek azok az involválhatók, amelyek a maguk részéről meghatározzák a társadalom tagjainak lehetséges pozícióit, funkcióit, jellemzőit és relációit. A társadalmi interakció alapvetően konvencionális természetűe azonkívül meg fogja engedni *episztemikus tudáskeretek* keletkezését és működését, alkalmazását mint hatékony eszközöket ahhoz, hogy megszervezzük az involvált társadalmi tudáskeretekről szóló általánosabb ismereteinket.

Ugyanakkor a bemenő információ nemcsak szervezett, hanem több szinten a makro-struktúrára *redukált* is. Ezen résztvevő akcióinak egy szekvenciája úgy tekinthető, mint egy globális aktus, amelynek csak globálisan tervezett eredménye lehet releváns, valamint a globális cél mint a résztvevő által „meghatározott” cél. Ez a makro-redukció lehetséges arra a konvencionális keretszerű tudásra nézve is, amely meghatározza, hogy mely globális aktusok mely feltételekkel, komponensekkel és következményekkel kapcsolódnak össze. Az episztemikus tudáskeretek hierarchikus struktúrája így megengedné az aktuálisan létrejövő társadalmi interakció megértésében szükséges szintek és komponensek rugalmas és gyors elemzését. Ugyanezek az elvek érvényesek a vizuális információ („képek”) és a komplex esemény-epizódok megértésében. Egy magasabb szinten, rendelkezünk egy az akció struktúrájára vonatkozó általános tudással is, úgy hogy képesek vagyunk az akciók összes szekvenciáját leképezni egy globális akcióra, és figyelmünket az akció releváns eredményeire és konzekvenciáira (céljaira) összpontosítani.

Végül, a komplex információ analízisének különféle eljárásai mellett, a nyelvhasználók alkalmazzák a megértési *stratégiák* összes fajtáját, gyors hipotéziseket engedve meg az aktuális és a bekövetkező kontextus-állapotok legvalószínűbb struktúrájára vonatkozóan. Ezek a stratégiák a szöveg és a kontextus „indexin” vagy „kulcstulajdonosságain” alapulnak, pl. kérdés-intonáció kérésekben, kötött szókapcsolatok, bizonyos gesztusok, tipikus (rituális) aktusok bizonyos tudáskeretekben, mint a felajánlás esetén második példánkban.

Habár röviden tárgyaltuk a beszédaktus-megértés és az interakció alapját képező kognitív folyamatok néhány nagyon általános alapelvét, nyilvánvaló, hogy az aktuális folyamatba való bepillantás virtuálisan még nem lehetséges. Elképzelhetünk elméleti modelleket a nyelvhasználók által a kontextuselemzés és a szövegelemzés összeillesztésében használt sémák és eljárások számára, és megpróbálhatjuk megvizsgálni az ilyen modelleket empirikusan, szisztematikus tapasztalatok segítségével és/vagy a kommunikatív interakció mesterseges szimulációjával, de ilyen modellek először az „input-output“ típusúak lesznek, és nem engednek még betekintést az aktuális folyamatokba.

Hasonlóképp, kevésbé ismertek a kognitív (és emocionális) „mélyen fekvő“ struktúrák a komplex beszédinterakciók és a beszédaktus-reprezentációk rak-tározása, visszaszerzése, felidézése, rekonstrukciója és újraalkalmazása folyamatainak *tervezésében, végrehajtásában és ellenőrzésében*. Nem tudjuk még, hogy miként lépnek interakcióba a kívánságok, akaratok és preferenciák a tudással, hiedelmekkel és attitűdökkel, és mindezek a rendszerek hogyan vezetnek akciókhoz a döntés, célkijelölés és tervezés komplex eljárásain keresztül. Ebben a vonatkozásban a kognitív pragmatika nyitott kérdései általában azonosak az akció empirikus elméleteivel. Külön nehézséget jelent, hogy a beszédaktus létrehozása és megértése során szükségünk van a kontextuális elemzés és a textuális elemzés közti komplex relációkba való betekintésre is. Világos, hogy a nyelv, akció, jelentés, megismerés és társadalmi struktúrák közti komplex interdiszciplináris terület megértésének csupán az első fázisában vagyunk.

Odorics Ferenc fordítása

MEGJEGYZÉS

Köszönettel tartozom Sandro Ferraranak az írásomban felvetődött egyes problémák megvitatásáért.

Írásom témájának néhány részletkérdését megvitattuk egy beszélgetésen, a Dept. of Psychology-n, University of Colorado, Boulder (Colorado, USA), 1977 januárjában.

Jelen értekezésemnek a diszkurzusról, pragmatikáról és megismerésről szóló részeivel kapcsolatos további referenciaként lásd a *Text and Context. Explorations in the Semantics and pragmatics of Discourse* (London: Longmans, 1977.).

TEUN A. VAN DIJK

PRAGMATIKAI KÖTŐELEMELK***1. Beszédaktus-sorozatok**

- 1.1. A beszédaktusok rendszerint nem egyedül jelennek meg. Megjelenhetnek beszédaktusok rendezett sorozataiban, melyek kapcsolódhatnak vagy egyetlen beszélőhöz vagy egymás után következő beszélőkhez, mint például beszélgetés alkalmával. Mint ahogy a mondatok megjelenhetnek sorozatokban, és az ilyen sorozatoknak számos kényszernek — például a szemantikai koherencia kényszerének — kell megfelelniük annak érdekében, hogy mint diszkurzusok elfogadhatók legyenek, várható, hogy a beszédaktus-sorozatok sem tekinthetjük önkényeseknek, tetszőlegeseneknek. A beszédaktus-sorozatok is eleget kell tegyenek bizonyos kényszereknek. Ezért a nyelvészeti pragmatikán belül valamely beszédaktus-elmélet kiterjesztésének egyik legnyilvánvalóbb feladata ezen kényszerek megfogalmazása.
- 1.2. Egy komoly lingvisztikai pragmatika nem csupán a beszédaktusokra terjed ki, hanem a beszédaktusok és a megnyilatkozások grammatikai szerkezete közötti viszonyokra is, vagyis olyan módozatokra, amelyekben a beszédaktusok — és általában véve a pragmatikai kontextus — megnyilatkozásokban és beszélgetésben jellegzetesen nyilvánulnak meg. A fenti feltételezésnek megfelelően, mely szerint a pragmatika a beszédaktus-sorozatokkal is foglalkozik, a jelen dolgozatban megvizsgáljuk, ezen beszédaktus-sorozatok hogyan kapcsolódnak a beszélgetés folyamatában a megnyilatkozások sorozataihoz. Megkülönböztetett figyelmet szentelünk azon módozatoknak, amelyek segítségével ki tudjuk fejteni a beszédaktusok közötti kapcsolatokat különféle természetes nyelvi kötőelemek révén.
- 1.3. A beszédaktus-sorozatoknak mindenekelőtt az aktusok sorozatai általánosabb feltételeinek kell eleget tenniük ahhoz, hogy helyeseknek tekinthessük őket. Az egyik legnyilvánvalóbb feltétel az, hogy egy a_1 cselekvés által létrehozott végső állapot azonos legyen az utána következő a_{1+1} cselekvés kezdeti állapotával, ugyanazon ágens és ugyanazon eseménylefordítás mellett. A beszédaktusok szempontjából ez azt jelenti, hogy például egy beszédaktus által létrehozott kötelezettségek feltételeit képezhetik a további beszédaktusok megfelelő jellegének. Mint ahogy a cselekedetek (aktusok) általában, a beszédaktusok sem

* Elhangzott a XII. Nemzetközi Nyelvészeti Kongresszuson (Bécs, 1977.), a *Beszédaktusok* munkacsoport ülésén.

csupán időben összerendezettek, hanem feltételesen is viszonyulhatnak egymáshoz. Az ilyen feltételes viszony leglazább formája az, hogy valamely beszédaktus, amelyet helyesen hajtanak végre (és fogadnak el), *lehetővé teszi* a következő beszédaktust, például oly módon, hogy hozzájárul az utána következő beszédaktus megfelelési feltételeinek realizálásához. A feltételességnek vannak feszesebb formái is, nevezetesen: azok, amelyek a következő beszédaktust *valószínűvé* vagy akár *szükségszerűvé* teszik ahelyett, hogy szociális vagy lingvisztikai szempontból egyszerűen lehetségessé tennék. Ennek megfelelően az alábbi beszédaktus-sorozatban:

(1) *Hideg van idebenn. Becsuknád, kérlek, az ablakot?*

amelyben egy megállapítást követ követ, az első beszédaktust a második egyfajta „előkészítésének” tekinthetjük. A kérések általában bizonyos kívánságra épülnek, amelyek bizonyos kontextusokban, például amikor a kérést idegenekhez intézzük, kifejtést igényelnek a kérés motiválása érdekében. Így az (1) megállapítása információt szolgáltat a hallgatónak a rákövetkező kérés alapját illetően. A megállapítást a kérés után is el lehet helyezni, ez esetben funkciója magyarázat lesz — amelyben a korábbi cselekvés alapját világítja meg. Ez utóbbi esetben a második beszédaktus, azaz a magyarázat többé-kevésbé szükségszerű lehet. Ugyanez áll a beszélgetésekre, tehát a különböző résztvevők közötti beszédaktusokra mint pl. vád és védekezés vagy beismerés, kérés és ígéret vagy elutasítás között, és természetesen kérdés és válasz között általában is. Azokról a beszédaktus-sorozatokról, amelyek eleget tesznek a beszédaktusok között párt alkotó feltételes viszonyok ezen fajtájának, az a véleményünk, hogy *össze vannak kapcsolva*. A kapcsolat a beszédaktus-sorozatok vagy a beszélgetés pragmatikai *koherenciájának* egyik aspektusa.

2. Szemantikai kötőelemek

- 2.1. Amit most a beszédaktus-sorozatokról elmondtunk, érvényes — mutatis mutandis — egy szöveg/diszkurzus mondat- vagy propozíció-sorozataira is. Valamely beszélgetés szemantikailag csak akkor koherens, ha mondatai kapcsolódnak egymáshoz. Egy diszkurzusban a kapcsolódási kényszerek szintén azon követelményre épülnek, hogy a megnyilatkozások által jelölt tények feltételes viszonyban álljanak egymással. Ez a feltételes viszony lehet közvetlen vagy közvetett, azaz olyan, amelyik valamely más tényen ’keresztül’ kapcsolódik, és ez a tény mindkét ténnyel összefügg. Nem vesszük itt figyelembe az egyéb koherenciai kényszereket, mint pl. a beszélgetés témáját érintő relevanciát — ami a beszélgetés szemantikai makrostruktúrája szintjén válik explicitté.
- 2.2. A tények közötti kapcsolatokat, amelyek az ezen tényekről szóló mondatok/propozíciók közötti kapcsolatnak az alapját adják, szokás szerint a mondatokat összekapcsoló kötőelemek fejezik ki, például az *és, de, vagy, bár, mégis, mert, ha . . . akkor* stb. Ezen kötőelemeket

szemantikai kötőelemeknek nevezzük, mert propozíciók közti viszonyokat, lehetséges világok igazságértékeit, a mondatok „referenseknek“ tekintett tényeit, vagy mondatok/tagmondatok interpretációit fejezik ki; ezt az elnevezést használjuk továbbá azért is, hogy megkülönböztessük az ilyen kötőelemeket a *pragmatikai kötőelemektől*, amelyek a beszédaktusok közötti viszonyok kifejezésére használatosak.

Nem foglalkozunk itt ezen kötőelemek pontos szemantikájával. A klasszikus logikai nyelvek bináris kötőelemeitől eltérően ezek nem egyszerűen igazság-funkciójának, hanem intenzionális természetűek is, megkövetelik az összekapcsolt mondatok közötti specifikus relevanciát, mégpedig a fent említett feltételes/lehetséges, valószínű, szükségszerű/vizonyok szerint. Figyelmünket a kötőelemek pragmatikai funkcióira összpontosítjuk.

3. Pragmatikai kötőelemek

- 3.1. A „pragmatikai kötőelem“ terminust annak érdekében alkottuk meg, hogy különbséget tudjunk tenni a természetes kötőelemeknek mint a propozíciók vagy tények közötti viszonyok kifejezéseinek a használata, valamint a kötőelemeknek mint a beszédaktusok közötti viszonyok kifejezéseinek a használata között. E distinkció azt feltételezi, hogy *egyetlen* kötőelemkészlet létezik, amely különféle szerepeket tölthet be. Meg lehet azonban védeni azt a tézist is, amely szerint két kötőelemkészlet létezik — eltérő „jelentésekkel“ —, különösképpen azért, mert ezen készletek tekintetében eltér a szintaktikai disztribúció és az intonáció. A szemantikai kötőelemek főként összetett mondatok tagmondatai között jelentkeznek, míg a pragmatikai kötőelemek mondatkezdők, szünet követi őket, s hozzájuk specifikus intonációs vagy hangsúlyozási kontúr társul.

A jelen dolgozatban nem tárgyaljuk a *pragmatikai partikulák* csoportját, ami különösen a német, a holland, a görög stb. nyelvben elterjedt; vagyis azon partikulákét, amelyeknek „kapcsoló“ interpretációjuk van, mint például a német *doch, ja, halt* stb.

- 3.2. A pragmatikai elemek kutatása nem könnyű feladat, mivel gyakorta „szemantikai“ aspektusokat is kifejezésre juttatnak, így aztán nehéz eldönteni, hogy a kötőelemet vajon a kifejtett propozíciók közti viszony kifejezésére, vagy pedig a mondatok használatával létrehozott beszéd közötti viszony kifejezésére használták-e. Esetenként még talán „vegyes“ alkalmazásról is beszélhetnénk, amelynek során az egyik megnyilatkozás révén kifejezett feltétel (állapot, esemény, cselekvés) a megelőző vagy a következő beszédaktus adekvát társításának feltétele. A harmadik probléma az egyes pragmatikai kötőelemek pontos „jelentésének“ megállapítása. Természetesen egy explicit számbavétel megkövetelné, hogy ezen jelentéseket kétértelműség nélkül határozzuk meg minden pragmatikai kötőelemre kiterjedően. Az alább javasolt olvasatokat azonban úgy kell tekinteni, mint provizorikus jellemzéseket. Sőt,

amennyiben a szemantika és a pragmatika közötti elméleti különbségtétel hasznos — mi pedig így véljük —, akkor a pragmatikai kötőelemekhez volatképpen nem szoros értelemben vett „jelentéseket“, hanem pragmatikai *funkciókat* kell hozzárendelnünk.

3.3. Vegyük sorra az egyes főbb angol kötőelemeket, s vizsgáljuk meg pragmatikai használatukat. Példáinkban megadjuk e kötőelemek szemantikai használatának eseteit is, hogy világosan megmutathassuk a szóban forgó különbségeket.

3.4. *And* [=És]

(1a) *Tegnap elmentünk a moziba és azután elmentünk a kocsmába egy sörre.*

(2b) *Péter miért nem került elő? És te hol voltál azon az éjjelen?*

(2c) *Harry kihagyott a számításból. És, különben se lett volna semmi lehetőségem!*

Az első (2a) mondatban az *és*-t szemantikailag alkalmaztuk, jelölve egy adott szituációban a tények közötti kapcsolatot (a pontos igazságfeltételek intenzionálisak, itt nincs jelentőségük). Úgy tűnik, a többi példában a mondatkezdő *És* másként használatos. A (2b) mondatban az *És* nem (csak) tényeket kapcsol össze, hanem inkább a beszélőnek azon törekvését érzékelteti, hogy az általa előzőleg elmondottakhoz *hozzáadjon* valamit. Ehhez hasonló funkciót gyakran tölt be a mondatkezdő *Továbbá*. Az ilyen típusú pragmatikai kötőelem interpretációját eszerint a következő terminusokkal jellemezhetjük: HOZZÁADÁS, FOLYTATÓLAGOSSÁG.

Közismert, hogy az *és*-t lehet olyan alapvető vagy nem meghatározott kötőelemként használni, amelynek az összetevő tagmondatok interpretációi alapján különféle interpretációt adhatunk. Valami hasonló jelenség zajlik le pragmatikai szinten, például, a (2c)-ben, ahol az *És* olyan megnyilatkozást vezet be, amely egy bizonyos várakozással szembeni tényállásra utal, ahol ez a várakozás az első megnyilatkozásból deriválható; ennek megfelelően az *És* itt egy pragmatikai *De* vagy *azonban* szerepét tölti be. A (2c) szemantikai korrelációja például a tagmondatok közötti *Bár* elemet igényelné. Ezek szerint az *És* gyakran használható más pragmatikai kötőelemek helyett.

3.5. *But* [=De]

Jóllehet világos különbséget lehet tenni a szemantikai és pragmatikai ellentétet kifejező kötőelemek között, nem téveszthetjük szem elől, hogy az intenzionális interpretáció-feltételeknek még a szemantikai kötőelemen is van „pragmatikai“ komponense, mivel az gyakran előfeltételezi a beszélő és/vagy a hallgató bizonyos várakozásait a jelölt tényállás viszonyai szempontjából: ebből következik, hogy a *p de q* igaz (vagy kielégíthető stb.), ha *p* és *q* mindketten igazak és ha „szokványosan“ (pl. általában vagy most az az elvárás, hogy) ha *p*, akkor nem-*q*, mint pl.:

(3a) *Harry beteg volt, de ennek ellenére eljött a gyűlésre,* ahol is a betegség állapotától rendszerint elvárható, hogy elégséges feltétele legyen a gyűlésekről való elmaradásnak. A *de* egyéb szemantikai használatait (melyek gyakran csak nagyon gyenge ellentétet fejeznek ki) itt nem tárgyaljuk.

A pragmatikai *De* megtartja, a szemantikai *de* némely interpretációs elemét ám ezúttal már a beszédaktusok szintjén, mint például az alábbi részletben:

(3b) *A. Menjünk*

B. De mi legyen Lindával?

Ebben az esetben a *De*-t ellentétes beszédaktust bevezető kötőelemként használtuk. Ezt interpretálhatjuk az előző beszélő — rendszerint utasítást kifejező — beszédaktusa elleni TILTAKOZÁS-ként. A *De* nem csupán abból a célból használható, hogy az előző beszédaktust meghatározó propozíciós tartalom (pl. csak akkor mehetünk, ha Linda velünk jön) feltételeinek ellentmondjunk, hanem használható arra is, hogy az előző beszédaktus helyes megfelelési feltételeit is szövegösszefüggésbe hozzuk:

(3c) *A. Megmondanád, mennyi az idő?*

B. De hát neked is van órád!

A pragmatikai *De* egy beszédaktust kapcsol össze egy neki ellentmondó beszédaktussal, melynek az a szerepe, hogy az előzőnek fölébe kerelkedjen, például az előző beszédaktus valamely megfelelési feltételének ellentmondva.

Némileg eltérő a *De* pragmatikai használata azon esetekben, amikor egy előző, feltehetőleg ugyanazon beszélőtől jövő beszédaktussal kapcsolatos megszorítás vagy feltétel érzékeltetését szolgálja. A pragmatikai *De* kötőelemnek szemantikai szinten ez esetben megfelelője lehet a *Hacsak*. Ily módon kifejezésre jut egy feltétel+tagadás (ha...nem) kapcsolat:

(3d) *Holnap elhozom neked a pénzt. De meg ne feledkezz aztán a lemezekről!*

Ezt a beszédaktus-sort interpretálhatjuk úgy, hogy az első beszédaktus ígéretet fejez ki, de csak abban az esetben, ha a másodikban kifejezésre juttatott kérés/parancs teljesül. Ebben az értelemben a második beszédaktus megszorítja az ígéretet az ígéret végrehajtásának speciális feltétele (ismétlése) révén. Elfogadható parafrázisa lehet ezen olvasatnak a következő:

(3d') *Elhozom neked a pénzt holnap. De ha te megfeledkezel a lemezekről, nem hozom el holnap a pénzt.*

Alább még találkozunk egy előző beszédaktus térnyerését, erejét vagy értékét „megszorító“ példákkal.

3.6. *Or* [= *Vagy*]

A pragmatikai *Vagy* használata oly világosan eltér a szemantikai diszjunkciótól (igazság az alternatív, episztemikusan nem hozzáférhető

világokban), hogy a kötőelemek szakirodalmában egyebüttl is fellelhetünk ilyen példákat. Például:

- (4a) *Szendvicset akarsz, vagy forró virslit?*
 ahol a *vagy* szemantikai használatú, vö. az alábbi mondatokkal:
 (4b) *Akarsz egy szendvicset? Vagy nem vagy éhes?*
 (4c) *Segíts nekem, kérlek. Vagy nincs kedved hozzá?*
 (4d) *Gratulálok az új kocsidhoz. Vagy nem örülsz neki?*
 (4e) *Nem gondolod, hogy Henrynek szüksége van egy kis pihenőre. Vagy te nem vetted észre, milyen fáradtnak látszik az utóbbi napokban?*

Jellemző ezen példákra, hogy a pragmatikai *Vagy* kérdéseket vezet be. E kérdéseknek az a szerepe, hogy ellenőrizzenek, kijavítsanak egy feltételt, megbizonyosodjanak felőle; ennek a feltételnek eleget kell tenni, hogy az előző beszédaktust helyesen hajthassák végre. Gyakran előfordul, hogy a beszélő kifejez egy cselekvést, majd hirtelen arra gondol, hogy esetleg nem fog teljesülni valamely feltétel, úgyhogy a megfigyelő/hallgató a cselekvést mint szándékoltat fogja interpretálni és befogadni. Annak az ismerete, hogy valaki éhes, normális feltétel bizonyos étel felkínálására; a segítség kérése megkívánja, hogy a beszélő megállapítsa: a hallgató hajlandó neki segíteni; a gratuláció csak akkor helyénvaló, ha a hallgatónak valami „pozitív” dolog történt; sok kívánságot csak akkor fogalmazhatunk meg, ha a hallgató már rendelkezik valamilyen ismerettel. Ezért a pragmatikai *Vagy* egy olyan beszédaktust „vezet be”, melynek során rövid („retorikus”) ellenőrzést hajtunk végre annak kiderítésére, hogy egy meghatározott feltétel teljesül-e. A *Vagy* választó kérdő mondatban megmutatózó természete része lehet a *Vagy* ezen olvasatának, amennyiben a *Vagy*-kérdésre adott tagadó válasz arra utal, hogy az előző beszédaktus többé már nem jön számításba, csak a feltételeire vonatkozó kérdés számít. Mivel nincs megfelelő terminusunk a „kijavítás”, „ellenőrzés”, „fenntartás” stb. jelölésére, ezért egyszerűen a MEGERŐSÍTÉS fogalmát fogjuk ezen pragmatikai kötőelem központi interpretációjaként használni.

3.7. So [= *Így*]

Talán a legközismertebb pragmatikai kötőelem, lévén hogy ez az egyetlen, amelyet a filozófia és a logika egyaránt szisztematikusan használ. Először szokványos szemantikai használatát érzékelhetjük:

- (5a) *Beteg voltam, így ágyban maradtam.*

Itt az *így* (akárcsak a *mert*, *mivel* stb.) két tény közötti függőségi kapcsolatot fejez ki: mindkét tény igaz (a szándékolt múlt világában), és a második következménye az elsőnek (ahol a következményt a vonatkozó, szükségszerűség fogalma teszi explicitté). Ezzel szemben a pragmatika *Így* a beszédaktusok sorának összekapcsolására használatos, mindenekelőtt premisszák vagy megállapítások sorának és egy KONKLÚZIÓ-nak a kapcsolására. Amíg tehát, ennek megfelelően, a szemantikai *így*-et mint maguk a tények között fennálló (okozati vagy oki) viszony kifejezőjét interpretáljuk, a pragmatikai *Így* mindössze a következtetési és/vagy érvelési lépéseket jelöli, amelyek ilyesfajta feltételes viszonyokon

alapulnak: az *Így* több tényből levont konklúziót vezet be, lévén *tényleges* szituáció szempontjából releváns:

(5b) *John beteg és nem jön ma éjjel. Így hát kezdjünk hozzá.*

(5c) *A. Tegnap otthon maradtam*

B. Így hát te nem látogattad meg Larryt!

A tényleges szituációval kapcsolatos relevanciát a további (közös) cselekvés vagy beszélgetés folytatásának feltételeként definiálhatjuk: a következtetés abból a tényből, hogy John beteg, az, hogy mi hozzá-kezdünk (nélküle), és így tovább. A szemantikai és a pragmatikai *így* közötti különbség — és kapcsolat — a logikában részben párhuzamosan futó: egy (releváns) feltételes mondat, azaz '>', és a származtathatóságot jelölő következtetési forgókereszt '┊' közötti párhuzam.

3.8. *If [=Ha]*

Míg az olyan szemantikai okot jelölő kötőelemek, mint az *így*, olyan tényeket közölnek, amelyek igazak (ugyanabban a világban), addig a *ha* a természetes nyelvben feltételes kötőelem, mely olyan propozícióhoz való viszonyt fejez ki, amely a lehetséges világok azon sorát jelöli ki, mellyel kapcsolatosan a következőképpen igaz. Ebből a szempontból a *ha* inkább *modális operátornak* tekintendő, semmint a többihez hasonló kötőelemnek.

A *ha* egyik jól ismert használatát — mely során legalábbis a klasszikus feltételes mondat esetében használatos interpretáció csődöt mond — pragmatikainak lehet nevezni, mivel voltaképpen egy beszédaktus feltételéről van szó, amint ez kitűnik az alábbi közismert esetekből:

(6a) *Ha éhes vagy, van kis sonka a hűtőben.*

(6b) *Jól nézel ki. Ha szabad így mondanom.*

Mint abban az esetben, amelyben a pragmatikai *vagy* kötőelemet használtuk, „kérdeszhetünk“ itt is retorikus kérdéssel, amelynek állító alakú válasza a másik beszédaktust megfelelővé tevő feltételnek tenne eleget. De ezzel még mindig a szemantika funkció-határánál tartunk, mert a (6a)-hoz hasonló példát értelmezhetjük egyszerű feltételes ígéretként vagy javaslatként is, pl.:

(7) *Ha igyekezni fogsz, ajándékot adok neked*

ahol a *ha* kötőelemmel ellátott megnyilatkozás-váz annak a cselekvésnek a végrehajtására vonatkozó feltételt vezet be, amit a helyesen megformált ígéretet tartalmazó megnyilatkozás-váz jelöl.

A *ha* (6b)-ben azonban egyértelműen pragmatikainak tűnik, mert mindössze ellenőrzi az előző beszédaktus megfelelő vagy elfogadható voltát. A pragmatikai *Vagy* által kifejezett viszonyt a következő példa illusztrálja:

(8) *Jól nézel ki. Vagy nem baj, hogy ezt mondom?*

Más szóval: a pragmatikai *ha* szintén egy a MEGERŐSÍTÉS fogalmával kapcsolatos beszédaktust vezet be, vagy pedig olyat, ami azt a FELTÉTEL-t biztosítja, amely mellett egy másik beszédaktus releváns vagy megfelelő.

3.9. *Unless* [= *Hacsak nem*]

A pragmatikai feltételes mondat egyik változata, mely ez alkalommal tagadással (vagy elutasítással) kombinálódik — a mondatkezdő pragmatikai *Hacsak nem*; jöllehet a *Hacsak nem* szemantikai és pragmatikai használata között elmosódhat az éles határvonal:

(9a) *Ne menj el arra a találkozóra. Hacsak nem veszel magadhoz egy kést!*

(9b) *Elmehetsz úszni. Hacsak nem félsz!*

A (9a) esetén először tanáccsal van dolgunk, majd ezt követően egy meghatározott (váratlan) feltételnek kell az esethez „igazodva“ eleget tenni. Ugyanez mutatkozik a (9b) példánál az engedély megadásával kapcsolatban, ami viszont csak akkor tűnik helytállónak, ha a beszélő feltételezi, hogy a hallgató végre is akarja hajtani a számára engedélyezett cselekvést — mellyel összefüggésben a *hacsak nem* olyan feltételre utal, amely „érvénytelenítené“ az engedélyt. Láthatjuk tehát, hogy a *vagy*, a *ha*, a *hacsak nem* a pragmatikai jelentés tekintetében igen közel állnak egymáshoz.

- 3.10. A fentebb megadott pragmatikai kötőelemek listája nem teljes. Azt sem állítjuk, hogy ugyanazon kötőelemnek minden variánsát érintettük. Ennek megfelelően még az olyan alárendelő kötőelemek is, mint a *mert* és a *mivel*, használhatók pragmatikai értelemben, például a célból, hogy magyarázatot szolgáltassunk egy előző beszédaktushoz.

Azt is láttuk, hogy a szemantikai és a pragmatikai kötőelemek esetenkénti közelsége egyik okának azt tarthatjuk, hogy a cselekvések szemantikai feltételei hatást gyakorolhatnak a cselekvésre épülő beszédaktusok (pl. a rendelkezés vagy az utasítás) pragmatikai feltételeire. Ha például tudjuk azt, hogy egy cselekvés nem hajtható végre, mivel valamely szükségszerű feltétele nem teljesül, akkor céltalan, sőt helytelen is ilyen cselekvést ígérni vagy kérni, tanácsolni vagy parancsolni.

4. Következtetések

Megállapítottuk, hogy a pragmatikának szintén tanulmányoznia kell a beszédaktus-sorozatokat, és meg kell határoznia azon feltételeket, melyek e sorozatokat koherenssé, ennél fogva pedig megfelelővé is teszik. Az ezen koherencia-feltételekben érintett beszédaktusok, azaz a kapcsolások kifejezhetőek természetes nyelvi kötőelemekkel, melyek úgyszintén propozíciók/ tények közötti viszonyokat jelölnek. Kiderült, hogy számos pragmatikai kötőelemet használunk akkor, amikor az egyik beszédaktus a másik 'feltételül' szolgál. Ez a 'feltétel' a megbizonyosodás formáját öltheti afelelől, hogy a szemantikai feltételek és a pragmatikai megfelelési feltételek teljesülnek-e, vagy hogy a másik beszédaktushoz járul-e „kiigazítás“ vagy „korlátozás“. Ez azt látszik sugallni, hogy egy beszédaktus lehet főlérendelt beszédaktus, míg a másik lehet alárendelt beszédaktus, mely révén a beszédaktus-sorozatnak hierarchikus struktúrát tulajdoníthatunk.

HANNES RIESER

A NYELVÉSZETI SZEMANTIKA ÚJ MEGKÖZELÍTÉSE*

1. Előzetes megjegyzések

Dolgozatomban azt kívánom világossá tenni, hogy egy természetes nyelv valamely érdekes fragmentumára vonatkozó szemantikai vagy pragmatikai elméletnek dinamikus természetűnek kell lennie. Mielőtt azonban néhány részlettel kiegészíteném hipotézisemet, szólni szeretnék néhány szót a „szemantikai elmélet“-ről, a „pragmatikai elmélet“-ről és az ezen összefüggésben használt „dinamikus“ melléknévről.

Egy szemantikai elmélet kifejezéseket társít jelentésekkel. Kifejezések lehetnek ebben az értelemben morféimák, szavak, mondatok, sőt még mondatok is (azaz: szövegek). A kifejezéseknek jelentésekkel való társítását egy szemantikai elmélet első és leglényegesebb céljának kell tekinteni. Második céljának pedig azt, hogy meghatározza, milyen szemantikai viszonyok állnak fenn a kifejezések között. Ilyen szemantikai viszonyok például a következők:

1. az úgynevezett szemantikai mezőt alkotó kifejezések közötti szemantikai hasonlóság viszonya; példák erre a látást, az érzékelést, a fizikai mozgásokat jelentő igék stb.
2. a hiponímia viszonya, amely fennáll például egyfelől a „rózsa“ és a „tulipán“, másfelől a „virág“ között;
3. az egész — rész viszony, amely például a „kerék“ és az „autó“ szavak közt érvényesül;
4. a mondatok közötti „entailment“ viszonya. Ez a viszony áll fenn az alábbi mondatok között:
 - (1) *John lassan sétál és*
 - (2) *John sétál.*
5. az ellentmondásosság viszonya. Ez a viszony egy mondat és annak tagadása között áll fenn, pl. az alábbi mondatokban:
 - (3) *Esik az eső és*
 - (4) *Nem esik az eső.*

* A jelen dolgozat a *bielefeldi Egyetemen Schwerpunkt Mathematisierung* elnevezésű kutatási intézmény keretében folyó, *Vagheitsstheorie* és a *Kontexttheorie* elnevezésű témákra irányuló természetes nyelvi szemantikai kutatásról ad számot. Nagy mértékben támaszkodik a *Vagheitsstheorie* című dolgozatra, melyet H. -J. Eikmeyer és én készítettünk; a további utalásokat ld. H.-J. Eikmeyer and H. Rieser (1978).

A dolgozat a Nemzetközi Wittgenstein Szimpóziumon került bemutatásra Kirchberg, Wechselben (Ausztria) 1979-ben.

Hangsúlyozni szokás: egy szemantikai elméletnek választ kell adnia arra a kérdésre, hogy a jelentések milyen természetű entitások¹. Ezzel egyetérték, de a válasz nem lehet egy elméletileg kielégítő tetszőleges feltételezés, például az, hogy a jelentések valamilyen típusú funkciók. Ehelyett nyilvánvalóvá kell tennünk azt, hogy a jelentéseként javasolt tárgyak valamilyen módon megközelítik a valós jelentéseket. Ez pedig azt jelenti, hogy nyilvánvalóvá kell tennünk azt, hogy egy beszédközösség² beszélői az ilyen tárgyakat szisztematikusan használják annak ellenére, hogy e tárgyak beszélőről beszélőre számmottevően változhatnak^{2a}. Ezzel a követelménnyel még foglalkozni kívánok a későbbiekben.

Térjünk át a pragmatikára. Egy pragmatikai elmélet a kifejezéseket valamely adott kontextussal kapcsolatos jelentésekkel látja el. Ilyen típusú kifejezések például az „én“, „te“, „övé“ névmások, vagy az olyan időviszonyt jelölő határozószók, mint a „most“, „tegnap“, „akkor“, és az olyan helyviszonyra utaló határozószók, mint az „itt“ vagy az „ott“.

Egy jelentéseméletnek szemantikára illetve pragmatikára bontása általában azon célból történik, hogy különbséget tegyünk kontextustól függő és kontextustól független jelentés között. Az utóbbi évek kutatásai azonban azt látszanak igazolni, hogy a kontextustól való függés voltaképpen mérték kérdése³. Az olyan melléneveknek, mint a „magas“ vagy a „sima“, az olyan igéknek, mint a „sétál“ és a „vezet“, számos határozószónak és (képzett) főnévnek a szemantikája nagy mértékben függ használatuk kontextusától. Ezért úgy tűnik, hogy e különbségtételt a nyelvészeti kutatásokat irányító gyakorlati megfontolások motiválják, nem pedig a szisztematikus differenciák. Ennélfogva egyszerűen eltekintek ennek figyelembevételétől.

Említettem, hogy egy természetes nyelv valamely érdeklődésre számot tartó fragmentumára vonatkozó szemantikai elméletnek jelleg tekintetében dinamikusnak kell lennie. A „dinamikus“ szó használatával globálisan két, a jelentések használatával kapcsolatos jellegzetességre szeretném irányítani a figyelmet. Először is a jelentések nem valamilyen rögzített tárgyak, hanem határozatlanok, hajlékonyak és a módosulás irányában nyitottak. Másrészt a jelentések használata szoros kapcsolatban áll azzal, hogy a kontextusok az emberek verbális és nem-verbális tevékenységé következtében folyamatosan

¹) Ezt a gondolatot hangsúlyozta D. Lewis, ld. pl. Lewis (1972).

²) Az itteni értelemben használt beszédközösségnek tekintjük a beszélők mindazon csoportjait, melyek bizonyos meghatározási kritériumoknak megfelelnek. A meghatározási kritériumok vonatkoznak a beszélők és kontextusok (sorai) közötti, a beszélők és a megfelelő háterek (vagyis: a háttérismeret) közötti, a beszélők és a figyelem fókusza közötti viszonyokra, a kontextusok közötti (rendezettségi) viszonyra, valamint a beszélők között fennálló „nagyobb-szakember-lévén-mint“ viszonyra. Ezen utolsó viszony összefüggésben áll a lehetséges világokkal és azon tárgyakkal, amelyek a beszélők figyelmének középpontjában állnak. További információért vö. a 9. és 10. fejezet, pontos meghatározásért pedig vö. Eikmeyer és Rieser (1978). Az Eikmeyer és Rieser (1978) dolgozat a szükséges meghatározási kritériumoknak eleget tevő beszédközösségeket putnami beszélőcsoportnak nevezi.

^{2a}) Ez utóbbi jelenséget gyakran szemantikai variációnak nevezik. A szemantikának mind hagyományosabb, mind pedig a lehetséges világokra épülő koncepciói a szemantikai variációt figyelmen kívül hagyják.

³) Ld. pl. M. Pinkal (1977).

változhatnak. Következésképpen egy valamirevaló jelentéselméletnek magyarázatot kell tudni adni arra, hogy egy kifejezés jelentése a kontextusokkal és feltehetően a nyelvhasználat egyéb vonatkozásaival együtt hogyan változhat. Ezidáig két fogalmat említettem, melyek egy dinamikus jelentéselmélet szempontjából elsődrendű fontosságúak; az egyik a hajlékony vagy határozatlan jelentés fogalma, a másik a kontextus változásának fogalma⁴. A továbbiakban a jelentések módosulásának néhány egyéb aspektusára akarok rámutatni. Mindezek együttvéve — remélem — teljesebben fogják illusztrálni egy dinamikus jelentéselmélet szükségességét. Ezen aspektusok közül az első a természetes nyelvekben inherensen meglevő határozatlansággal (vagueness) kapcsolatos.

2. A természetes nyelvek határozatlansága (vagueness)

Mielőtt valaki hozzáfog egy jelentéselmélet felállításához, úgy gondolom, egy kérdést előre fel kell tennie. A kérdés, amelyre gondolok, a következő: „Vannak-e olyan alapvető tulajdonságaik a természetes nyelveknek, amelyek meghatározzák valamennyi (vagy legalábbis a legtöbb) jelentést és szemantikai viszonyt?” Ha erre a kérdésre igenlő választ adunk, akkor először is meg kell kísérelnünk megérteni és rekonstruálni e tulajdonságot, mielőtt még hozzálátnánk a kifejezések közötti szemantikai viszonyok megragadásához. Véleményem szerint a válasz: „Igen”. Legalább egy ilyen tulajdonság létezik, nevezetesen a természetes nyelvi kifejezések határozatlansága.

Az a megállapítás, hogy a természetes nyelvek határozatlan jellegűek, a lingvisztika és a nyelvfilozófia tiszteletre méltó közhelyei közé tartozik. De várakozásunkkal ellentétben a határozatlanság mint a jelentéselméleti központi explanandum (az, amit a jelentéselmélet meg kell magyarázzon — a ford) ezidáig nem elfogadott. Érdekes, de másodrendű problémaként kezelték. Sok nyelvész állította, hogy a természetes nyelvi kifejezések határozatlanok. A logikán és a nyelvfilozófián belül a határozatlanság feltételezése legalább Frege munkásságáig nyúlik vissza. B. Russell, M. Black, R. Carnap és L. Wittgenstein vitték tovább e témát⁵. De tudomásom szerint csak John Lyons adott hangot olyan megfigyeléseknek, amelyekben világosan jelen van, hogy az elemi kifejezések /pl. morfémák vagy szavak/ határozatlan volta valamiféle szisztematikus módon járul hozzá az összetettebb kifejezések határozatlan jellegéhez⁶. Ez azt jelenti, hogy például a „kis piros alma” határozatlan jellege valahogy függ az egyes alkotórészek, a „kis”, a „piros” és az „alma” határozatlan voltától. Azzal a megállapítással együtt, hogy a legtöbb nem-összetett természetes nyelvi kifejezés határozatlan, ez világosan arra utal, hogy a mondatok közötti szemantikai viszonyokat befolyásolja a határozatlanság is.

A „határozatlanság” terminust mindeddig úgy használtam, mintha a fogalom maga teljesen világos lenne. Valójában nem ez a helyzet. A határozat-

⁴) Tudomásom szerint az első nyelvész, aki a kontextusváltoztatás koncepcióját bevezette, Th. T. Ballmer volt, ld. Ballmer (1974) és (1978).

⁵) Ld. Black (1970), Carnap (1950), Russell (1923) és Wittgenstein (1958), §§ 66 és 71.

⁶) Ld. Lyons (2 1969), 410—450.

lanság szakirodalomban javasolt definíciói, valamint a határozatlan kifejezések vizsgálata céljából használt különféle módszerek azt mutatják, hogy a határozatlansággal kapcsolatos intuíciók nagy mértékben eltérnek egymástól⁷. Mivel nem egyértelmű még, hogy a természetes nyelvi kifejezések mely tulajdonságait lenne a legjobb a határozatlanság fogalma körébe sorolni, ezért jelenleg nem tisztázott, hogy milyen viszonyok fedezhetők fel egyrészt a határozatlanság, másrészt az olyan, ehhez hasonló fogalmak között, mint a kétértelműség, pontatlanság, indetermináltság, elmosódottság és a nyitott szöveg. Kit Fine⁸ nyomán a határozatlanságot az alul-meghatározottság szemantikai fogalmának tekintem⁹. Szeretnék rámutatni, hogy kedvenc témám, az állítmányok vonatkozásában ez mit jelent: ha a „piros“, „fut“ vagy „domb“ állítmányok valamelyikét tárgyak sorához rendeljük, akkor egy meghatározatlansági zóna keletkezik (amit néha „félárnyék“ névvel illetnek), ahol sem az állítmány, sem annak tagdott alakja nem alkalmazható. Ezen meghatározatlansági zónák a kontextustól függenek. Ezt világosan mutatják az olyan határozatlanság-melléknevek, mint a „kis“, vagy az olyan homályos határozószók, mint a „gyorsan“, amelyek bizonyos kontextusokban teljesen egyértelmű numerikus értékeket kaphatnak¹⁰. Mivel így áll a helyzet, megkísérelhetjük egy állítmány határozatlan jellegét azáltal korlátozni, hogy fokozatosan megváltoztatjuk kontextusát. Amennyiben így járunk el, előfordulhat, hogy a határozatlan jelleget sikerül teljes mértékben megszüntetni. Ily módon a kontextus ezen változtatásai azt a kívánatos hatást érik el, hogy lehetővé válik az állítmány-alkalmazás egyértelmű határvonalainak rögzítése. Az állítmányok határozatlan voltának a kontextus változtatásával elért megszűn-

⁷) E témák részletesebb leírását ld. az Eikmeyer and Rieser (1978) dolgozatban: 12—57. o.

⁸) K. Fine (1975).

⁹) Az idevágó rész a Fine (1975) dolgozat 264—265. oldalán a következőképpen hangzik: „Mindenekelőtt nézzük meg, mi is a határozatlanság. Ezt én szemantikai fogalomnak tekintem. Nagyon durva megfogalmazásban a határozatlanság a jelentés fogyatéksága. Mint ilyen, elkülönítendő az általánosságától, az eldönthetlenségtől és a kétértelműségtől. Ez utóbbiak sorrendjüknek megfelelően a tartalom, a lehetséges ismeret és az egyértelmű jelentés hiányára utalnak. Ezen ellentéteket világosan kimutathatjuk néhány mesterséges példa segítségével. Tegyük fel, hogy a szép₁, szép₂ és szép₃ természetes számú állítmányokat a következő tagmondatok adják:

- (1) (a) n szép₁, ha $n > 15$
(b) n nem szép₁ ha $n < 13$
- (2) (a) n akkor és csak akkor szép₂, ha $n > 15$
(b) n akkor és csak akkor szép₂, ha $n > 14$
- (3) n akkor és csak akkor szép₃, ha $n > 15$

Az (1) tagmondat emlékeztet Carnap (1952) jelentési posztulátumaira. A (2) (a)—(b) tagmondatokat nem egy ellentmondásos tagmondat ekvivalensének szánjuk; a különböző tagmondatokat valamiképpen egymástól el kell szigetelni. Ez esetben a szép₁ határozatlan, jelentése aluldeterminált; a szép₂ kétértelmű, jelentése felüldeterminált; a szép₃ pedig rendkívül általános vagy nem-specifikus. A mondat, melyben végtelenül sok szép₃ iker-primszám van, feltehetőleg eldönthetetlen, de semmiképpen sem határozatlan vagy kétértelmű.“

¹⁰) Így egy nem különösen speciális kontextusban a „kis csavar“ komplex állítmány alkalmazása lehet indeterminált. De ha ezen kontextust olyan szituációra változtatjuk, ahol kétféle csavarról esik szó, melyik közül az egyik típus 0,3 mm, a másik pedig 0,9 mm hosszúságú, akkor ugyancsak értelme van annak, hogy a 0,3 mm hosszúságúakat „kis“ csavaroknak nevezzük. Ez esetben semmilyen aluldetermináltságot nem kapunk. Hasonló esetet teremthetünk a „gyorsan“ vonatkozásában.

tetése vagy csökkentése ezen folyamatát „a jelentés precízzé tételének“ nevezem. Magától értetődik, hogy egy adott kontextus sajátos változtatásainak nem mindegyike nyújtja ezt az eredményt. Csak a specifikusabb vagy élesebb kontextusba torkolló változtatások nyújtják ezt.

Ez az argumentum végül elvezet annak explikációjához, hogy a nyelvi jelentések milyen típusú entitások. Mielőtt az okfejtés ezen vonalát valamelyest előbbre vihetnénk, látnunk kell, hogy milyen a viszonya a létező jelentéseméletek alapvető megállapításaihoz, hogy vajon természetét tekintve elsődlegesen nyelvészeti, avagy filozófiai entitás-e.

3. A kompetencia Chomsky és Frege felfogásában

A továbbiakban rövid megjegyzéseket szeretnék fűzni a nyelvészeti vagy filozófiai indíttatású jelentéseméletek némelyikéhez. Nyilvánvalóan nem mehetnek bele a részletekbe. Figyelmemet főleg a számos szemantikai teóriában fellelhető explikandum tényezőre, vagyis a szemantikai kompetenciára összpontosítom. Egyfelől teljes bizonyossággal vallom, hogy a szemantikai kompetenciára vonatkozó megállapítások — ahogyan ezeket a grammatikaelmélet racionalista hagyománya veti fel (például Chomsky, Katz és Fodor) — túlzottan szűken értelmezettek¹¹. A szemantikai kompetencia e fogalma nem veszi számításba a kifejezések referenciáját és teljes egészében kizárja a jelentés társadalmi vagy konvencionális aspektusát. Tobábbá, a szemantikai ismeret és az enciklopédikus vagy empirikus ismeret között éles választóvonalat húz. Hivatkozási célból a szemantikai kompetencia ezen értelmezését a „Chomsky-féle kompetencia“ elnevezéssel jelölöm.

Másfelől nem tartom meggyőzőnek a kompetenciának az újabb filozófiai írásokban kifejtett fogalmát sem. Pontosabban szólva, nem hiszem, hogy filozófiai fogalomnak kell egy nyelvemlélet egyedüli kiindulópontjának lennie. Ennek megoldását abban látom, hogy a közvetett vagy közvetlen módon M. Cresswell, J. Hintikka, D. Lewis és R. Montague által értelmezett kompetencia nem egészen találkozik a nyelvészek érdekeivel, legalábbis azon nyelvészekével nem, akik azt kívánják kutatni, hogyan működnek a természetes nyelvek. Például M. Cresswell a szemantikai kompetenciát azonosítja egy beszélő azon képességével, hogy különbséget tud tenni igaz és hamis mondatok között, ha adottak bizonyos teljesen meghatározott szituációk vagy lehetséges világok¹². A szemantikai kompetencia ilyen fogalma szemmel láthatóan elvonatkoztat a jelentés minden olyan aspektusától, amely a kifeje-

¹¹ Ez a kritikai megjegyzés érthetőbbé válik, ha a Katz (1975) és a Katz and Nagel (1974) dolgozatokban kifejtett szemantikai kompetencia magyarázatához folyamodunk.

¹² Ld. Cresswell (1976), 2.0.: „Amit én egy anyanyelvi beszélő szemantikai kompetenciájának nevezek, az sem több, sem kevesebb azon képességnél, amely — ha egy mondat és egy beszédhelyzet adott — abban nyilvánul meg, hogy a beszélő az adott szituációban az adott mondatról el tudja dönteni, hogy igaz-e, avagy hamis.“ Ez a feltetelezés első lépés a szemantikai kompetencia jellemzése felé. A további módosítások arra utalnak, hogy a kompetens beszélőket úgy kell értelmezni, mint akik képesek arra, hogy megállapítsák a mondatok igazságfeltételeit.

zések extenzióját nem határozza meg¹³. Mivel ez a fogalom alapvetően Frege szellemét tükrözi, ezért ezt „Frege-féle kompetenciának“ nevezem. Nem kívánom elvitatni azt, hogy a Frege-féle kompetencia-fogalom nagy jelentőséggel bír a filozófia szempontjából. Azt sem szeretném elvitatni, hogy a kompetencia ezen szűk fogalmát felhasználó elméletek jelentős eredményekkel gazdagították a nyelvészeti szemantikát. Valójában teljes mértékben egyetértek azzal, hogy a filozófiai szemantika, mindenekelőtt a lehetséges világok szemantikája, elősegítette a nyelvészeti szemantika kibontakozását. Nézetem szerint azonban azok, akik akár a Chomsky, akár a Frege értelmezte kompetenciával elkötelezték magukat, (legalább) két hibát követnek el. Hajlanak arra, hogy elnyomják a jelentéssel kapcsolatos intuícióikat¹⁴ és figyelmen kívül hagyják a strukturalista szemantika hagyományában fogant elméleteket. Sem a Chomsky-féle, sem a Frege-féle kompetencia nem eléggé tágan értelmezett ahhoz, hogy az utóbbi években a „határozatlanság“, a „szemantikai mezők“, a „prototípusok“, a „sémák“, „kontextus-változás“ stb. címszavak alatt tárgyalt szemantikai sajátosságokra is kiterjedhessen. Úgy gondolom, ebből a dilemmából a kiutat akkor találhatjuk meg, ha egy másik kiemelkedő filozófus, nevezetesen H. Putnam írásaiban kifejtett eszmékhez fordulunk¹⁵.

4. Putnam alapelve a nyelvi munkamegosztást illetően

Úgy vélem, Putnam koncepciója a nyelvi munkamegosztásról érdekes és használható alternatívát nyújt mind a Frege-típusú, mind pedig a Chomsky-típusú szemantikai kompetencia aktuális fogalmaihoz. A putnami fogalom mögött megbúvó alapgondolat egyszerűen ez: a természetes jelentések urálása, azaz egy beszédközösségen belüli sikeres alkalmazásuk a munkamegosztás alapelvei szerint szerveződik. Ez azt jelenti, hogy egy adott beszédközösségben csak a szakértelemmel rendelkezők képesek arra, hogy (legalább) néhány terminus kiterjedéseit a releváns kritériumok segítségével meghatározzák. Azoknak, akik nem szakemberek, nincs szükségük ezen kritériumok ismeretére, mivel — a nem-nyelvi munkamegosztás analógiájára — a szakembereknek és a nem-szakembereknek közös érdekük a kooperáció. Ehelyett ők bizonyos sztereotípiákat társítanak szavakkal vagy kifejezésekkel¹⁶.

¹³) A közérthetőség kedvéért hozzáteszem, hogy az „extenziót“ szokványosan értelmezem: egy mondat extenziója annak igazságértéke, egy név extenziója maga a megnevezett dolog, egy egy-argumentumú állítmány extenziója azon dolgok halmaza, amelyekre az állítmány alkalmazható stb. Nem szabad azonban szem előtt téveszteni azt, hogy az itt bemutatott felfogás értelmében a kifejezések nem egyértelműen utalnak valamire, legalábbis nem minden kontextusban.

¹⁴) Itt a szemantikai különbözőséggel és a szemantikai hasonlatossággal kapcsolatos ítéletekre, a meghatározott jellegzetességek (mint pl. a mozgás) szerinti lexikai mezők intuitív szétválasztására gondolok.

¹⁵) Ld. Putnam (1970) és (1975). A hivatkozások az (1975) dolgozattal kapcsolatosak.

¹⁶) Ez a következőkben fogalmazódik meg: (Putnam 1975, 228. o.) „A NYELVI MUNKAMEGOSZTÁS EGYETEMESSÉGÉNEK HIPOTÉZISE: minden nyelvközösség példázza az itt leírt nyelvi munkamegosztást: vagyis, rendelkezik legalább néhány olyan terminussal, melyekhez kapcsolódó kritériumokat az e terminusokat elsajátított beszélőknek csak egy kis csoportja ismeri. Ezen terminusoknak más beszélők által történő használata a közöttük és a releváns csoport beszélői között levő strukturális együttműködéstől függ.“

Mik a sztereotípiák? — A sztereotípiák a standard objektumok tulajdonságaira vonatkozó hiedelmek standard szituációkban. Amint az várható, a sztereotípiák lehetnek módfölött pontatlanok, mert mítoszoktól, előítéletektől, ósdi elméletektől függhetnek. Ennélfogva a sztereotípiák extenziót meghatározó ereje általában jelentős mértékben változhat. Íme néhány példa: az arany sztereotípiája magában foglalja például azt, hogy „sárga, értékes fém“, a zebra sztereotípiája „fekete-fehér csíkos, lószzerű állat“ vagy valami ilyesmi, a sétál sztereotípiája pedig valami efféle fogalmat takar: „lassan haladni a lábak használata segítségével“. Meglehetősen egyértelmű az, hogy a szavak sztereotípiáit empirikus vizsgálódás útján kell felderíteni.

Putnam szerint egy beszédközösséggel kapcsolatos terminus teljes társadalmi jelentését szintaktikai kategóriája, szemantikai jelölői (markers), a hozzá társuló sztereotípiák valamint extenziója adják. Egy terminus társadalmi jelentése egy beszédközösségben egészében véve van jelen, mégpedig a szakemberek és a nem-szakemberek nyelvi tudásának és a kooperációs alapelv érvényesülésének betudhatóan. Nem gondolkodtam sokat azon, hogy a kooperációs alapelvnek van-e valamilyen kimerítőbb magyarázata, de elképzelhető, hogy az itteni összefüggésben használt kooperáció-fogalom a konvenció azon koncepciójára is épülhet, amelyet D. Lewis vagy J. Bennett vall¹⁷.

5. A nyelvi jelentések. Első megközelítés

Említettem már, hogy legalább két olyan tényező létezik, amely a nyelvet dinamikus rendszerre teszi: a hajlékony jelentések és a kontextus megváltozása. Mivel bizonyos, hogy a nyelvi mukamegosztás hipotézise valamiképpen tükrözi a valóságot, ezzel eljutottunk egy további dinamikus jellemvonáshoz. Azonban mielőtt ezt a fogalmat a jelentések megközelítésére használnánk fel, néhány előfeltételt kell megfogalmaznunk: mindenekelőtt a kontextusok halmazait kell megfelelő struktúrával ellátnunk, hogy értelme legyen többé-kevésbé speciális kontextusról beszélnünk¹⁸. Másrészt biztosítanunk kell, hogy a beszélők tudják, miképpen kell bánniuk ezen kontextusokkal, és hogy minden beszélő kielégítő módon uralja a kevésbé speciális kontextusokat¹⁹. Harmadrészt egy bizonyos hierarchikus struktúrát kell leképeznünk

¹⁷) Ld. D. Lewis (1969) és J. Bennett (1976).

¹⁸) Ideális esetben az itt tárgyalt kontextusfajtákat megfelelő kontextusleírások formájában kell megadnunk. Általában a kontextusokat magukat és releváns tulajdonságaikat egyszerűen posztuláljuk.

¹⁹) Ha adott egy K kontextushalmaz és egy B beszélőhalmaz, akkor két funkcióra van szükségünk: az egyik funkció egy b_1 beszélővel társítja az összes számára hozzáférhető kontextust, a másik funkció meghatározza azon kontextushalmazt, amely a beszélők csoportja számára együttvéve hozzáférhető.

Mindkét kontextushalmaz részlegesen rendezett. A kontextusok közti részleges rendezettség a „speciálisabb, mint“ (alternatív megfogalmazásai: „élesebb, mint“, „erőteljesebb, mint“ relációt tükrözi. Egy H háttérhalmazt kell posztulálnunk továbbá annak biztosítása érdekében, hogy a beszélők releváns ismeretekkel rendelkeznek a kontextuson „belüli“ dolgokkal való operálást illetően. Továbbá egy olyan funkcióra van szükség, amely társítja az egyes beszélőket és a számukra hozzáférhető kontextusokat egy háttér-halmazzal. Végül szükség van egy olyan funkcióra, amely hasonló dolgot hajt végre a beszélők teljés csoportja vonatkozásában. A hátterek ezen halma-

a beszélők halmazára. Ezen hierarchikus struktúrát az határozza meg, hogy milyen a beszélők érdeklődésének az irányultsága, valamint az, ami éppen elmondott²⁰. Ennek meg kell lennie, ha azt óhajtjuk elérni, hogy a nyelvi munkamegosztás alapelve működjön. Biztosítanunk kell, hogy a hierarchikus struktúra változtatható legyen, mivel más és más beszélők lesznek a különféle terminusok jelentéseinek a szakemberei. Végezetül be kell vezetnünk egy gazdag jelentés-koncepciót, mely egybevág az ez ideig említett intuíciókkal. Sőt, még ennél is többre van szükségünk. Az új koncepciónak számot kell vetnie azzal a ténnyel, hogy egy beszédközösségben két jelenséget figyelhetünk meg, a részint egymást fedő egyéni nyelvhasználatot és Putnam társadalmi jelentését. Mindkét jellegzetesség szemantikai relációkhoz vezet.

Néhány megjegyzést kívánok tenni arra vonatkozóan, hogyan kell a jelenségeket konstruálni, miközben csak a társadalmi jelenségeket fogom figyelembe venni. Az alapgondolat az, hogy különbséget teszünk egy kifejezés logikai jelentése és nyelvi jelentése között. Egy kifejezés logikai jelentését legjobban intenziójával lehet azonosítani. Az intenziókat vagy tartalmakat különféle dolgokat megfelelő extenziókra leképező részlegesen definiált

zait megfelelő háttereknek nevezzük. Mindkét háttér-halmaz részlegesen rendezett, ami tekintetbe veszi a hozzáférhető kontextusok rendezettségét.

Mivel biztosítani kívánjuk a kommunikációt a beszélők között — mindenekelőtt a szakemberek és a nem-szakemberek között —, meg kell követelnünk, hogy: először is, a beszélők csoportjai számára hozzáférhető kontextusok halmaza egyenlő legyen az egyes beszélők számára hozzáférhető kontextusok egyesítési halmazával; másodsor, a beszélők csoportjai számára hozzáférhető hátterek halmaza megegyezzen az egyes beszélők számára hozzáférhető hátterek egyesítési halmazával; harmadszor; legyen legalább egy kontextus az egyes beszélők számára hozzáférhető kontextusok halmazainak közös halmazában, és ez a kontextus legyen a legkevésbé specifikus (a leggyengébb) az összes hozzáférhető kontextus között. A beszélők csoportja kommunikációjának biztosítása szempontjából a harmadik követelmény a leglényegesebb.

- ²⁰⁾ Vegyük fontolóra a következőket, hogy lássuk, miképpen lehet ezt egészen könnyen előidézni: a 19. jegyzetben tárgyalt leképezések révén a hozzáférhető kontextusok és hátterek összerendezett páriait társítjuk a lehetséges világokkal. Ily módon megkapjuk az egyes beszélők lehetséges világainak halmazát, valamint a beszélőcsoport lehetséges világainak halmazát. Mivel minden kontextusra vonatkoztatva lehetségesek alternatív hátterek, ezért az alternatív lehetséges világokhoz teljesen természetes módon juthatunk hozzá. A kontextusok közötti „speciálisabb, mint“ viszonyt és a hátterek közötti „speciálisabb, mint“ viszonyt felhasználva ezt követően definiáljuk a lehetséges világok közti „pontosabb, mint“ viszonyt.

A következő lépés a lehetséges világok szemantikájában használatos eszmékre épül: a propozíciók halmazát azonosítjuk az összes lehetséges világ valamennyi részhalmazának halmazával, azaz az összes lehetséges világ halmazának hatványhalmazával.

Ezután rekurzív módon definiálunk egy jelentésteret. Először is feltételezzük, hogy a propozíciók halmaza és a dolgok halmaza részhalmazai a jelentésternek. Másodsor, leszögezzük, hogy a szemantikai tartományok kartézianus szorzatából egy szemantikai tartományba átvézető bármely parciális függvény úgyszintén részhalmaz a jelentésternek. Megjegyzendő, hogy minden bevezetett fogalmat meg kell határozni mind az egyes beszélőket, mind a beszélők csoportját illetően.

Az érdeklődés középpontját (melyet gyakran „a figyelem középpontjának“ neveznek) azonosítjuk a jelentéster hatványhalmazának egy részhalmazával.

A beszélők egy csoportjának hierarchiáját a lehetséges világok és az érdeklődési középpont halmazától a beszélők halmazának hatványhalmaza kartézianus szorzatába vezető funkcióknak tekintjük.

Ezen koncepciók, bizonyítások stb. formális kifejtését az Eikmeyer and Rieser (1978) dolgozat tartalmazza.

funkcióknak tekintjük²¹. Az intenzióknak egy kedvező jellegzetességét kívánom itt felhasználni. Az intenziók meghatározzák az extenziókat s ha az extenziókat ennek fényében vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy a putnami értelemben vett szakemberek az intenziókat hasznosítani tudják, mivel feltételezzük róluk, hogy ismerik azon kritériumokat, amelyek révén ez extenziók meghatározódnak. Remélem, lassan világos lesz, hogy miért nem lenne ésszerű a nyelvi jelentéseket az intenziókkal azonosítani — vagyis újabb szóhasználatunk szerint — a logikai jelentéseket a nyelvekkel kiegyenlíteni. Ha így járnánk el, figyelmen kívül hagynánk a természetes jelentések nem-referenciális aspektusát. De az sem volna célravezető, ha a nyelvi jelentéseket egyszerűen a sztereotípiákkal azonosítanánk, mert a nyelvi kifejezések referencia céljára szolgálnak, a sztereotípiák pedig lehetnek pontatlanok, helytelenek is.

A természetes jelentések referenciális és nem-referenciális jellegzetességeinek megragadása érdekében a nyelvi jelentést próbaképpen azonosítjuk egy intenzióból és sztereotípiából álló párral. A sztereotípiák ebben a technikai értelemben a beszélők azon hipotéziseinek rekonstrukciói, amelyek a tárgyak tulajdonságaival kapcsolatosak. A sztereotípiák milyensége nagy mértékben függ a beszélőtől, a (beszélőkben tudatosuló) helyzetektől és azon háttérinformációktól, melyekkel a beszélők rendelkeznek. A beszélők általában az adott szituációban általuk észlelt, említett vagy felidézett entitások többségével kapcsolatosan rendelkeznek háttérinformációkkal. A háttérinformációk ki vannak téve a munkamegosztás alapelveinek is. Ki lehet mutatni, hogy sztereotípiákat még nagy mértékben specializált kontextusokban is használunk²². De azon kontextusokban, ahol a beszélőknek kifinomult technológiáról, empirikus vagy formális elméletekről van tudomása, a sztereotípiák — úgy tűnik — fokozatosan elnyerik az intenziók státusát.

Ezekre a jelentésekre és kontextusokra vonatkozó reflexióknak az eredményeként a természetes jelentések felé közelítő nyelvi jelentéseket egyidejűleg Cresswell-féle (vagy David Lewis-féle) és Putnam-féle jelentéseknek kell tekintenünk²³.

6. A nyelvi jelentések kompozicionális jellegének alapelve

Eddig csak a szavak és a morfémák nyelvi jelentését érintettem. Akik egy bizonyos természetes nyelvet beszélnek, rendszerint mind a nem-összetett, mind pedig az összetett kifejezések jelentését megértik. Ezért ezzel minden jelentéseméletnek számolnia kell. A beszélők ezen tudását általában a kompozicionális jelleg alapelve tükrözi. Egy ilyen alapelv megmutatja, hogy

²¹) Az intenzió fogalmának megfelelő kifejtését ld. Lewis (1972).

²²) Az Eikmeyer és Rieser (1978) dolgozatban fizikai, biológiai és matematikai példákat mutattunk be.

²³) Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a természetes jelentések határozatlan jellegűek. Éppen ezért e rész helyénvalóbb megfogalmazása a következő lenne: a természetes jelentések cresswelliek és putnamiak valamely lehetséges kontextus szempontjából, amelyet egy adott kontextusból közelíthetünk meg. Ez természetesen előre feltételezi azt, hogy a 18–20. jegyzetben bevezetett instrumentárium kerül alkalmazásra.

valamely komplex kifejezés jelentése miképpen függ alkotórészeinek jelentésétől, alkotórészei alkotórészeitől stb. Véleményem szerint egy természetes nyelv valamely fragmentumával kapcsolatos kompozicionális alapelv nem működik majd olyan zökkenőmentesen, mint egy, a formális nyelvekre vonatkozó alapelv (például a nevezetes fregei alapelv)²⁴. Megvan viszont minden okunk azt feltételezni, hogy a javasolt nyelvi jelentéseknek ilyesfajta eljárás szerint kell felépülniük. Bonyolítja azonban a helyzetet az, hogy a nyelvi jelentéseket intenziókból és sztereotípiákból álló rendezett párokként értelmezzük. Ennélfogva a nyelvi jelentésekre vonatkozó kompozicionális alapelvnek minden komplex kifejezéshez hozzá kell rendelnie egy komplex intenzióból és egy komplex sztereotípiából álló rendezett párt²⁵.

7. A természetes nyelvi következtetések approximálása

Az eddig bemutatott argumentumok nem tették szükségessé a nyelvi jelentés bevezetőben javasolt struktúrájának felülbírálását. Itt most olyan megjegyzéseket kívánok tenni, amelyek, úgy tűnik, megkövetelik a koncepció módosítását. A nyelvi jelentéseket oly módon kell megalkotni, hogy magyarázatot nyújtsanak azon következtetésekre vonatkozóan, amelyeket a beszélők a kifejezések-ből vonnak le. Ebben az értelemben a beszélők a

(5) *John sétál.* mondatot kikövetkeztethetik a

(6) *John lassan sétál.* mondatból.

Véleményem szerint a beszélők jobbára a kifejezések sztereotípiáiból, nem pedig intenzióiból vonnak le következtetéseket — természetesen a szakemberek kivételével. Ha a sztereotípiákból való következtetést is alárendeljük a nyelvi munkamegosztás alapelvének, akkor a nyelvi jelentés eredeti koncepcióját át kell értékelnünk. Ennek megtételére indítékunk a következő: a beszélők következtetési folyamataik eredményeihez eltérő módon viszonyulhatnak. Egyes beszélők tudatában lehetnek annak, hogy következtetéseiket sztereotípiákra alapozva hajtották végre, és ennélfogva a levonandó konklúzió is sztereotíp jellegű lesz. Mivel a sztereotípiák szokványos helyzetekben levő szokványos dolgok szokványos viselkedésére vonatkozó megállapítások, ezért a konklúzió hamis lehet. Azaz hamis lehet akkor, ha nem fel-

²⁴ A fregei alapelvet működésében Cresswell (1973) mutatja be, aki megalkotta a tetszős „Frege princípiuma” terminust (szóhasználatom az 1973—1974 óta állandósult elterjedt szóhasználatot követi). Miután bevezette a kategoriális nyelvek fogalmát, Cresswell a következőket írja: „A kategoriális nyelvek egy, a jelentésekre vonatkozó nagyon lényeges alapelvnek tesznek eleget. Egy kategoriális nyelvben valamely kifejezés jelentése egy bizonyos hozzárendelés alkalmazása esetén e kifejezés értékével azonos. Minden interpretáció eleget tesz annak az alapelvnek, amely szerint bármely komplex kifejezés jelentését részeinek a jelentése határozza meg. Vagy pontosabban fogalmazva, az egész kifejezés jelentése a kifejezés jelentésének funkciója. Történeti okokból ezt *Frege princípiumának* nevezzük. Ezen elnevezést nem szabad úgy értelmezni, hogy az alapelv Frege munkáiban explicit módon megfogalmazódik.” (75. o.)

²⁵ Az Eikmeyer és Rieser (1978) dolgozatban az intenziókat azon eljárás szerint jellemeztük, amelyet Cresswell a λ -kategoriális nyelvek vonatkozásában javasolt (1973). A sztereotípiákat nagy vonalokban ezen minta alapján is jellemezhetjük, de az, hogy helyes rekurziós tagmondatokat kapjunk, meglehetősen bonyolultnak bizonyul (mind ezek részletes megvitatását ld. Eikmeyer és Rieser (1978), 152—186).

tételesnek tekintik. Ha viszont az elért konklúziót magát mint sztereotípiát jelölik meg, például egy hiedelmet kifejező mondat segítségével, akkor a következtetést helytállóknak kell tekinteni²⁶.

Lehetnek viszont a közösségen belül olyan beszélők is, akik nem rendelkeznek a kifinomultság ilyen magas fokával. Előfordulhat, hogy nincsenek tudatában annak, hogy érvelésük sztereotípiákra épült fel, és ennek következményeképp annak eredménye is sztereotíp jelleg. A leszűrt konklúziót szószertint veszik, nem pedig egyszerű hiedelemként, mely hamisnak bizonyulhat.

Mivel egy adott beszédközösségekben a következtetést illetően legalább ez a két viszonyulás felmerülhet, ezért szárnolnunk kell velük. Ennek elérésére a jelentéseket oly módon kell strukturávnál ellátunk, hogy lehetséges legyen a következtetések mindkét típusát rekonstruálni, azaz a helytálló következtetések (melyeket sztereotípekként jelöltünk) és a nem-helytálló következtetések is (melyeket nem ilyenekként jelöltünk). A nyilvánvaló megoldás az, hogy lehetővé tesszük, hogy maguk a sztereotípiák rendezett párokból álljanak. A rendezett pár első elemétől azt várjuk el, hogy lehetővé tegye a helyes következtetések rekonstrukcióját, második elemétől pedig azt, hogy a helytelen következtetéseket rekonstruálja. Mivel a sztereotípiák, következtetések stb. beszélőktől, kontextusoktól és háttérinformációktól függenek, ezért a sztereotípiák új reprezentációja mindössze a beszédközösségekben belül érvényes inhomogén nyelvi tudást tükrözi: egyes beszélők sztereotípiákat használnak anélkül, hogy ennek tudatában lennének. Mások tudják, hogy sztereotípiák alapján érvelnek, és ennek következményét elővigyázattal kezelik. Ismét mások — ha ilyenek egyáltalán léteznek — tudják, hogy mely tárgyak esetén mely sztereotípiák használatosak. Azt is tudják, hogy általában véve mely terminusokhoz mely sztereotípiák társulnak. De nem használnak (legalábbis nem minden kontextusban) sztereotípiákat, mivel igen jól tudnak bánni az intenziókkal. Ismételten hangsúlyozni szeretném, hogy e beszélőcsoportok a különféle terminusoktól és különféle tárgyaktól függően változnak egy beszédközösségekben belül.

8. A nyelvi jelentések és Putnam társadalmi jelentése

Röviden összegezzük: Egy kifejezés nyelvi jelentése beszédközöségtől, kontextusoktól és háttérismeretektől függ. Egy rendezett pár, amely egy intenzióból $I =$ és egy sztereotípiából $= STI$ áll. Ugyanakkor a sztereotípiák egy

²⁶⁾ Az itt hangsúlyozandó különbséget a következő esetek illusztrálják:

Első eset: Valamely A beszélő azt hiszi, hogy (AHOGYAN AZT Ő ÉS MI MONDANÁNK) minden x , amely I , egyben F . A tudja, hogy ez egyszerű hiedelem. Tegyük fel most, hogy A teljesen bizonyos abban, hogy egy meghatározott m egyben F . Így ő igazolva látja azt hinni, hogy $m = F$. Ez esetben érvelése egy minden x -re vonatkozó sztereotípiától egy m -re vonatkozó sztereotípiához jut.

Második eset: Valamely B beszélő azt hiszi, hogy (AHOGYAN AZT MI MONDANÁNK) minden x , amely I , egyben F . De nem tudja azt, hogy ő csupán hiszi azt, hogy ez a helyzet, hanem törvényszerű szabályosságnak tekinti. Tétélezük fel, hogy az első esethez hasonlóan B tudja, hogy m egyben I . A két adott premisszából B azt a következtetést fogja levonni, hogy m egyben F . B sztereotípiák használatával érvel (AHOGYAN AZT MI MONDANÁNK), de ő maga azt fogja gondolni, hogy biztos ismeretre alapoz.

teljes sztereotípiá (fST = full stereotype) és a sztereotípiá (kST = kernel stereotype) magja rendezett párjából áll. Így egy olyan terminusnak a nyelvi jelentése mint pl. a „cukorszerű“, a következőképpen adható meg:

$\langle I/cukorszerű/, \langle fST \mid cukorszerű/, kST \mid cukorszerű/ \rangle$

Nem áll szándékomban hosszasan foglalkozni a feltételezett nyelvi jelentés különféle részeinek belső struktúrájával. Elegendő néhány megjegyzés. Az intenzió olyan funkció, amelyet alijában véve a terminus szintaktikai kategóriája határoz meg. A teljes sztereotípiá egy megfelelő hiedelem-struktúrára vonatkozó funkció, a sztereotípiá magja ezen hiedelem-struktúra beágyazott része²⁷.

Úgy vélem, a nyelvi jelentés itt javasolt fogalma explikandumnak tekinthető. Putnam teljes társadalmi jelentése számára. Ezen fogalomnak az az előnye, hogy teljes mértékben hasznosítani tudja a modell-teoretikai eljárásokat. A nyelvi jelentés különböző lehetőségei nemcsak a putnami koncepció globális rekonstrukciójához vezetnek, de még finomítását is lehetővé teszik. Lássuk, miért van ez így: mindenekelőtt mindaz, amit a dolgozat elején a kompozicionális jellegről elmondtam az egyszerű nyelvi jelentésfogalom vonatkozásában, természetesen vonatkozik a gazdagabb struktúrára is. A szinonímiához vagy az „entailment“-hez hasonló jelentéstani viszonyokat ezúttal egy beszédközösség figyelembevételével kell meghatározni, melyben érvényre jut a nyelvi munkamegosztás alapelve. De ezen általánosabb szemantikai viszonyokon kívül meghatározhatunk az egyes beszélőkre vonatkoztatva egyéni szóhasználati koncepciókat is. Ily módon egy beszélőre érvényes szinonímiát vagy egy beszélőre érvényes entailmentet kaphatunk. Nyilvánvaló, hogy minden esetben e fogalmakat kell alapvetőbb fogalmaknak tekinteni, mivel egy beszédközösség megfelelő fogalmait legeredményesebben a jelentések használatát érintő konvenciókon keresztül lehet meghatározni.

9. Kontextusok, adekvát hátterek és lehetséges világok

Eddig igen gyakran használtam a kontextus fogalmát. Ehhez kívánok néhány megjegyzést fűzni. Értelmezésem szerint a természetes kontextusok olyan holisztikus egységek, amelyeknek struktúráját elszigetelt paraméterek vagy koordináták sorozatáról csak megközelítően lehet körvonalazni. Természetes kontextusokat azon dolgok hoznak létre, melyeket a szubjektum észlel, előállít vagy felidéz. Azok az eszközök, instrumentumok, eljárásmodok és stratégiák, amelyek arra szolgálnak, hogy tárgyakat teremtsenek elő vagy manipuláljanak velük, szintén a kontextusok tartozékai. Egy kontextust akkor tekintek egy beszélő számára hozzáférhetőnek, ha a beszélő képes a tárgyakat ellenőrizni, illetve képes felhasználni a stratégiákat az ezen kon-

²⁷⁾ Ld. Eikmeyer és Rieser (1978), 152—186. o.

²⁸⁾ A sztereotípiá magjára vonatkozó rekurziós szabályok megegyeznek az intenziók esetében használt szabályokkal. A sztereotípiák magjai nem tartalmaznak hiedelem-struktúrákat.

textusokban adekvát problémamegoldás céljaira. A kontextusok hozzáférhetősége természetesen összefügg a munkamegosztással²⁹.

A beszélőknek tudvalevőleg vannak bizonyos várákozásai és hipotézisei a dolgok szerkezetét, viselkedését, tulajdonságait, valamint a kontextusokban végbemenő események lefolyását illetően. Ismeretes számukra — legalábbis nagyjából —, hogy mely cselekvések adekvátak egy adott kontextusban. Ezen ismeretet egy meghatározott kontextusra vonatkoztatva „egy kontextus adekvát háttérének“ nevezem³⁰. Nyilvánvalóan minden kontextus esetén több alternatív adekvát háttér létezik. A kontextusok és hátterei közti különbségtételt többé-kevésbé önkényesen kell megtenni. Úgy vélem, a „lehetséges világok“ elnevezésű, nehezen megfogható entitásokat rendezett párokon keresztül kell bevezetni, melyek egy kontextusból és egy adekvát háttérből állanak. Ez valóságosabbá tehetné őket.

A kérdés természetesen az, hogy milyen viszonyok léteznek egyrészt a kontextusok, másrészt pedig a hátterek közt. A hozzáférhető kontextusok halmazához³¹ a „speciálisabb, mint“ rendező reláció járul. Hasonló reláció áll fenn a hátterek között is³². Némely szituációban előfordulhat, hogy a mindennapi eszközök, instrumentumok, várákozások, szokványos észlelési stratégiák elegendőnek bizonyulnak ahhoz, hogy ellenőrzést gyakoroljanak a végbemenő dolgok fölött. Egy másik beállításban, melyben eltérő érdekek érvényesülnek, bonyolult instrumentáriumokra, empirikus teóriákra stb. lehet szükségünk ahhoz, hogy konrolláljuk, mit tekinthetünk (legalábbis naív szemzögből) azonos dolgoknak. Ha a két kontextust összevetjük egymással, világossá válik, hogy a második kontextus a tárgyak szerkezetét és viselkedését illetően precízebb és megbízhatóbb hipotéziseket tesz lehetővé, mint az első. Az első kontextusban a dolgok viselkedésére vonatkozó magyarázatok a mindennapi általános ismeretekre támaszkodnak és elégtelenek lehetnek. Mindezek ellenére a beszélők érdekeinek megfelelőhetnek, mivel számukra ez a kontextus igen jól hozzáférhető.

A kontextusoknak általában nem szükséges teljesen adottaknak lenniük, sőt, még az sem szükséges, hogy fizikailag jelen legyenek. Mindezekon túl a kontextusok létrehozhatók pusztán verbális eszközök segítségével is.

10. A nyelvi jelentések és a kontextus-változtatás mechanizmusai

Ha egy adott beszédközösségben a nyelvi munkamegosztás alapelve érvényre jut, akkor ennek teljesülésével lehetségessé válik a kevésbé speciális kontextusokból a specializáltabbakba történő átmenet. Mivel a nyelvi jelentések kontextusoktól függenek, a helyes kontextus-változtatások lehetővé teszik a

²⁹) Ez számomra természetes feltételezésnek tűnik, mivel a kontextusok valóságghú interpretációja adott.

³⁰) L. a 19. jegyzetet.

³¹) Ld. a 19. és a 20. jegyzetet.

³²) Ld. a 19. jegyzetet.

nyelvi jelentések kiépítését vagy precízebbé tételét³³. Teljesen hiábavaló volna azonban a kontextusok változtatásáról beszélni, ha nem vizsgálnánk meg, hogy a kontextus változtatásai hogyan mennek végbe. A beszélők azon szándékukat, hogy a kontextus változtatását elérjék, kommunikatív eszközökkel jelzik. A kontextus-változtatást jelző eszközök az elterjedt, gyakori kontextusoktól függenek³⁴. Maga a jelzés azonban bizonyára nem lesz elegendő ahhoz, hogy a kontextus megváltozása létrejöjjön. Ennél fogva helyesebb ezt a kérdést feltennünk: a beszédszituációkban megjelenő mely tünetek utalnak arra, hogy a kontextus-változtatás megkezdődött, folytatódik, avagy befejeződik? Mindenki egyetért azzal, hogy a kérdésre rendkívül nehéz kielégítő választ adni. Amennyiben azonban nem teszünk fel ilyesfajta kérdéseket, úgy a kontextus-változtatás koncepciója kevés haszonnal jár a nyelvészet számára. Nyilvánvalónak tűnik, hogy mindkét mechanizmus, azaz annak a jelzése, hogy valaki a kontextuson változtatást kíván végrehajtani, és a kontextus-változtatás egy nyelvközösség tagjai által elfogadott³⁵ megtörténte a kooperáció princípiumától függ, ami a nyelvi munkamegosztás alapelveinek integráns részét alkotja. Meg kell vallanom, még nem túl sokat tudok ezen mechanizmusokról, de a rájuk vonatkozó kutatás azt mutatja, hogy a kontextus-változtatások szorosan kapcsolódnak meglehetősen speciális konverzációs posztulátumokhoz. Ezen posztulátumok, úgy tűnik, a metakommunikáció körébe tartoznak. Hatékonyakká csak akkor válhatnak, ha a kommunikatív szituációba bevont beszélőknek helyes hipotéziseik vannak azt a nyelvi munkamegosztást illetően, ami abban a kontextusban jelentkezik, amelyben ők maguk is megtalálhatók.

A kontextus általam eddig javasolt elméletét joggal nevezhetjük „dinamikus” elméletnek. Ennek a dinamikus kontextuselméletnek következményeként egy természetes nyelv bármely kifejezésének nyelvi jelentését kontextusoktól függőnek tekintjük. Ily módon — ellentétben az egyebütt fellelhető népszerű nézetekkel — a kontextustól való függés nem korlátozódik deiktikus vagy más indexikus kifejezésekre. Hogyan mutatkozik meg a gyakorlatban a természetes nyelvi kifejezések kontextustól való függősége? Úgy, hogy az olyan kifejezéseket, mint a „cukor”, „szaharin”, „lámpa”, „gyorsan megy” vagy a „John óvatosan szeleteli a szalámit”, kontextustól függő intenziókkal

³³⁾ Ez azt jelenti, hogy a kifejezések interpretációja a lehetséges világoztól függ, melyek között a „pontosabb, mint” viszony áll fenn. Mivel a lehetséges világok kontextusoktól és hátterektől függenek, ezért két érdekes fogalmat vezethetünk be: a lokális jelentését (a lehetséges világok egy bizonyos csoportjára vonatkozóan) és a globális jelentését (a lehetséges világok minden számításba vett csoportjára vonatkozóan).

³⁴⁾ Pontosabban egy lehetséges világtól, melyet viszont egy hozzáférhető kontextus és egy megfelelő háttér generál.

Formálisabb megközelítésben a kontextus-változtatások olyan funkciók, melyek a lehetséges világoztól (melyeket kontextusok és hátterek generálnak) és érdeklődési középpontoktól a megfelelő hátterekhez vezetnek. Másfelől viszont a megfelelő hátterek meghatározzák azon kontextusokat, amelyek tekintetében ők megfelelőeknek mutatkoznak. Így lehetővé válik az élesebb kontextusokba való átváltás, és viszont.

Ha ugyan van is néhány alapvető elgondolásunk arra vonatkozóan, hogy a kontextus-változtatás mechanizmusai miképpen működhetnek, pontosan nem tudjuk, hogy milyen információ-halmazokon operálnak.

³⁵⁾ Meglehet, hogy a legtöbb szituációban a kontextus-változtatást hallgatólagosan, vagyis explicit módon megfogalmazott egyetértés nélkül akceptáljuk.

és kontextustól függő sztereotípiákkal társítjuk. Ennek megfelelően az intenziók és a sztereotípiák a kontextusokkal együtt változnak. Következésképpen, a kifejezés nyelvi jelentése is változik. Specifikusabb kontextusok lehetővé teszik a határozatlan kifejezések pontosabbá tételét. Metaforikus értelemben elmondható, hogy a határozatlan kifejezések pontosabbá tétele előfeltételezi specifikusabb kontextusba történő áthelyezésüket.

11. Összegezés

Az eddig elmondottakban kísérletet tettem arra, hogy megfogalmazzak egy újnyelvi jelentéseméletet és dinamikus szemantikai koncepciót. Ugyanakkor megkíséreltem bemutatni azt is, hogy egy ilyen elméletet hogyan lehet felépíteni. Most röviden szeretném megismételni a főbb gondolatokat: a nyelvi jelentések intenziókból és sztereotípiákból állnak. A nyelvi munkamegosztás alapelve szerint működnek, és egy beszédközösség beszélőiből álló csoporttól, a beszélők számára hozzáférhető kontextusoktól és a rendelkezésre álló háttéraktól függenek. A kontextusok között a „specifikusabb, mint“ viszony áll fenn, és a rendelkezésre álló háttér-halmaz is hasonlóképpen strukturálódik. A kontextus megváltozását metakommunikatív eszközöket tükröző operátorok idézik elő. A kontextus-változtatások a határozatlan kifejezések pontosabbá tételének elengedhetetlen feltételei, vagy más irányba, elengedhetetlen feltételei terminusok határozatlanabbá tételének.

Ezen eljárások együttesen biztosítják a javasolt elméleti keret dinamikus jellegét.

Fábricz Károly fordítása

IRODALOM

- Ballmer, Thomas T.
 1974 Einführung und Kontrolle von Diskurswelten. In: M. Rüttenauer (szerk.): 1974, *Textlinguistik und Pragmatik*. Buske: Hamburg
 1978 *Logical Grammar with special consideration of topics in context change*. North Holland: Amsterdam
- Bennett, Jonathan
 1976 *Linguistic Behaviour*. Cambridge: CUP
- Black, Max
 1970 *Margins of Precision: Essays in Logic and Language*. Ithaka, N. Y. Cornell UP
- Carnap, Rudolf
 1950 *Logical Foundations of Probability*. London: The University of Chicago Press
- Cresswell, Max
 1973 *Logics and Languages*. London: Methuen
 1976 *Semantic Competence*. Guenther Reutter, M. and F. Guenther (szerk.): *Meaning and Translation. Philosophical and Linguistic Approaches*. London: Duckworth
- H. J. Eikmeyer és H. Rieser
 1978 *Vagheitstheorie*. Schwerpunkt Mathematisierung, University of Bielefeld

Fine, Kit

1975 Vagueness, Truth and Logic. In: *Synthese*, Vol. 30, pp. 265—300.

Katz, Jerrold J.

1975 Logic and Language. An Examination of Recent Criticisms of Intensionalism. In: Guderson, K. (szerk.): 1975, *Language, Mind and Knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science. Vol. VII. Minnesota: Univ. of Minnesota Press

Katz, J. J. — Nagel, R. I.

1974 Meaning Postulates and Semantic Theory. In: *Foundations of Language* Vol. 11, pp. 311—340.

Lewis, David K.

1969 *Convention: A philosophical study*. Cambridge, Mass.: Harvard UP

Lewis, David

1972 General Semantics. In: Davidson D. és G. Harman (szerk.): *Semantics of Natural Language*. Dordrecht—Holland: D. Reidel

Lyons, John

1969 *Introduction to Theoretical Linguistics*. CUP

Petőfi, János S.

1976 Lexicology, encyclopaedic knowledge, theory of text. *Cahiers de lexicologie* 1976, II. pp. 25—41.

Pinkal, Manfred

1977 *Kontext und Bedeutung*. Tübingen: Narr

Putnam, Hilary

1970 Is Semantics Possible? In: *Metaphilosophy* I, pp. 187—201.

1975 The meaning of 'meaning'. In: Putnam, H.: 1975, *Mind, Language and Reality*. Philos. Papers Vol. 2, Cambridge: CUP

Russell, Bertrand

1923 On Vagueness. In: *The Australasian Journal of Psychology and Philosophy*. Vol. 1, pp. 84—92.

Wittgenstein, Ludwig

1958 *Philosophische Untersuchungen*. Oxford: Basil Blackwell, §§ 66 és 71

III.

WERNER KALLMEYER

A TANÁCSADÓ BESZÉLGETÉSEK CSELEKVÉSSTRUKTÚRÁJÁRÓL¹

Célom a „tanácsot adni/tanácsadás“ típusú verbális interakciók konstitutív összetevőinek a feltárása. Abból a feltevéseből indulok ki, hogy az interakció résztvevői olyan elrendező struktúrákhoz igazodnak, amelyeket mint általános sémákat aktivitásuk alapjának vélnék, s amelyek a normál formával szembeni elvárásaikat irányítják. Ezeknek az elrendező struktúráknak különböző fajtái vannak, melyek az interakció konstituálódás különböző aspektusainak felelnek meg: beszélgetés-szerveződés, cselekvés-konstitúció, a szociális identitások és viszonylatok konstitúciója, interakciós modalitások, tényállásbemutatás és a reciprocitás konstitúciója². Engem itt a cselekvés-konstitúció³ mint egy lényeges konstitúciós szempont érdekel; ennek elemzése során kényszerűen szembekerülünk a többi konstitúciós szemponttal is, ezeket azonban csak olyan mértékben tárgyalom, amilyen mértékben a cselekvés elemzéséhez szükségesnek látszik. Az itt bemutatott cselekvéselemzés végső célja, hogy a „tanácsot adni/tanácsadás“ típusú szociális eseményeknek az intuíción, a közösség tagjaként szerzett kompetencián alapuló osztályozását rekonstruálja.

Az interakciókonstitúció itt alapul vett felfogásának lényegéhez tartozik, hogy az interakció résztvevői a megnyilatkozásaik értelmezéséhez és cselekvéskötelezettségeik szabályozásához alapul szolgáló elrendező sémákat az interakció végrehajtása során maguk vezetik be és egymás számára kölcsönösen világítják meg. Ennél az eljárásnál az a lényeges, hogy az alapul vett sémák

1) Ez a dolgozat rövidített változata egy nagyobb munkának, amely a „tanácsadó beszélgetések — asszimétrikus dialógusok elemzése“ projektum keretében jött létre; e kutatási feladat megvalósításán 1980. 1. 1. óta dolgozunk a Mannheim-i Német Nyelvtudományi Intézetben.

2) Itt az interakciókonstitúció egy modelljére utalok, ami többek között a (Kallmeyer 1978) nyert bemutatást. Ezen a helyen eltekintek a teljesebb bemutatástól. A beszélgetés-szerveződés, a cselekvés-konstitúció, a szociális identitások és viszonylatok, valamint a tényállásbemutatás aspektusai ilyen vagy ehhez hasonló formában a beszélgetéselemző szakirodalomban tulajdonképpen mindenütt felmerülnek (vö. ehhez Bergman 1981 tárgyalás elemzésében vizsgált objektumok összefoglaló bemutatását); az interakciómodalitás és reciprocitáskonstitúció talán szokatlan aspektusaihoz (vö. Kallmeyer 1979 a valamint 1976).

3) Az itt használt cselekvésfogalom nem azonos az általános cselekvéseméletben használt fogalommal, ahol a cselekvés az intencionális magatartásra vonatkozó általános, fölérendelt kategóriaként kerül alkalmazásra. A cselekvés, ahogyan én értem, nem jelöli az interakció minden konstitúciós teljesítményét, hanem csak ennek egy meghatározott típusát, éspedig egy központi típusát. Ez a cselekvésfogalom a gyakorlati célhoz való igazodás által meghatározott, ahogyan A. Schütz értelmezi.

meghatározzák azokat a konstitúciós feladatokat, amelyeket a résztvevők aktivitásukkal végrehajtanak, s e végrehajtás során teszik felismerhetővé (egymás számára és ezáltal elvben a megfigyelő számára is) az elrendező sémákhoz való igazodásukat.

A következőkben egy példaszöveg alapján („Disszertációsköltségek“), a beszélgetés lefolyásának elemzésével, megkíséreltem feltárni azokat az elrendezés-elképzeléseket, amelyekhez a résztvevők a cselekvéskonstitúcióban igazodnak. Az alapul szolgáló cselekvésstruktúrát eközben cselekvéssémának és ennek realizálását cselekvéskomplexusnak nevezem⁴. A beszélgetés lefolyásának mostani elemzése kétszeresen is ideiglenesnek tekintendő: először is, a nyelvi megnyilatkozásmódot csak hozzávetőlegesen írom le, hogy megtehessem az első utalásokat azokra a nyelvi jelenségekre, amelyek az értelmezés döntéseit vezérlik; másrészt, az elemzésbe olyan cselekvésértelmezések kerülnek be, amelyeket a funkciótípusokról és a konstitúciós feladatokról a mindennapi életben intuitív vagy szisztematikus-analitikus módon megszerzett képzetek határoznak meg, s amelyek explikálására itt szintűgy nem kerülhet sor. Egy második menetben megkíséreltem majd a beszélgetés lefolyásának konstitúcióját egy alapul vett „tanácsadás“-ra visszavezetni. Az egyetlen példára való szorítkozás miatt ez a lépés is ideiglenesnek tekintendő: az eset elemzésében természetesen szerephez jut a más beszélgetések lefolyásáról és az egyes jelenségek tipikusságáról való tudás is, ám csak egy szisztematikus összehasonlítás szolgálhatna a feltárt séma teljesebb bizonyítására, s a még nem tudatosodott bizonytalanságok tisztázására.

2. A beszélgetés lefolyásának elemzéséhez

A beszélgetés lefolyásának elemzésénél az aktivitáskomplexus elindításának és belső strukturálásának a módszere nyer alkalmazást. A cél az egységek meghatározása és meghatározott típusokként való jellemzése. Az egységek képződésének elemzésében különös jelentőséggel bír a beszélői és a hallgatói szerep megoszlása, a kezdeményezések és reakciók, valamint a szemantikai tulajdonságok (azaz a tényállás bemutatás tulajdonságainak) a jelölése. Az egységek elhatárolása ezen túlmenően az úgynevezett fókuszolás tevékenységére

4) A cselekvésséma fogalmához vö. Kallmeyer/Schütze 1976 valamint Rehbein 1976 I, 17. folyt. és Rehbein 1977, 146. folyt. A szakirodalomban ehhez hasonlóan gyakran cselekvésmintáról beszélnek. Cselekvéskomplexusról azért beszélek, mert a cselekvéssémák szabályszerint a feladatok komplex állományát tartalmazzák, amelyek a két (minden) résztvevő egy sor aktivitása által realizálódnak. Különbséget kell tehát tenni e cselekvéskomplexusok és a beszédaktusok között, amelyeket egyszerű, az egyik résztvevő perspektívájából végrehajtott aktivitásokként értelmezhetjük. A cselekvéskomplexusok a Henne/Rehbock 1979, 172. folyt. elemzett „beszélgetéscselekvésektől“ is különböznek, ez utóbbiak ugyan interaktív koncipiáltak („egy beszélgetéscselekvés az szituációs és tematikusan meghatározott cselekvéslánc“), de a közbülső szint egységeire korlátozódnak, különbözve a makroegységektől (főtéma, melléktéma).

5) Ezen a kutatómunkán belül a kutatás anyagát a mindennapi életben előforduló beszélgetéstípusok és olyan tanácsadói beszélgetések képezik, amelyekre intézményesített körülmények között kerül sor (pl. egyetemi tanácsadás, orvosi tanácsadás, az állandó lakóhely-lyel nem rendelkezők segítése).

irányul; fontos jelzések itt pl. a szünetek, a beszédmódváltás, értesítések, záró jelzések stb. Ezzel összefüggésben az a fontos, hogy a szegmentumok nem elemezhetők formálisan (azaz az elhatárolt egységekről való elképzelések nélkül), mert a szegmentálásnál a résztvevők nem formálisan jelölik a kontinuitást ill. diszkontinuitást, hanem ezzel összefüggésben mindig fókuszokat hoznak létre és oltanak ki, azaz tartalmi irányvételekről van szó; a fókuszolás elemzésének ennek megfelelően ügyelnie kell mind a kontinuitás és diszkontinuitás formális jelölésére, mind a szándékolt aktivitásokat jelző utalásokra. Az elemzésnek használni kell, hogy az interakció résztvevői számára az egység alkotás centrális és minden összetettebb értelmezés számára alapvető feladat, amelyet ezért relatíve manifesztáltan és körültekintően hajtanak végre. A tagolódás elemzésénél mégis szabály szerint egy sor probléma merül fel, melyek az interakciókonstituálódás meghatározott tulajdonságaival függnek össze, és részint már a viszonylagosan durva szegmentálásnál is árnyalt elemzést igényelnek:

— a (szemantikai összefüggések alapján történő) tematikus strukturálás és az aktivitásstruktúrák (pl. meghatározott cselekvésmozzanatok) viszonylag rugalmas;

— a lezárások és kezdések ill. a reagálások és a kezdeményezések többszörösen összefonódnak;

— számolni kell azzal, hogy a résztvevők aktivitásai az egységek képzését illetően versengenek; ameddig a résztvevők együttműködése érvényben marad, addig újból és újból rendezetten konstituált közös aktivitások jönnek létre, számolni kell azonban nem tiszta esetekkel is;

— a résztvevőknek lehetőségük van arra, hogy a strukturálisan előrelátott cezúrákkal különbözőképpen éljenek, például kijátsszák vagy elkendőzzék azokat.

Hogy e rendszeresen felmerülő nehézségekkel számolni lehessen, a beszélgetés lefolyásának elemzésében a globális egységektől az alacsonyabbak felé és a kis egységektől a magasabbak felé irányuló szemléletet kombinálom⁶. Először egy nagy vonalakban véghez vitt elemzésre kerül sor, ahol a szöveg szegmentálása a természetes bevágások ill. fordulópontok vagy kapcsolódási helyek alapján történik. E főszakaszok folyamatosan történő alszakaszokra osztása után az alszakaszokat megnyilatkozásról megnyilatkozásra elemzem, miközben az elemzés során a viszonylag kis elemeket ismét nagyobb alakulásfigurákká kapcsolom össze. Továbbá rekonstruálom azt is, hogy a résztvevők egy meghatározott interakciós szakaszt miképpen tekintenek egy egységnek⁷.

6) Az etnográfiai társalgáselemzés alapelveihez tartozik, hogy az interakciókonstitúció folyamatát annak időbeli kifejlődésében ragadja meg, s nem pedig a kész struktúrákat konstatálja az áttekintés során (vö. pl. Bergman 1981 összefoglaló bemutatását). Ez az elv az itteni elemzésre is érvényes. Ettől függetlenül az áttekintésszerű elemzések hasznos eszközei a nagy felületű szervezőstruktúráknak, amelyekhez a résztvevők igazodnak.

7) A beszélgetés tagolásánál bevezetett szegmentálások az átmenetek konstitúciójában érvényesült flexibilitáshoz viszonyítva elvből jelölik pusztán a fővonalakat. A fókuszváltások struktúrája épp úgy van fölépítve, hogy ezek a diszkontinuitást rendezetten szervezik, azaz parciálisan és a kontinuitással való kombinációban. A fókuszváltások szerveződéséhez vö. Kallmeyer 1978. Ennek ellenére egy ilyen tagolódás, ahogy az itt végrehajtott, lényeges eszköz a domináns nézőpontok feltárásában. — A „Disszertációsköltségek“ beszélgetést Wunderlich (1979) is elemezte. Az ott véghezvitt, részleteiben valamivel durvább szegmentálás, bizonyos lényegtelen részekről eltekintve, egyezik az itt javasolttal.

A következőkben csupán a szegmentációs eljárás eredményeinek, s nem magának az eljárásnak a leírására kerül sor. Azonkívül hely hiány miatt csak egy rész beható elemzése kerül bemutatásra.

2.1. Egy durva tagolás

Első megközelítésben először is a beszélgetés nyitó része (1—2) határolható el, ahol a résztvevők jelenlétének, a beszélgetésre való készségüknek megállapítására és kölcsönös azonosításukra kerül sor. Azon a helyen, ahol a beszélgetés megszervezésének eddig ismert szabályai szerint az első téma bevezetődik⁸, a szóban forgó esetben a cselekvéskomplexusnak az előkészítése következik (2—5), az „előzetes megvilágítás“ és „a partner általi jóváhagyás“ világosan felismerhető részeivel⁹. Ehhez kapcsolódik a „tanácsadás“ cselekvéskomplexusának a keresztülvitele (6—148), amely a cselekvéskomplexus megszüntetésére irányuló kezdeményezésben (ami az elintézetttség megállapításában realizálódik) fejeződik be ideiglenesen (148).

Ezután egy, a tanácsadáshoz tartalmilag nem tartozó cselekvéskomplexus következik (148—154), mégpedig egy olyan megállapodás, amely a beszélgetés berekesztésével függ össze. Ehhez a komplexushoz a „tanácsadás“ komplexusának kiegészítése társul (153—165), majd a résztvevők a cselekvéskomplexus megoldását célzó minden további aktivitás kinyilvánítása helyett a beszélgetés befejezésére térnek át (164—167). A fővonalakban való tagolódás tehát a következő:

- 1—2 A beszélgetés megnyitása
- 2—5 A „tanácsadás“ cselekvéskomplexusának előkészítése
- 6—148 A „tanácsadás“ cselekvéskomplexusának véghezvitele
- 148 Kezdeményezés a „tanácsadás“ cselekvéskomplexusának megszüntetésére
- 148—154 Egy „megállapodás“ cselekvéskomplexus végrehajtása, mint a beszélgetés befejezésének előkészítése
- 153—165 Kiegészítés a „tanácsadás“ cselekvéskomplexushoz
- 164—167 A beszélgetés befejezése

A 6—148 nagy interakció szakasz kizárólag a „tanácsadás“ cselekvéskomplexusnak a realizálását tartalmazza. Ennyiben nem is mutat fel több nagy szegmentálódást. Mindazonáltal a beszélgetés dinamikájában „egyenetlenségek“ észlelhetők.

Először is *A* és *B* két aktivitás-párja állapítható meg, amelyek bizonyos párhuzamosságot mutatnak, s ahol a második aktivitás-pár annak a cselekvésmozzanatnak az újbóli feldolgozását nyújtja, amelynek megvalósításához már az első aktivitás-pár hozzákezdett (6-34; 38-46); mindkét esetben olyan aktivitásokról van szó, amelyek a probléma bemutatásaként és fel-

8) Vö. Schegloff 1968

9) Vö. Kallmeyer/Schütze 1976 valamint 1978.

dolgozásaként értelmezendők. A két aktivitás-pár között egy rövid intermediális szakasz van (34–38). A 46-tal kezdődően egy olyan aktivitássorozat következik, amely csak részben hagyja magát első nekifutásra aktivitás-párokba szervezni; sokkal inkább a folyamatos aktivitás lineáris elrendezettsége látszik itt viszonylag kifejezettnek (a beszélők elsődlegesen mindig a maguk előző aktivitásához kötődnek, ill. azt folytatják). Az aktivitás folyamatosságát az váltja ki és tartja lendületben, hogy *B* kétségbevonja ill. nem akceptálja *A*-nak az előző szekvenciában adott utolsó megnyilatkozását, továbbá az ennek az álláspontra az alátámasztására ill. folytatására vonatkozó utolsó aktivitásait. A fölérendelt nézőpontok e szakaszban *A* megoldási javaslatának *B* általi feldolgozása és az ezáltal beindított problémafeldolgozás *A* által való folytatása. A 118–120. szakaszban mintha *B* beleegyezése ill. akceptáló magatartása rajzolódna ki. Ennyiben itt talán megint egy alárendelt kapcsolóhely észlelhető. Ez egybe esik a részvételi magatartásban kivehető változással: korábban a hozzájárulás fő terhét *A* hordozta, a 118-tól azonban *B*. A 6–148 beszélgetésszakasz így a következőképpen tagolódik:

- 6—46 *A* problémaprezentálása és a megoldás előbbrevitele
- 6—34 1. pár
- 34—38 Intermediális aktivitások
- 38—46 2. pár
- 47—148 A megoldás feldolgozása és a megoldás előbbrevitele
- 47—117 Kétségbevonás és nyilvánvalóvá tevés
- 118—148 Beleegyezés és nyilvánvalóvá tevés

2.2. *A* „tanácsadás“ cselekvéskomplexus részeinek részletes elemzése

1,8-2,6 Problémáprezentálás

B egy összefüggő hosszabb megnyilatkozásáról van szó, amely kezdetétől fogva mint komplex koncipiált, miként a nyitás mutatja (*umd zwar ist folgendes — mégpedig a következőről* 6). A megnyilatkozás a partner számára adott feladat kijelöléssel végződik (16-tól), s ehhez kötődik a szóátadás technikájának az alkalmazása (a partnerhez intézett kérdés). A megnyilatkozás önmagában tagolt; az egyes részek szorosan egymásra vonatkoznak, mégpedig úgy, hogy a nagyobbik első rész (16-ig) a befejező szóátadó aktivitás előfeltételét képezi. Az összefüggésnek ezt a jellegét többek között a *nu-no* (16) összekötő forma is mutatja. A megnyilatkozás lefolyási ideje alatt *A* csak tipikus recepciós aktivitásokat foganatosít, melyek helyeződésükben *B* megnyilatkozásának a struktúrájára való reagálást jelölik (vö. pl. 9 és 19); azaz *A* respektálja *B* beszédjogát és támogatja egy komplex bemutatás létrehozását.

A tényállás bemutatásának alapelemei mindkét részben (sematikus formában) a „nekem x-et kell tennem“, valamint „(te mit gondolsz) mit kell tennem“; ebből egyúttal az „én nem tudom, mit kell tennem“ ill. „minden további nélkül nem tehetem x-et“ következik. Ezek az elemek döntő indikátorokként szolgálnak arra nézve, hogy *B* az első részben a „nekem van egy problémám“

tényállást tárja fel és a második részben egy kérelem előadásával *A*-t közreműködésre szólítja fel. Mindkét részre a „probléma-prezentálás” kifejezést alkalmazom.

A két rész belső strukturálódása alapján a tagolódás tovább finomítható: a problémabemutatás során (6-16) a következő részeket határolhatjuk el: 6 Problémaszituálás (*ich muß also jetzt — vagyis nekem muszáj*). A bemutatás félbeszakad és voltaképpen csak később visszatekintve fejthető meg (vö. 20).

6-8 Keret. Ennek a résznek két összetevője van, mégpedig egy világfragmentum felismertetése (*mein Stipendium — az ösztöndíjam*) és a relevancia tételezésének a formája (*es dreht sich um — . . . van szó*).

8-12 Eseményösszefüggés. Itt az előtörténet bemutatásáról van szó, mégpedig az „eset” kialakulásáról (esettörténet). Ebbe az összefüggésbe tartozik a később (43) megjelenő utalás is az eddigi problémakezelésre.

12-16 Problémaszituálás. Itt a feltételek olyan konstellációjáról van szó, melyek az aktuális szituációban a tanácskérőre vonatkoznak s amelyek megnehezítik számára a tájékozódást a cselekvést illetően.

A kérelem előadása (6-19) két részben realizálódik:

16-17 „Kérdés”. Ezzel az aktivitással a partner számára bizonyos részvételi feladatok íródnak elő.

17-19 Megoldáselőrevetítés. Itt egy megoldás projekciójának a bemutatásáról van szó, amely egy munkafeladattal való kombinálás útján a partner számára a megoldás előrevetítésének a karakterét ölti magára.

18-34 *A megoldás előbbre vitele*

18-cal kezdődően *A* egy hosszabb összefüggő megnyilatkozása realizálódik, amely kezdetétől fogva összetett megnyilatkozásként konstruált (vö. 18-20); a közlés produkcióját *B* recepciós szignálokkal támasztja alá. A megnyilatkozás egy aktivitáskötelezettséggel fejeződik be és ezzel együtt átadja a szót a partnernek: a szóátadás aktivitása az eddigi aktivitás feltételezését és tovább folytatását célozza. Nyilvánvalóan egy idő előtti szóátadásról van itt szó, amely kétségbevonás esetén egy előfeltételeztettség értelmében átmenetinek minősül és az eltervezett aktivitásmenet befejezése elé kerül. A megszákítást ill. a stornírozást az „*ezt én se tudom pontosan*” — „*das weiß ich gar nicht so genau*” (32-34) jelöli. A tényállásbemutatás kulcselemei *A* megnyilatkozásában a „meg kell tenned” és „az a kérdés” („az ember meg kell hogy fontolja/kell hogy megfontold” értelmében). Összesítve, a megoldás előbbre viteléhez való hozzájárulásról van itt szó, ahol a „megoldás előbbre vitele” kifejezés egyként magában foglalja a megoldáskeresőt ill. a megoldáslevezetés aktivitásait és a megoldásra tett javaslatokat.

18-20 *Irányadat*

Ez a kifejezés a megoldási javaslat ill. a megoldásul szolgáló viselkedés elővételezését jelenti. Egy ilyen elővételezéshez a célba vett megoldási javaslat ill. a kidolgozásprogram tulajdonságaira való utalások használhatók fel (pl.

adalékok a lehetséges megoldások mezejéhez, a megoldhatóság felbecsüléséhez stb.). A szóban forgó esetben ez vonatkozhat a megoldásra való utalásra (azaz az összeg nagyságára) és a végrehajtási programra is (azaz a megoldáshoz szükséges munkára). Ezen a helyen kerül sor egyébként a cselekvéskomplexus *A* általi előzetes, fenntartásokkal egybekötött első jóváhagyása után (*wenn es geht — ha tudlak* 3-5) a megoldás előbbre vitelének aktivitásaiba való nyilvánvaló belépésre; ennyiben ez a hely (a folytatással összekapcsoltan) mint definitív jóváhagyás, mégpedig mint végrehajtás formájában történő jóváhagyás értékelhető.

20-32 *Megoldási program*

A tanácsadó kifejti, hogy „ilyen esetben mit szokás tenni“. A „te“-nek mint a megoldásaktivitás hordozójának megszólítása ellenére (vö. 18, 23, 27 és 30) a közlés még nem rendelkezik a konkrét megoldási javaslat jellegével („tedd x-et/én x-et tenném“), hanem inkább egy általánosított eljárás előadásának felel meg.

32-34 *A kompetencia felbecsülése*

A tanácsadó itt felbecsüli, hogy elvben és az adott pillanatban mennyiben ill. milyen feltételek mellett vehet részt a megoldás létrehozásában (ill. milyen kiegészítő aktivitásokra vállalkozhat az információ megszerzése érdekében, vagy utasíthatja-e ill. utasítania kell-e a tanácskérőt valami más szervhez).

34-38 *A megoldási feltételek tisztázása*

Egy kérdés-felelet típusú aktivitás-párról van szó. Az aktivitás határa nem esik egybe *B* megnyilatkozásának a végével, amely 45-ig tart. *B* megnyilatkozásának első és második része között nincs határozott választóvonal (vö. 38): a *hin*-nél (elmenjen-nél) nem viszi le a hangját, nem követi szünet és *és*-sel zárul, ami az ilyenfajta kontextusokban a folytonosságot jelöli. Éppenséggel kevés utalás történik arra, hogy itt egy strukturálisan előrelátott és elvárható cezúra figyelmen kívül hagyásával hajtódik végre egy átmenet: a *hin* előtti szünet úgy értelmezhető, hogy egy tájékozási hely (azaz a feldolgozás és a tervezés folyamatának egy helye) a cezúra előtt áthelyeződik (noha lényegesen gyakoribb a tájékozódást szolgáló szünet áthelyeződése a kísérszegmentum kezdete után); a *hin*-nél, mint az előző szegmentum utolsó eleménél, nem jelenik meg terminális nyújtás, hanem inkább enyhe elsietés észlelhető, rögtöni rövid lélegzetvétellel egybekötve; a következő szegmentum a hangerősség *hab*-tól (*az*-tól) kezdődő enyhe növekedésével együtt iniciális elsietést mutat (*és az — und ich*). E három jegy mindegyike önmagában viszonylag gyengén kifejezett, együttesen mégis azt a benyomást keltik, hogy *B* igyekszik tovább beszélni.

A partner előző megnyilatkozására való reakciónak és a tulajdon, nem a partner aktivitása által megszabott aktivitásnak a kombinációja gyakori formája a megnyilatkozás konstrukciójának, s a két rész között a legkülönbözőbb átmeneti formák használatosak; a diszkontinuitás egyértelmű jelölésének a hiánya ennyiben nem elégséges érv az ezen a helyen történő szegmentálás ellen, habár az átmenet itt minden bizonnyal magyarázatra

szorulónak tűnik. Az átmenet e formája többek között azzal függhet össze, hogy a megnyilatkozás második részét az előző aktivitás folytatásaként fogjuk fel. A tényállás bemutatásának kulcseleme: „van idő a probléma megoldására”. A tisztázás a problémaszituálás egy komponensére vonatkozik, mégpedig a külső feltételekből következő cselekvéskényszer egy aspektusára. E feltételek természetesen hatnak a megoldás létrehozásának feltételeire.

2.3. *A beszélgetés lefolyásának sematikus áttekintése*

Az alábbiakban a beszélgetés lefolyásáról eddig elmondottakat sematikusán összefoglaljuk. Az egyes aktivitásoknál ill. aktivitáskomplexusoknál mindig a meghatározó jellegű résztvevőket nevezzük meg, mégpedig elsőnek a kezdeményezőt; ha a részvétel a recepciós szignálokra korlátozódik, az illető partnert nem nevezzük meg külön. Az aktivitások többszörös megjelölésénél a specifikus funkciók jelölése mindig a kettőspont jobb oldalára kerül.

1—2	<i>B+A</i>	A beszélgetés megnyitása
2—5	<i>B+A</i>	A „tanácsadás” cselekvéskomplexus megnyitása
	2	<i>B</i> Kinyilvánítás
	3—5	<i>A</i> Előzetes jóváhagyás
6—19	<i>B</i>	Probléma prezentálás
	6	Megnyitás
	6—16	Problémabemutató
	6	Problémaszituálás (megszakított)
	6—8	Keret
	8—12	Eseményösszefüggés (Eset történet)
	12—16	Problémaszituálás
	16—19	Kérelem
	16—17	A részvételre való felszólítás
	17—19	Megoldáselővételezés
18—36	Megoldáselőbbrevitel	
	18—20	Megnyitás és definitív jóváhagyás: irányadat
	12—32	Megoldási program
	32—34	A kompetencia felbecsülése
34—38	<i>A+B</i>	A megoldási feltételek tisztázása
	34	<i>A</i> Információs kérdés
	35—38	<i>B</i> Felvilágosítás
38—45	<i>B</i>	Probléma prezentálás
	38—43	Problémabemutató
	43—45	Kérelem: a megoldás elővételezése
44—46	<i>A</i>	A megoldás előbbrevitele: megoldási javaslat
47	<i>B</i>	A megoldás feldolgozása: értékelés: kétségbevonás

- 46—63 *A* *A* megoldás előbbrevitele: nyilvánvalóvá tevés
 46 Értékelés: megerősítés
 46—59 Példa
 59—61 Megoldási javaslat
 61—63 Értékelés: megerősítés
- 63—70 *B+A* *A* megoldás feldolgozása
 63—64 *B+A* Értékelés
 64 *B* Kétségbevonás.
 63 *A* Megerősítés
 64—70 *B* Problémabemutató: pontosabbá tevés
- 69—117 *A* *A* megoldás előbbrevitele
 69—73 Megoldási javaslat
 74—112 Megoldási program
 74—93 Első rész
 74—82 Általános program
 82—91 Példa
 91—93 Az első rész lezárása
 93—112 Második rész
 93—107 Általános program
 107—110 Példa
 110—112 A második rész lezárása
 112—117 Megoldási javaslat
- 118—148 *B+A* *A* megoldás feldolgozása
 118—132 *B+A* Előzetes akceptálás
 118—120 *B* Az akceptálhatóság megállapítása
 119—121 *A* Értékelés: megerősítés
 120—122 *B* Értékelés: nyilvánvalóvá tevés
 121—127 *A* Értékelés: megerősítés
 121—123 Értékelés
 123—127 Nyilvánvalóvá tevés
 126—132 *B* Az ellenállás nyilvánvalóvá tevése
 132—148 *B* Definitív akceptálás
 132—134 Az átvétel mint cselekvésorientáció
 134—148 Értékelés: nyilvánvalóvá tevés
- 148 *A* „tanácsadás“ komplexus befejezése: Az elintézettség megállapítása
- 148—154 *B+A* Előkészület a beszélgetés befejezésére: megállapodás
- 153—165 *A+B* *A* tanácsadó tehermentesítése
 153—156 *A* Az elintézettség megállapítása
 157—165 *B* Jóváhagyás és a megoldás értékelése
- 164—167 *A+B* beszélgetés befejezése

3. Az alapul szolgáló cselekvésséma

Az elemzés eddigi célja az volt, hogy az aktivitásokat ill. aktivitáskomplexusokat körülhatárolja és első tipizálásokat vezessen be. Eközben három nagy komplexus megállapítására került sor: problémaprezentálás, a megoldás előbbrevitele és a megoldás feldolgozása. Ezenkívül vannak még kisebb aktivitáskomplexusok, mégpedig a megoldási feltételek tisztázása és a tanácsadó tehermentesítése. Nos, ez aktivitáskomplexusokat ill. aktivitásokat nem lehet teljes bizonyossággal a cselekvésséma komponenseihez hozzárendelni. A cselekvésséma realizálása sokkal inkább viszonylagos variabilitást mutat. Ez azzal függ össze, hogy a résztvevők a cselekvéssémához mint egy elrendező struktúrához igazodnak, de nem kényszerülnek arra, hogy teljességgel vagy kizárólagosan a sémát realizálják. Másrészt, a cselekvésséma egyes komponenseinek a feldolgozása is viszonylagosan változó jellegű. Létezik ugyan elképzelés a cselekvésrealizálás lépésmeneteinek normál formájáról, ám ettől számos eltérés lehet, melyek belül vannak a szervezett megvalósítás keretén és nem veszélyeztetik azt¹⁰. Azonkívül az egyes komponensek a legkülönbözőképpen nyilvánulhatnak meg ill. valószínűsíthetnek meg implicite. Ezért további rendszerező mozzanatok fogantatására van szükség, amelyeknél a szekvenciális struktúra feltételeit éppúgy figyelembe kell venni, mint az interakciós feladatok és a részvételi szerepek (azaz az aktivitásoknak a résztvevők szerinti megoszlása) viszonyát. Ennél a rendszerezésnél a mindenkori realizálás különösségeitől el kell vonatkoztatni, különösképpen a lefolyás komplikációtól, az egyes aktivitások ill. aktivitáskomplexusok kialakulásában való különbségektől és a kezdeményezések megoszlásától. Lényegesek azonban a mindenkori megvalósításban felismerhető konstitúciós aspektusok, mindenekelőtt a relevancia tételezésének a feldolgozása (mi kell hogy történjen, ill. mit kell elintéztnek tekinteni), a részvételi szerepekhez való hozzárendeltség és egy logikus sorrendhez való igazodás. Ez a három nézőpont a cselekvésséma lényegi meghatározó részeinek felel meg.

A következőkben az eddig feltárt aktivitáskomplexusokat még egyszer meg kell vizsgálni, arra ügyelve, hogy milyen cselekvésfeladatoknak felelnek meg. Eközben különösen az interakcióskonstitúció, valamint a beszélgetésszervezés, a cselekvéskonstitúció, tényállásbemutató stb. különböző szempontjainak az elválasztására kell figyelniük.

10) A normál forma elvárásának konceptusához vö. Cicourel 1975, 33 folyt. valamint Kallmeyer/Schütze 1976, 16. folyt. Minthogy itt cselekvéssémákról és normál formáról való elképzelésekről van szó, különbözik a szabályozott „adjacency pairs”-ek olyan nagyon szigorú egymásutánjaitól, mint pl. a kérdés-felelet (vö. többek között Sachs/Schegloff 1978). Ezek ugyan eszközei a cselekvésmozzanatok realizálásának, azonban szabály szerint nem hoznak létre fölérendelt cselekvésösszefüggést. Egy elsődlegesen a beszélgetés lefolyására irányuló elemzés esetén, ahogyan ez a nyelvészetben rendkívül gyakran tapasztalható, a variabilitás a cselekvéskomplexusok megvalósításában mindig újra nehézséget jelent az elemzés számára. Schank 1978 és Wunderlich 1979 próbálkoztak a lefolyásformák mindkét konstitúciós aspektusának mint beszélgetésszervező jelenségnek és cselekvéskonstitúciónak a szétválasztására. E munkám részletesebben kidolgozott változatában behatóan foglalkozom ezekkel a még más munkákkal, különösen a „tanácsot adni” cselekvéstípusra és a szekvenciaképzésre vonatkozó beszédelméleti irányultságú munkákkal.

3.1. A probléma prezentálása

A probléma prezentálásához eddig két részkomponens lett hozzárendelve: a problémabemutatás és a „megoldás=előbbrevitel“ feladatának áthárítása a partnerre. A maguk belső struktúráját illetően valamivel körültekintőbben meg kell még mindkét komponenst vizsgálni.

A kérdésfeltevés elemzésénél különösen fontos feladat a tényállásbemutatás és a cselekvéskonstitúció egymástól való elválasztása. Mind a problémabemutatásnak, mind a problémaszituálásnak és az esettörténetnek eddig megállapított alkotóelemeit egyrészt mint egy komplex tényállás két különböző, egymást kiegészítő kognitív szerveződését kell felfogni, másrészt mint a tényállás bemutatásának a komponenseit, amelyeknek különböző bemutató formák (pl. a leírás és az elbeszélés) felelnek meg. Ezek tehát egészen általános szervezési formák a tényállások ill. a tényállásbemutatás számára; mit nyújtanak azonban speciálisan a cselekvéskomplexus számára? Általánosan abból lehet kiindulni, hogy az „informálás“, azaz a „tényállásbemutatás“ elvben minden cselekvéssémába szükséges feltételként építődik be. S ehhez aztán a tényállás bemutatásának tipikus formái (pl. a leírás és az elbeszélés), nyerne alkalmazást. Ezeknek a bemutató részeknek a megjelenése ennyiben nem a „tanácsadás“ cselekvéskomplexus konstitúciójára jellemző, ám mindenképpen a problémabemutatás megkülönböztetésére, amelyhez a komplex tényállásbemutatás itt említett formái alkalmas eszközül szolgálnak. Bemutatóra a cselekvési célok egyes problematikus konstellációi kerülnek, a külső feltételek, cselekvési lehetőségek és cselekvési kényszerek, a háttér, a probléma története és elintézése, a probléma értékelése, megoldási perspektívák stb. A bemutatásnak tehát van egy, az életrajza/életkörülményre vonatkozó dimenziója, s kivonatosan a tanácskerő relevancia rendszerét tárja fel. Továbbá az életrajzi/életkörülményi összefüggések főliaként szolgálnak a probléma konstitúciójához, azaz létrejöttéhez: megvilágítják, hogy a közösség tagja számára miként következik be ez a probléma, hogyan éli át s hogyan dolgozza fel. A problémaszituáció feltárása a problémabemutatással egybekötött interakciós feladatok magjának látszik.

A problémaprezentálás második eleme a kérelem előadása, amely a megoldási feladatnak a partner számára való megfogalmazását és ezzel együtt a megoldás elővételezését foglalja magába. A megoldás elővételezése azt jelenti, hogy a kérelem megformálása egy megoldási perspektívát implikál, ajánlatként a partnernek, hogy ezt magáévá tegye. A megoldási perspektíva különböző aktivitásokból vagy a problémaprezentálás és a kérelem kombinációjából implikálódhat (a megoldáskeresés kiélezése meghatározott konkrét lépésekre vonatkozóan, amelyek így a megoldáskeresésben funkcionálisnak tekinthetők. A megoldásban való speciális részvétel elvárása a partnertől egészében a kérelemprezentálás magjának tekintendő.

A kérelem megfogalmazása olyan helynek tűnik a cselekvés lefolyásában, ahol az interakciós szituáció figyelembevétele (kezdvé pl. az arról való elképzelésen, hogy mit lehet a partnertől elvárni és milyen kompetenciával rendelkezik) különösen jelentős. E feltételek figyelembevétele a definitív jóváhagyást biztosítja, és lehetővé teszi a tanácsadónak a cselekmény le-

folyásában való részvételt, részint azonban mégis a probléma meghatározása és a megoldási perspektíva összefüggésének az elmosódásához vezet: van egy, az interakciós feltételek figyelembevétele által megalapozott preferencia az olyan egyszerű, „ártatlan“ kérelem előadására, amely a probléma definiálásával nem korrespondál kielégítően.

Ez az elemzés elsősorban *B* két első megnyilatkozására alapoz, mely egyaránt a probléma prezentálásaként lett jelölve. A második megnyilatkozás (38—45) ennyiben az első kiegészítését jelenti, minthogy még erőteljesebben manifestálja *B* perspektíváit s az *A* számára ebből adódó megoldás elővételezését. Ezek az elemek lényegében már az első megnyilatkozásban megvoltak, ebben a második megnyilatkozásban azonban a megoldási perspektívák közötti divergencia feldolgozása által, azaz *B* inzisztálása által kerültek nyilvánosan felszínre. Ennyiben teljesíti ki ez a megnyilatkozás a problémaprezentálás feladatainak végrehajtását. Azonban más megnyilatkozások is képviselnek kognitív komponenseket, amelyeknek közül van a probléma konstitúciójához. Érvényes ez például a 64—70-re, ahol a problémabemutatás egy rész tényállása további feldolgozáson megy át; és minden bizonnyal érvényes ez *B*-nek a megoldásfeldolgozással kapcsolatos utolsó aktivitására (134—148): a kockázat fontolóra vételekor itt egy akceptálhatósági kritérium alkalmazására kerül sor, amelyet elvben már a megoldási perspektívának kezdettől fogva tartalmaznia kellett, ott mégis leplezve volt (arról a kockázatról van szó, amely adott esetben a kérelem benyújtásával járhat).

És végezetül a tanácsadó tehermentesítésének a keretében (157—165) bekövetkező megoldáskiértékelés is a megoldási perspektíva új elemeit hozza felszínre, különösen az akceptálhatóságot illetően. Am mindezekben az esetekben a tényállás szintjén felmerülő összefüggésekről van szó, amely természetesen lényeges az egész beszélgetés lefolyásának a koherenciája szempontjából, a cselekvésfunkció azonban minden esetben különböző.

Az egymásra kiterjedő tényállásösszefüggések konstitúciója strukturálisan azáltal jön létre, hogy a cselekvésséma különböző komponensei ugyanarra a tényállásra hivatkoznak. Ezzel ugyanakkor rögzítődnek a potenciális kapcsolódási helyek: a megoldás kifejlődéshez mindig hozzákapcsolódhat egy újabb problémaprezentálás, s a megoldás feldolgozásához egy újabb megoldáselőbbrevitel. A szóban forgó esetben például elképzelhető lenne a tanácsadás lebonyolításának egy olyan tipikus expanziója, miszerint *A* a kockázat *B* általi elemzését (134—148) egy lényeges akceptálhatósági kritérium felmerülésének tartaná, amit ő a probléma *B* általi prezentálásában nem ismert fel, s a maga megoldáselőbbrevitelében nem vett figyelembe. Ezáltal egy új tanácsadási fázis jöhetne létre.

A szerepmegosztás a problémaprezentálás megkövetelte aktivitások szempontjából teljesen egyértelmű: a problémaprezentálás feladata a tanácskérőnek (itt *B*-nek) jut ki. Vizsgálatra szorul, hogy milyen játéktér áll rendelkezésére, és mi történik akkor, ha a tanácskérő a probléma pontos definiálását messzemenően a tanácsadóra bizza, arra korlátozódva, hogy önmagát mint problematikus esetet megnevezze és akceptálja a problémának azt a definícióját, amit a tanácsadó felajánl. Azonkívül figyelembe kell venni, hogy a tanácskérő által megvalósított problémaprezentálás részleteiben helyettesíthető ill. ki-

egészülhet azokkal az információkkal, amelyek a tanácsadó kezdeményezte és megvalósította kikérdezésből származnak (vö. az alább következőkkel).

A probléma konstitúciójának a feltárása a tanácsadó által kijelölt feladat szempontjából látszik funkcionálisnak: a problematikus esetet a tanácsadónak kell egy más tudáselőfeltételtől vezérelten, valamely más perspektívából és adott esetben más relevancia tételezésével feldolgoznia. Ehhez azonban tudnia kell felülvizsgálni a problémakonstelláció és a problémabemutatás egyes elemei közötti összefüggést, s ehhez szüksége van egy anyagában és perspektivikusan gazdag probléma bemutatásra. A problémaábrázolásnak életrajzi és életkörülményekre vonatkozó „mélysége“ lehetőséget nyújt a tanácsadónak arra, hogy ezt az anyagot a maga tudáselőfeltételei és relevanciakritériumai alapján másként dolgozza fel és így a tanácskérő problémalátására rákérdezzen.

3.2. Az előfeltételek tisztázása

A problémaprezentálás és a megoldáselőbbrevitel között van egy kötőtag, amely az adott esetben viszonylag gyengén kifejezett: messzemenően implicit marad s az előfeltételek tisztázásában csak mint kisebbszerű aktivitás iktatódik be. Mindamellettt felismerhető, hogy a tanácsadó a problémakonstitúció felszínre hozásában aktívan résztvesz (amely más beszélgetésekben sokkal kifejezettebben történik). A tanácsadónak ezek a tisztázó aktivitásai és az ő megoldáselőbbrevitele a problémaprezentálás egy meghatározott feldolgozását mutatják, amelyhez a releváns tényállás megállapítása, a probléma újradefiniálása tartozik. Az újradefiniálás nem feltétlenül jelent eltérő definíciót, hanem olyan definíciót, amely a tanácsadó szemléletét képviseli.

A problémaprezentálásnak a tanácsadó általi feldolgozása egyértelműen meghaladja a közlés megértés normális követelményeit: a tanácsadónak a specifikus tudásállomány bevonásával a tényálláshoz igazodó feldolgozásra is vállalkoznia kell. Ez azt jelenti, hogy a problémabemutatás tartalmazta vonatkozásokat a megoldási perspektíva, a külső körülmények, relevanciafeltételek stb. között abból a szempontból vizsgálja felül, hogy ezek a vonatkozások egyáltalán értelemhordozóak-e, és hogy számára a probléma elfogadhatónak, feldolgozásra érdemesnek és feldolgozhatónak tűnik-e. Az arra való utalások, hogy itt egy konstitutív feladatról van szó, a szóban forgó esetben csak gyengén kifejezettek. Mindemellettt a makacsság is, amellyel *A* majd kitar a maga programja mellett, egy utalással szolgálhat: a probléma (implicit) újradefiniálása bizonyos mértékben nyilvánvalóan továbbra is feladata marad a tanácsadónak és az akceptálhatósági kritériumaiban juttatja kifejezésre („hogyan jut el a tanácskérő a maga — tényleges — költségeihez“; vö. ehhez a maga egyéni példáját *ich habe immer zugesetzt — én mindig hozzátettem* 110). A tanácsadó részben másként definiálja a problémát, mint a tanácskérő („wie vermeide ich eine Gefährdung der Stipendienbewilligung“ — „hogyan kerülöm ki az ösztöndíjjóváhagyás veszélyeztetését“). A jog s adott esetben a köteletség e másféle definiálása a tanácsadói szerepből következik.

3.3. *A megoldás előbbrevitele*

A megoldás előbbrevitele és a megoldás feldolgozása között az elhatárolás problémája jelentkezik. *B* megoldásfeldolgozást szolgáló aktivitásai *A* számára a megoldás előbbrevitelére irányuló további saját aktivitások kiváltására szolgálnak. *A* eközben nem hoz létre újabb megoldási javaslatot, hanem nyilvánvalóbbá és teljesebbé teszi a maga eredeti javaslatát. A feltételek és a nézőpontok fontos elemei, amelyek a megoldásra találásban mérvadóak lehetnek, itt tárulnak fel mégis először, s utal rá jel, hogy *A* a maga megoldási programját a megoldáselőbbrevitel első lépései után ezen a helyen folytatja. Így például megfigyelhető, hogy itt a berekesztő konkrét és speciális javaslat az általános megoldási programnak a konkrét esetre való alkalmazása eredményeként jön létre (vö. 112); a megoldás előbbrevitelének első fázisában még nem ez volt a helyzet, ott *A* arra kényszerült, hogy egy ideiglenes megoldási javaslatot fogalmazzon meg. Ez az összekapcsolódás a megoldási program és a megoldási javaslat között már az alternatív megfogalmazásnál kirajzolódik (69—73), amikor az általános program elemei bekerülnek a megoldás megfogalmazásába. Ezek a megfigyelések az *egyetlen* alapul vett feladat folyamatos végrehajtása mellett szólnak.

Egy interpretációs alternatíva az lenne, hogy *A*-nak a *B* megoldásfeldolgozását megelőző aktivitásait elvállasszuk az azt követőktől, ahol ez utóbbiak a megoldásfeldolgozás feldolgozását jelentenék. E feldolgozás jellegzetessége az lenne, hogy a tanácsadó a tanácskérő akceptálhatósági kritériumaival behatóan és explicit módon foglalkozik. Az aktivitásoknak egy ilyen hozzárendelése a cselekvésséma különböző komponenseihez mégsem nyilvánvaló mert — a már említett folyamatossági szempontokat kiegészítve — a megoldás előbbrevitele kezdettől fogva számol az akceptálhatósági kritériumokkal is. A megoldási javaslatba egy akceptálhatóság megállapítása is beletartozik, abban az értelemben, hogy a javasolt megoldás általános értelemben „az ilyen esetekre vonatkozóan“ és ezen túlmenően specifikus értelemben „speciálisan a tanácskérő számára“ egy akceptálható magatartást jelent; ebbe az összefüggésbe tartozik például az aktivitások egy egész sora, amellyel *A* potenciális vagy pedig már *B* által manifestált ellenállásokat is feldolgoz (vö. *ohne mit der Wimper zu zucken — szemrebbenés nélkül* 44, vagy *knallhart — egész határozottan* 114). Ezeket a helyeket a „valamit megkövetelni“ kockázatával lehet összehozni; a probléma prezentálásában *B* még nem nyilvánította ki a megfelelő akceptálhatósági kritériumot, azonban az „*es dreht sich um mein Stipendium*“ — „*az ösztöndíjamról van szó*“ (6—8) szituációs típus alapján *A* ezt kikövetkeztetheti.

A mondott okok miatt abból lehet kiindulni, hogy a megfigyelt fokozatos ill. a megoldás feldolgozásra reagáló megoldáselőbbrevitel esetén egy sajátos lefolyási alakzatról van szó, amely bizonyos eljárások alkalmazása révén jön létre. Itt a relevanciátételezésnek és a kialakulásnak azon eljárásairól van szó, amelyek az alapul szolgáló cselekvésséma komponenseinek a feldolgozása során nyernek alkalmazást. A megoldás előbbrevitelét szolgáló aktivitások során két komponens látszik adótnak, mégpedig a megoldáskonstitúció és a megoldási javaslat. A megoldáskonstitúcióhoz a megoldási eljárás bemutatása tartozik (például mint általános program, de akár mint analógiaként használt példa, amely szerepet játszhat mind a keresés folyamatában, mind

a megoldás nyilvánvalóvá tételében), továbbá hozzá tartozik meghatározott világmetszetek felderítése és a tanácsadó kompetenciaalapjának a feltárása. A megoldási javaslat így beágyazódik a reális állapotokról és a probléma megoldását szolgáló eljárásokról való tudásba. S ehhez kapcsolódik, akárcsak a problémaszituálásnál is, egy relevanciarendszernek, ez esetben a tanácsadóéknak, a (részleges) feltárása. Ez a beágyazódás lehetővé teszi a tanácskérőnek, hogy a megoldásfeldolgozás keretében a maga egyéni problémát, megoldási perspektíváját és az alapul szolgáló relevanciarendszert vonatkozásba hozza a megoldási javaslattal és hogy a megoldás konstitúcióját felülvizsgálja.

3.4. A megoldás feldolgozása

A megfigyelések alapján a szóban forgó beszélgetésben a megoldás feldolgozásához valószínűleg a következő komponenseket lehet hozzárendelni: az akceptálhatóság felülvizsgálata és egy cselekvésperspektíva kifejlesztése. Az akceptálhatóság felülvizsgálatához tartozik többek között az, hogy a megoldási javaslat, a probléma definiálása és az egyéni megoldási projekció között kapcsolat teremthető-e és ezáltal a saját akceptálhatósági kritériumok nyilvánvalóvá váljanak. Hogy mennyire explicit módon és melyik helyen végezhető el ezek a feladatok, az döntő módon függ az akceptálhatóság kivívásának körülményeitől. Egy cselekvésperspektíva kifejlődése többek között a megoldási javaslat átvételében fejeződik ki (*no gut dann schreib ich das da rein — no jó akkor ezt tisztán beírom* 132—134); ezenkívül bekövetkezhetnek a megoldásnak a tanácskérő általi továbbfejlesztését szolgáló aktivitások is. A mérvadó az, hogy a hipotetikusán kezelt cselekvésmódok és igazodások egy ténylegesen deklarált cselekvésperspektíva létrehozásába mennek át.

3.5. A tanácsadó honorálása és tehermentesítése

A cselekvéskomplexus kiváltásának megszervezésekor valami hasonló történik, mint az elején a megnyitással összefüggésben: *B* bizonyos értelemben „túl gyors“ ill. elhamarkodottan cselekvő, amennyiben egyes helyeken nem ad alkalmat partnerének a konstitutív aktivitásra (vö. a jóváhagyással 3—5). Ez oda vezet, hogy *A* a maga részvételi aktivitásának formális befejezését kényszerűen egy kezdeményezéssel pótolja.

A cselekvés lebonyolításának ezen a helyén két dolog tűnik relevánsnak, mégpedig először is a tanácskérő honorálása a tanácskérő részéről (ez a szempont a szóban forgó esetben úgyszólván nem jut kifejezésre), másrészt a tanácsadó tehermentesítése. A tehermentesítés alatt az értendő, hogy a tanácsadó feladatteljesítése az uralkodó körülmények között kielégítőnek minősül. Ebben az összefüggésben például a tanácsadói lehetőségeket a megfelelő megoldáskövetelmények viszonylatában kell felbecsülni (vö. *A* kompetencia fenntartásával ill. kompetencia beszűkítésével), továbbá az eredményeknek a „megoldási képesség“ szempontjából való kiértékelései stb. E lépés szükségessége nyilván azzal függ össze, hogy a tanácsadó egy szervként tételeződik. Márpedig egy szerv szerepét betölteni azt jelenti, mint bizonyos jogokkal élni (például betekintést nyerni a másik világába,

a határsértés egy legitim módján), és kötelességeknek tenni eleget (a tulajdon kompetenciáját a másik szolgálatába állítani s eközben figyelembe venni a másik álláspontját). Ebben az összefüggésben bizonyosan fontos szerepet játszik a lépcsőzetes jóváhagyás a cselekvéskomplexus kezdetén. Az utolsó megjegyzések a tanácsadónak és a tanácskérőnek a cselekvéssémában betöltött részvételi szerepe sajátos természetére vonatkoznak. Ezeket a részvételi szerepeket a feladatoknak a cselekvéssémában szándékolt felosztásában definiáljuk. Ezek ugyan szoros összefüggésben állnak a szociális identitások és általában a viszonylatok konstitúciójával (kapcsolódhatnak ezekhez és meghatározhatnak ilyeneket), azonban azoktól mégis el kell őket választani. A jelen beszélgetésben a résztvevők a maguk szociális viszonylatainak tulajdonságait mindenekelőtt a beszélgetés elején (*ich brauch mal wieder deinen weisen Rat — nekem már megint szükségem van a te bölcs tanácsodra 2—4*) és a végén (*ich bring dir dann die Sache die ich geschrieben habe — akkor hozom neked a dolgokat amiket írtam 150—152*) világítják meg, ezen túlmenően azonban a tanácsadás lebonyolításában való részvételük módjában is (vö. például az *A* tapasztalattöbbletére való hivatkozásokot és az ő *B* számára felállított követelményét; bátornak lenni — *egész határozottan — knallhart*). A szociális viszonylatok kontúrjai nem egészen világosak; úgy tűnik, mintha egy támogatói viszonyról lenne szó.

3.6. *A cselekvésséma áttekintése*

Az eddigi fejtegetések után a feladatoknak a következő durva vázát írhatjuk fel (ahol a tanácskérőt TK-val, a tanácsadót pedig TA-val jelöljük):

A tanácsadó szervvé nyilvánítása (TK+TA)

Problémáprezentálás (TK)

A problémakonstitúció feltárása

A megoldásban való részvétel hozzárendelése

A tényállás megállapítása és a probléma újradefiniálása (TA)

Megoldáselőbbrevitel (TA)

Megoldáskonstituálás

Megoldási javaslat

A megoldás feldolgozása (TK)

Az akceptálhatóság vizsgálata

Egy cselekvésirány kifejlesztése

A tanácsadó honorálása és tehermentesítése (TK)

Ez a séma nem tartalmazza a megnyitás és a berekesztés keretstruktúráját, ami általánosan a cselekvéskomplexus levezetéséhez kapcsolódik (vö. a beszélgetés lefolyásának elemzésével). A keretstruktúrát igen általános szabályok határozzák meg, amelyek egyrészt nagy általánosságban az aktivitás komplexusok közös levezetésével függnek össze, másrészt pedig a közös cselekvés jellemzőivel (szemben az interakciós konstitúció más aspektusaival). A keretstruktúra feladatainak elvégzésekor más-más módon, de figyelembe vehetők a cselekvéssémából eredő feladatok is. A „megtenni egy szervnek“ és „honorálni és tehermentesíteni“ feladatok kétségkívül kötődnek a keretstruktúrához is, ám mégsem különíthetők el a cselekvéskomplexus megnyitást és berekesztést célzó általános feladataitól.

- 22 A : vagy a promóció alatt. az első tétel az egész leiratása, itt kell
 23 A : hogy te körülbelül. eh mindenekelőtt hosszát előrelátni'. és eh.
 24 A : eh kiszámítani hogy az eh hogy a letisztázás a gépirónő által, ...
 25 A : [eh amiért megcsinálja, ugye' és eh-. . és akkor valamiképp
 26 B : [hmm
 27 A : [a nyomtatás költségeire is rá kell majd. eh
 28 B : [na igen
 29 A : újra térni. és eh (nevet) (nevetve) itt van ez a. aztán itt van a
 30 A : kérdés+. vajon te megjelenteted-e. egy valamilyen sorozatban vagy
 31 A : az egészet magadnak kell előállítani, s akkor úgy lesz a legolcsóbb
 32 A : [hogy egy olyan fénymásolással-. eh a nyomás. ezt én se tudom
 33 B : [hmm hmm
 34 B : [pontosan,. mennyi időd van még erre'
 35 B : [nem ezt muszáj vagyis én ezt
 36 B : holnap akarnám küldeni ugyanis ez a hét végéig.
 37 A : [igen
 38 B : [elmenjen és az az érzésem, hogy nem is olyan-. . borzasztóan *fontos*
 39 A : [igen hmm
 40 B : [az ami benne áll én se gondolom
 41 B : hogy ez (nevet) valamilyen vonatkozásban is+ kötelező, csak
 42 A : [igen
 43 B : [először megválaszolatlanul akartam hagyni de gondolom mégis egy olyan
 44 A : [hmm igen-. . . eh én szemrebbenés nélkül beírnék
 45 B : [*irányösszeget* tudod'
 46 A : [mondjuk ötezer márkát igen igen' . . . eh az én' . . . az én disszertációm
 47 B : [olyan sokat'
 48 A : [. . . eh az. amit nekem egy sorozat rendelkezésére kellett' bocsájtanom
 49 B : [hmm
 50 A : eh. . . s ami még tán vékonyabb is volt mint a tied. az egész nekem
 51 A : mindent egybevéve kétezer márkába került,. és ez négy évvel korábban
 52 A : volt. . . most négy évvel vagy vagy lassan öt éve is már, és közben
 53 A : [az árák szóval az árák ugye jócskán megugrottak. akkor nekem még
 54 B : [hmm
 55 A : volt eh. . . alkalmam hogy eh. hogy a méhkutató intézetben ulmban
 56 A : megcsináltassam'. . . és ráadásul önköltségi áron mert mint állami.
 57 A : [intézmény nem volt szabad haszonra dolgozniuk,
 58 B : [hmm'
 59 A : [ugye' hanem csak az ő. kapacitásukat kihasználni és. eh. . én nem
 60 B : [hmm' na igen
 61 A : [ijednék be, ugye'. . és ötezer márka te
 62 B : [(hangtalanul) hm'
 63 A : [egy:általán nem látszik számomra túl soknak, nemnem
 64 B : [(expresszíven) ne:m' hát itt valóban
 65 A : [igenigen
 66 B : [kizárólag pusztán az előállítási költségekről van szó tehát
 67 A : [igen
 68 B : [íratni nyomtatni és hasonlók másról nincs itt szó. amibe az é:n

- 69 A : [na igen. hm igen, ez te
70 B : [időm kerül azáltal hogy nem kereshetek amíg
- 71 A : ez lehet te ezt verbálisan kifejezheted. eh kifejezheted. a költségek
72 A : az előállítás egy. leadható. . kéziratnak'. . és eh akkor eh
73 A : a nyomtatási költségek, . . ugye' vagy az á a megjelentetés költségei, . .
74 A : [ugye' te is gondolkozz még vannak ott még *másféle*. költségek.
75 B : [hmm'
- 76 A : eh. *jóval* több mint száz példányt már csak kötelező példányként is,
77 A : [nemd' me eh ha ha az ember *nem* kerül be egy sorozatba
78 B : [hmm' hmm' hmm'
- 79 A : [akkor ugye ki kell nyomtatni igen. kvázi csak egy egész kis példányszám
80 B : [i:gen — igenigen
- 81 A : mármint a kötelező példányok. s aztán felkerékíti az ember százra mert
82 A : [hogy hát magának is priváta is szüksége van. nálam ez aztán eh
83 B : [hmm'
- 84 A : [szóval százharminc kötelező példányt' és eh'. akkor. már kétszázat
85 B : [hmm'
- 86 A : készítettem,. eh példányszámnak nem' aztán aztán lett volna hetven
87 A : [példányom—ne kelljen rá. később a pályázatoknál
88 B : [igen- igenigen-
- 89 A : [meg hát amire még a barátoknak és és. eh (köhög)
90 B : [hmm'
- 91 A : [(csendesen nevetve) igen a kapcsolatokhoz+ ugye nem eh ez ez
92 B : [igen— igenigen—
- 93 A : volt á a helyzet- és ha te benne vagy egy *sorozatban*- . . eh akkor
94 A : lehet különböző. eh különböző helyzetek adódhatnak'. *vagy*- eh ez a . .
95 A : [az egészségből. . üzlet lesz' nem' eh aztán. örül az ember
96 B : [hmm'
- 97 A : a kiadó ha megkapja a munkád- s aztán többé semmi közöd sincs
98 A : [hozzá, nem. bár az eljárás e:z amennyiben azt mondják
99 B : [hm igen
- 100 A : jó. az ember örül ha bekerül egy sorozatba
101 A : [ez valamivel több renomét jelent:- eh én a kiadói
102 B : [igen
- 103 A : [eh. eh. . dolgokat és eh csináljuk ezt úgy én fedezem a
104 B : [hmm'
- 105 A : [ennek a eh. ezt az az önköltségi árat vagy valami hasonlót vagy.
106 B : [hmm' hmm'
- 107 A : [hagyom a költségeit ezer márkáig fedezni és eh volt . nálam is az eset
108 B : [hm
- 109 A : én kapok úgyhogy. egymás után kapok . *valami* pénzt vissza ;,
110 A : [de én *mindig* hozzátettem,. nem' hogy ez a második lehetőség,
111 B : [igen' igenigen-
- 112 A : [nem' es én a te helyedben. eh te aztán igen te nem jósolhatod meg
113 B : [hmm'
- 114 A : hogy *előnyösen* jössze-e ki-. . én egész határozottan eh . .
115 A : beírnám a mondatot hogy te ötezer márka összeggel számolsz

- 116 A : egy eh. leadható kézirat előállításáért és a nyomtatási költségekért.
- 117 A : [és mert. a nyomtatás szüksége fenáll, én így tennék
118 B : [(halkan elgondolkodva) igen; ; igen, miért
- 119 A : [igen igen én is amondó
120 B : [kell végül is szerénykedni, nem' ha ez nekik
- 121 A : [lennék igen igen
122 B : [eh túl magasnak tűnne vagy hát akkor majd jelentkeznek, nem'
- 123 A : [én te és (expresszíve) ez *nem* magas összeg+ ha. ha
124 B : [hmm.'
- 125 A : [*rendesen* kinyomják. nem' egy mondattal és így tovább
126 B : [igen (hangosabban) igen nem én
- 127 A : [és nem fénymásolattal
128 B : [ugyanis azt gondoltam ha. eh szóval. ha ezzel a fénymásolattal
- 129 A : [hm
130 B : [vagy hogy. eh. hogy ez persze jutányosabban jönne és
- 131 A : [igen igen-
132 B : [ha kinyomják: ez akkor persze valami egészen más, nemd' no jó
- 133 A : [igen' hm-
134 B : [akkor beleírom ezt mert szerintem gondolom én így is úgy is én
- 135 A : [hm hm
136 B : [igen én most úgylis benne vagyok a segélykeretben és nekünk is
- 137 A : [igen-
138 B : [ki kell töltenünk ezeket az új kérvényeket- de rabitz azt mondta
- 139 A : [igen
140 B : [én a támogatók között vagyok és az új bizottság az se tudhat
- 141 A : [igen- igenigen igenigen
142 B : [valamiképp+(nevetve) kirakni, nem' és ennyiben. eh én azt hiszem
- 143 A : [igen
144 B : [nem az dönti el *százszázalékosan* hogy én mit írok
- 145 A : [igen- igen-igen hmm-
146 B : [hiszen a jóállások azok is ott vannak már,
- 147 A : [igen- hm- én
148 B : [és így tovább, nem' jó ezt akartam tudni- holnap benn vagy
- 149 A : [korán reggel bejövök igen,
150 B : [vagy az intézetbe' aha én hozom neked
- 151 A : [oh *prima* én majd
152 B : [akkor ugyanis a dolgokat amiket írtam, igen' jó
- 153 A : [hm. jó ulla, . . és ahogy
154 B : [akkor holnap látjuk egymást,
- 155 A : mondtuk- eh úgy *egészen* pontosan nem tudom neked mondani
- 156 A : [csak úgy saccolva . én ezt tehát így csinálnám ahogy mondtam, azt hiszem ők is
157 B : [igenigen, jó, nem'
- 158 A : [igen,
159 B : [tudják, hogy csak hozzávetőleges árat lehet írni ha még nem tartok
- 160 A : [igen, igenigen,
161 B : [épp ott hogy a nyomdába adjam, nem' és én
- 162 A : [hmm, igenigen,
163 B : [gondolom sokan először a disszertációhoz fognak hozzá

- 164 A : [igen. hát akkor holnapig,
 165 B : [így azok se mondhatnak semmit,
 166 A : [ulla- egy szép vasárnapot még, báj, báj
 167 B : [hmm szervusz, köszönöm, neked is

BIBLIOGRÁFIA

1. Válogatás az amerikai és angol konverzációelemző munkákból. A *-gal jelölt munkák az amerikai konverzációelemzés klasszikus szövegeinek számítanak.

- ATKINSON Max A./P. DREW (1979): Order in court: The organisation of verbal interaction in judicial settings. London.
- DAVIDSON Judy A.Y.
 (1978): An instance of negotiation in a call closing; in: *Sociology* 12 (1978) 123—133.
- * GARFINKEL Harold/Harvey SACK (1970): On formal structures of practical actions; in: J.C. McKinney/E.A. Tiryakian (szerk.), *Theoretical sociology*, New York 1970. 337—366.
- GOFFMAN Erving (1976): Replies and responses; in: *Language in Society* 5 (1976) 257—313.
- GOLDBERG JoAnne (1975): A system for the transfer of instructions in natural settings; in: *Semiotica* 14:3 (1975) 269—296.
- (1978): Amplitude shift: a mechanism for the affiliation of utterances in conversational interaction; in: J. Schenkein (1978) 199—218.
- GOODWIN Charles (1977): Some aspects of the interaction of speaker and hearer in the construction of the turn at talk in natural conversation. Dissertation, University of Pennsylvania (University Microfilms, Ltd., no. 7806587).
- HERITAGE John/D. Rod WATSON (1976a): Formulations as conversational objects; in: Psathas, (szerk.): *Everyday language. Studies in ethnomethodology*. New York (1979) 123—162.
- * JEFFERSON Gail (1972): Side sequences; in: D. Sudnow (1972) 294—338.
- (1973): A case of precision timing in ordinary conversation: overlapped tag-positioned address terms in closing sequences; in: *Semiotica* 9 (1973) 47—96.
- JEFFERSON Gail (1974): Error Correction as an interactional resource; in: *Language in Society* 2 (1974) 181—199.
- (1978a): What's in a 'nyem?'; in: *Sociology* 12 (1978) 135—139.
- (1978b): Sequential aspects of storytelling in conversation; in: J. Schenkein (1978) 219—248.
- JEFFERSON Gail/Harvey SACK/Emanuel SCHEGLOFF (1976): Some notes on laughing together; in: *Pragmatics Microfilm* 1.8 (1976)
- JEFFERSON Gail/Jim SCHENKEIN (1977): Some sequential negotiations in conversation: unexpanded and expanded versions of projected action sequences; in: *Sociology* 11 (1977) 87—103; + in: J. Schenkein (1978) 155—172.
- KEENAN Elinor O./Bambi B. SCHIEFFELIN (1976): Topic as a discourse notion: a study of topic in the conversations of children and adults; in: C. Li (szerk.): *Subject and topic*. New York (1976) 335—384.
- MOERMAN Michael (1972): Analysis of Lue conversation: providing accounts, finding breaches, and taking sides; in: D. Sudnow (1972) 170—228.
- (1973): The use of precedent in natural conversation: a study in practical legal reasoning; in: *Semiotica* 9 (1973) 193—218.

- (1977): The preference for self-correction in a Tai conversational corpus; in: *Language* 53 (1977) 872—882.
- POMERANTZ Anita (1975): Second assessments: a study of some features of agreements/disagreements. Dissertation, University of California, Irvine (University Microfilms, Ltd., no. 76-07256).
- (1978a): Attributions of responsibility: blamings; in: *Sociology* 12 (1978) 115—121.
- (1978b): Compliment responses: notes on the cooperation of multiple constraints; in: J. Schenkein (1978) 79—112.
- SACKS Harvey (1964—72): Lectures. Ms. University of California, Irvine/Los Angeles.
- (1966): The search for help: no one to turn to. Dissertation, University of California, Berkeley (University Microfilms, Ltd., no. 67—05155).
- (1967): The search for help: no one to turn to; in: E. Schneidman (szerk.): *Essays in self destruction*. New York (1967) 203—223.
- (1971): Das Erzählen von Geschichten innerhalb von Unterhaltungen; in: R. Kjolseth/F. Sack (szerk.): *Zur Soziologie der Sprache*. Opladen (1971) 307—314.
- * — (1972a): On the analyzability of stories by children; in: J. J. Gumperz/D. Hymes (szerk.): *Directions in sociolinguistics* New York (1972) 325—345; + in: R. Turner (szerk.): *Ethnomethodology*. Harmondsworth, Engl. (1974) 216—232.
- * SACKS Harvey (1972b): An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology; in: D. Sudnow (1972) 31—74.
- (1973a): On some puns: with some intimations; in: R. W. Shuy (szerk.): *Report of the 23rd annual round table meeting on linguistics and language studies*. Washington (1973) 135—144.
- (1974): An analysis of the course of a joke's telling in conversation; in: R. Bauman/J. Sherzer (szerk.): *Explorations in the ethnography of speaking*. New York/London (1974) 337—353.
- (1975): Everyone has to lie; in: M. Sanches/B. Blount (szerk.): *Sociocultural dimensions of language use*. New York (1975) 57—79.
- (1976a): Paradoxes, pre-sequences and pronouns; in: *Pragmatics Microfiche 1* (1976).
- (1976b): Tying techniques; in: *Pragmatics Microfiche 2.1* (1976).
- (1978): Some technical considerations of a dirty joke; in: J. Schenkein (1978) 249—269.
- SACKS Harvey/E. SCHEGLOFF (1979): Two preferences in the organization of reference to persons in conversation and their interaction; in: Psathas (szerk.): *Everyday language*. Studies in ethnomethodology. New York (1979) 15—22.
- * SACKS Harvey/Emanuel SCHEGLOFF/Gail JEFFERSON (1974): A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation; in: *Language* 50 (1974); in: J. Schenkein (1978) 7—55.
- SCHEGLOFF Emanuel A. (1967): The first seconds: the order of conversational openings. Dissertation, University of California, Berkeley (University Microfilms, Ltd., no. 68-05814).
- * — (1968): Sequencing in conversational openings; in: *American Anthropologist* 70 (1968) 1075—1095; + in: J. J. Gumperz/D. Hymes (szerk.): *Directions in sociolinguistics*. New York (1972) 346—380; + in: J. Laver/S. Hutchesson (szerk.): *Communication in face to face interaction*. Harmondsworth, Engl. (1972) 374—405.
- (1972): Notes on a conversational practice: formulating place; in: D. Sudnow (1972) 75—119; + in: P. P. Giglioli (szerk.): *Language and social context*. Harmondsworth (1972) 95—135.
- (1978): On some questions and ambiguities in conversation; in: W. U. Dressler (szerk.): *Current trends in textlinguistics*. Berlin/New York (1978) 81—102.
- (1979): Identification and recognition in telephone conversation openings; in: Psathas (szerk.): *Everyday language*. Studies in ethnomethodology. New York (1979) 23—78.

- * SCHEGLOFF Emanuel/Harvey SACKS (1973): Openings up closings; in: *Semiotica* 8 (1973) 289—327; + in: R. Turner (szerk.): *Ethnomethodology*. Harmondsworth (1974) 233—264.
- SCHEGLOFF Emanuel/Gail JEFFERSON/Harvey SACKS (1977): The preference for self-correction in the organization of repair in conversation; in: *Language* 53 (1977) 361—382.
- SCHENKEIN James N. (1971): Some methodological and substantive issues in the analysis of conversational interaction. Dissertation, University of California, Irvine (University Microfilms, Ltd., no. 72—14665).
- (1972): Towards an analysis of natural conversation and the sense of 'heheh'; in: *Semiotica* 6 (1972) 344—377.
- (szerk.) (1978a): *Studies in the organization of conversational interaction*. New York.
- (1978b): Sketch of an analytic mentality for the study of conversational interaction; in: Schenkein (1978a) 1—6.
- (1978c): Identity negotiations in conversation; in: Schenkein (1978a) 57—78.
- SCHWARTZ Howard (1977): Understanding 'misunderstanding'; in: *Analytic Sociology* 1. 3 (1977).
- SPEIER Matthew (1972): Some conversational problems for interactional analysis; in: D. Sudnow (1972) 397—427.
- SUDNOW David (ed.) (1972): *Studies in social interaction*, New York.
- TERASAKI Alene K. (1976): Pre-announcement sequences in conversation; in: *Analytic Sociology* 1. 4 (1977).
- TURNER Roy (1968): *Talk and troubles: contact problems of former mental patients*. Dissertation, University of California, Berkeley (University Microfilms, Ltd., no. 69—10402).
- (1970): Words, utterances, and activities; in: J. Douglas (szerk.): *Understanding everyday life*, Chicago (1970) 169—187; + in: R. Turner (szerk.) (1974) 197—215.
- * — (1972): Some formal properties of Therapy talk; in: D. Sudnow (1972) 367—396.
- (szerk.) (1974): *Ethnomethodology: selected readings*. Harmondsworth.
- (1976): Utterance as an interactional resource; in: *Semiotica* 17:3 (1976) 233—254.
- UCHINICH Samuel (1977): Elements of cohesion between turns in ordinary conversation; in: *Semiotica* 20:3 (1977) 229—257.
- WATSON Rod (1974):
 (1975): *Calls for help: A sociological analysis of telephone calls to a crisis intervention centre*. Dissertation, University of Manchester, Engl.
 (1978): Categorization, authorization and blame-negotiation in conversation; in: *Sociology* 12 (1978) 105—113.

2. Néhány, a konverzációelemzés számára jelentős szöveg, mely ugyanakkor nem konverzációelemzés.

- BAUMAN/SHERZER (szerk.) (1974): *Explorations in the ethnography of speaking*. Cambridge.
- BERGER P. L./Th. LUCKMANN (1966): *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, N. Y.
- BLUM Alan F./Daniel FOSS/Peter McHUGH/Stanley RAFFEL (1973): La rebuffade; in: *Communications* 20 (1973) 225—245.
- CICOUREL Aaron V. (1964): *Method and Measurement in Sociology*, New York.
 — (1968): *The Social Organization of Juvenile Justice*, New York.

- (1970a): The acquisition of social structure. Toward a developmental sociology of language and meaning; in: J. D. Douglas (Hg.): *Understanding Everyday Life*, Chicago (1970) 136—168; + in: A. V. Cicourel: *Cognitive Sociology*. Harmondsworth (1973) 11—14.
- (1973b): *Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction*. Harmondsworth.
- CICOUREL Aaron V.
(1974): *Interviewing and memory*; in: Colin Cherry (szerk.): *Theory and Decision*. Dordrecht (1974):
(1977): *Discourse, autonomous grammars, and contextualized processing of information*; in: D. Wegner (szerk.): *Gesprächsanalysen*. Hamburg (1977) 109—158.
- DUNCAN S. (1973): *Toward a grammar for dyadic conversation*; in: *Semiotica* 9 (1973) 29—46.
- DUNCAN S./D. W. FISKE (1977): *Face-to-Face-Interaction: Research, methods and theory*. Hillsdale.
- GARFINKEL Harold (1956): *Conditions of successful degradation ceremonies*; in: *American Journal of Sociology* 61 (1956) 420—424.
- (1962): *Common sense knowledge of social structure. The documentary method of interpretation in lay and professional fact finding*; in: J. M. Scher (szerk.): *Theories of the Mind*. New York (1962) 689—712.
- * — (1963): *A conception of and experiments with 'trust' as a condition of stable concerted actions*; in: O. J. Harvey (szerk.): *Motivation and Social Interaction*. New York (1963) 187—238.
- (1967): *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs (N. J.)
- (1972): *Remarks on ethnomethodology*; in: J. Gumperz und D. Hymes (szerk.): *Directions in Sociolinguistics*. New York (1972) 301—324.
- GLASER B. G. (1978): *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. San Francisco.
- GLASER B. G./A. L. STRAUSS (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago (Paperback Edition 1973).
- GOFFMAN E. (1955):
— (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Harmondsworth.
— (1963): *Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*, N. Y.
— (1970): *Strategic Interaction*. Oxford.
— (1971): *Relations in Public. Microstudies of the Public Order*. Harmondsworth.
— (1974): *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge/Mass.
- GOODY Esther N. (szerk.) (1978): *Questions and Politeness. Strategies in Social Interaction*. Cambridge.
- GRICE H. Paul (1975): *Logic and conversation*; in: Cole P./Morgan J. (szerk.): *Speech acts (Syntax and semantics, vol. 3)*. New York (1975).
- GUMPERZ J. J./E. HERASIMCHUK (1973): *The Conversational Analysis of Social Meaning: A Study of Classroom Interaction*; in: R. Shuy (szerk.), *Sociolinguistics: Current Trends and Prospects*. Washington, D. C., 99—134.
- GUMPERZ J. J./D. H. HYMES (szerk.) (1964): *The Ethnography of Communication*; in: *American Anthropologist*, 66, 2.
- (1972): *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication*. N. Y.
- HYMES D. H. (1964): *Introduction: Toward Ethnographies of Communication*; in: J. J. Gumperz/D. H. Hymes (szerk.): *The Ethnography of Communication*, 1—34.
- (1974): *Ways of Speaking*; in: R. Bauman/J. Sherzer (szerk.): *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London, 433—451.

- JOHNSON, F. GRANT/CHARLES D. KAPLAN (1980): Talk-in-the-work: Aspects of social organization of work in a computer-center; in: *Journal of pragmatics* 4 (1980) 351—365.
- KENDON/HARRIS/KEY (szerk.) (1975): *Organization of behavior in face-to-face interaction*. Paris.
- LABOV W./D. FANSHIEL (1977): *Therapeutic Discourse. Psychotherapy as Conversation*. N. Y.
- MISHLER, ELIOT G. (1979): Wou' you trade cookies with the popcorn? The talk of trades among six years olds; in: Garnica, Olga/Martha L. King (szerk.): *Language, Children and Society*. Oxford, 221—236.
- PIKE K. L. (1967): *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. Den Haag. (2. rev. Aufl.)
- SCHÜTZ Alfred (1962): *Collected papers*. Den Haag 1962/1964/1966.

3. Néhány német szöveg, amely az amerikai konverzációelemzést bevonta a beszélgetés- és interakcióelemzés területére.

- Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (szerk.) (1973): *Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit*. Reinbek.
- BERENS Franz Josef/Karl-Heinz JÄGER/Gerd SCHANK/Johannes SCHWITALLA (1976): *Projekt Dialogstrukturen. Ein Arbeitsbericht*. München.
- BERGMANN Jörg R. (1980a): *Interaktion und Exploration. Eine konversationsanalytische Studie zur sozialen Organisation der Eröffnungsphase von psychiatrischen Aufnahmegesprächen*. Dissertation Universität Konstanz.
- (1981): *Ethnomethodologische Konversationsanalyse*; in: Schröder, Peter/Hugo Steger (szerk.) (1981).
- BETTEN Anne (1976): Ellipsen, Anakoluthe und Parenthesen. Fälle für Grammatik, Stilistik, Sprechakttheorie oder Konversationsanalyse?; in: *Deutsche Sprache* 3 (1976) 207—230.
- BLIESENER Thomas/Werner NOTHDURFT (1978): *Episodenschwellen und Zwischenfälle. Zur Dynamik der Gesprächsorganisation*.
- DITTMANN J. (szerk.) (1979): *Arbeiten zur Konversationsanalyse*. Tübingen.
- EHLICH K. (1979): *Formen und Funktionen von 'HM'. Eine phonologisch-pragmatische Analyse*; in: Weydt (szerk.): *Die Partikeln der deutschen Sprache*. Berlin (1979) 503—517.
- EHLICH Konrad/Bernd SWITALLA (1976): *Transkriptionssysteme. Eine exemplarische Übersicht*. *Studium Linguistik* 2/1976, 78—105.
- EHLICH Konrad/Jochen REHBEIN (1977): *Wissen, kommunikatives Handeln und die Schule*; in: Goeppert H. C. (szerk.): *Sprachverhalten in Unterricht*. München (1977).
- GÜLICH Elisabeth/Käthe HENKE (1979): *Sprachliche Routine in der Alltagskommunikation. Überlegungen zu „pragmatischen Idiomen“ am Beispiel des Englischen und des Französischen*; in: *Die Neueren Sprachen* 786 (1979) 513—530; 79:1 (1980) 2—33.
- HENNE Helmut/Helmut REHBOCK (1979): *Einführung in die Gesprächsanalyse*. Berlin, New York.
- HESS-LÜTTICH Ernst (szerk.) (1980): *Literatur und Konversation. Sprachsoziologie und Pragmatik in der Literaturwissenschaft*. Wiesbaden.
- HOLLY Werner (1979): *Imagearbeit in Gesprächen. Zur linguistischen Beschreibung des Beziehungsaspekts*. Tübingen.
- KALLMEYER Werner (1977): *Verständigungsprobleme in Alltagsgesprächen. Zur Identifizierung von Schverhalten und Handlungszusammenhängen*; in: *Der Deutschunterricht* 29, 6 (1977) 52—69.

- (1978): Fokuswechsel und Fokussierungen als Aktivitäten der Gesprächskonstitution; in: Meyer-Hermann R. (szerk.): Sprechen — Handeln — Interaktion. Ergebnisse aus Bielefelder Forschungsprojekten zu Texttheorie, Sprechakttheorie und Konversationsanalyse. Tübingen (1978) 191—241.
- (1979): (expressif) eh ben dis donc, hein' pas bien' — Zur Beschreibung von Exaltation als Interaktionsmodalität; in: Klopfer R./A. Rothe/H. Krauß (szerk.): Bildung und Ausbildung in der Romania. Bd. I. München 1979, 549—568.
- (1979): Kritische Momente. Zur Konversationsanalyse von Interaktionsstörungen; in: Frier Wolfgang/Gerd Labrousse (szerk.): Grundfragen der Textwissenschaft. Linguistische und literaturwissenschaftliche Aspekte. Amsterdam (1979) 59—109.
- KALLMEYER Werner/Fritz SCHÜTZE (1975): Konversationsmaximen/Interaktionspostulate; in: Kleines Lexikon der Linguistik, Linguistik und Didaktik 21 (1975) 81—84.
- KALLMEYER Werner/Fritz SCHÜTZE (1976): Konversationsanalyse; in: Studium Linguistik (1976) 1—28.
- (1977): Zur Konstitution von Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung; in: D. Wegner (szerk.): Gesprächsanalysen. Hamburg (1977) 159—274.
- KOERFER Armin (1979): Zur konversationellen Funktion von 'ja aber' am Beispiel universitärer Diskurse; in: Harald Weydt (szerk.): Die Partikeln der deutschen Sprache. Berlin, New York, de Gruyter, 14—29.
- QUASTHOFF Uta (1979): Eine interaktive Funktion von Erzählungen; in: Soeffner H.—G. (szerk.): Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften. Stuttgart (1979) 104—126.
- RAMGE Hans (1977): Zur sprachwissenschaftlichen Analyse von Alltagsgesprächen. Diskussion Deutsch 8. 391—405.
- (1973): Spontane Selbstkorrekturen im Sprechen von Schulanfängern; in: Diskussion Deutsch 4 (1973) 165—190.
- RATH Rainer (1979): Kommunikationspraxis. Göttingen.
- REHBEIN Jochen (1977): Komplexes Handeln. Elemente zur Handlungstheorie der Sprache. Stuttgart.
- (1979): Sprechhandlungsaugmente. Zur Organisation der Hörersteuerung; in: Weydt H. (szerk.): Die Partikeln der deutschen Sprache. Berlin (1979) 58—74.
- SCHANK Gerd (1977a): Über einige Regeln der Themenverwendung in natürlichen Gesprächen; in: Muttersprache 87, 234—244.
- SCHANK Gerd/Gisela SCHOENTHAL (1976): Gesprochene Sprache. Eine Einführung in Forschungsansätze und Analysemethoden; in: Germanistische Arbeitshefte 18. Tübingen.
- (1977b): Handlungspläne in Kurzberatungen mit besonderer Berücksichtigung heuristischer Suchpläne. Eine Zwischenbilanz; in: Stratégies discursives. Actes du Colloque du Centre de Recherches Linguistiques et Sémiologiques de Lyon, 20—22 mai 1977; Lyon (presses universitaires) 151—164.
- SCHRÖDER, PETER/HUGO STEGER (szerk.) (1981): Dialoganalyse. Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache 1980, Sprache der Gegenwart 54. Düsseldorf.
- SCHÜTZE Fritz (1975): Sprache soziologisch gesehen. München.
- (1977): Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien — dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen. Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie. Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien, Nr. 1.
- (1978): Strategische Interaktion im Verwaltungsgericht — Eine soziolinguistische Analyse zum Kommunikationsverlauf im Verfahren zur Anerkennung als Wehrdienstverweigerer; in: Hassmer W./W. Hoffmann-Riem/M. Weiss (szerk.): Schriften der Vereinigung für Rechtssoziologie, Bd. 2: Interaktion von Gericht. Baden-Baden (1978) 19—100.

-
- (1979): Zur Konstitution sprachlicher Bedeutungen in Interaktionszusammenhängen; in: U. Quasthoff (szerk.): Sprachstruktur — Sozialstruktur. Ein Beitrag zur linguistischen Theoriebildung. Kronberg/Ts. (1978) 98—113.
- (1979): Dialogsteuerung in Interviews. Ansätze zu einer Theorie der Dialogsteuerung mit empirischen Untersuchungen; in: Heutiges Deutsch I/15. Ismaning b. München, Hueber.
- STECHOW Armin von (szerk.) (1978): Pragmatik und Gesprächsanalyse. Linguistische Berichte 58 (1978).
- WEGENER Dirk (szerk.) (1977): Gesprächsanalysen. Vorträge, gehalten anlässlich des 5. Kolloquiums des Instituts für Kommunikationsforschung und Phonetik. Bonn, 14.—16. 10. 1976. (Forschungsberichte des IKP, 65) Hamburg, Buske.
- WEINGARTEN Elmar/Fritz SACK/Jim SCHENKEIN (szerk.) (1976): Ethnomethodologie. Beiträge zu einer Soziologie des Alltagshandelns. Frankfurt.
- WUNDERLICH Dieter (1976a): Sprechakttheorie und Diskursanalyse; in: Sprachpragmatik und Philosophie. Hg. Karl-Otto Apel (Theorie-Diskussion.) Frankfurt a. M., Suhrkamp 463—488.
- (1976b): Studien zur Sprechakttheorie. (stw. 172.) Frankfurt a. M., Suhrkamp.

PETŐFI S. JÁNOS

SZÖVEG, MODELL, INTERPRETÁCIÓ

(A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése)

0. Bevezető megjegyzések

Ebben a tanulmányban a jelentés szemiotikai struktúrájával, valamint a szövegmegértés és szöveginterpretálás modellálásának kérdéseivel kívánok foglalkozni.

Az elemzendő kérdéseket a következő témák köré csoportosítom: (1) A szövegelméleti kutatás tárgya, célja és metodológiája, (2) Az 'értelem' és a 'természetes nyelven kívüli korrelátum' kapcsolata, mint a jelentéselmélet egyik kulcskérdése, (3) Szövegmegértés és annak egy pszichológiai modellje, (4) Az interpretáció egy szövegelméleti modellje, (5) A modell-konstruálás¹ egyik alapkérdése, (6) Pragmatikai-szemantikai szövegtípusok és modell-konstrukció.

1. A szövegelméleti kutatás tárgya, célja és metodológiája

1.1 Mindenekelőtt azt szeretném világossá tenni, hogy miért használom a „szövegelméleti kutatás“ kifejezést. A 'szöveg' terminussal jelölöm azokat az objektumokat, amelyek megjelölésére egyesek a 'szöveg', mások a 'diszkurzus' ('discourse') terminust használják, s egyaránt jelölők vele mind elhangzó, mind írott természetes nyelvi objektumokat. Az, hogy egy természetes nyelvi objektum szövegnek minősül-e vagy sem, véleményem szerint nem ennek az objektumnak az inherens tulajdonságaitól függ, hanem attól, hogy alkotói vagy interpretálói annak minősítik-e vagy sem. (Ugyanígy kezelendő véleményem szerint a koherencia is mint tulajdonság.) A 'szövegelméleti kutatás' terminust azért használom, hogy egyrészt elkerüljem e kutatási terület egyetlen diszciplínára való, semmiképp sem indokolt leszűkítését, amit a 'szövegnyelvészeti kutatás' terminus használata implicálna, másrészt, hogy ne csak egy aspektusra essen a hangsúly, ami elkerülhetetlen lenne a 'szövegelemzés' vagy 'szövegfeldolgozás' terminusok használata esetében.

1.2 Mint a humán tudományokon belül általában, a szövegelméleti kutatáson belül se adottak a kutatás *közvetlen objektumai*, ezeket maguk a kutatók definiálják. Közvetlen kutatási objektumoknak tekinthetők például a szövegalkotás, szövegbefogadás, a szövegek grammatikai struktúrája, szöveginterpretálás stb.

A kutatás *célját* tekintve a következő három tényező releváns: (1) *egy adott természetes nyelv* szövegeire irányul a kutatás, vagy *szövegekre általában*,

- (2) *általános elméleti* célkitűzése van a kutatásnak, vagy *alkalmazott* jellegű,
 (3) a kutatás végső célja *leíró* (deszkriptív) vagy *magyarázó* (explanatív).

Ha a kutatás nem egy adott természetes nyelv szövegeire irányul, objektumai akkor is természetes nyelvi szövegek, az érdeklődés középpontjában azonban a szövegek (struktúrájának és feldolgozásának) természetes nyelvektől független — azok fölött álló — tulajdonságai állnak.

Ha a kutatás általános elméleti jellegű, különféle specifikus céljai lehetnek: (a) optimális ismeretekre törekedhet mindazon *struktúrákat* illetően, amelyek egy adott természetes nyelv használatánál (vagy természetes nyelvek használatánál általában) releváns szerepet játszanak, vagy (b) optimális ismeretekre törekedhet mindazon *folyamatokat* (procedúrákat) illetően, amelyek egy adott természetes nyelv használatánál (vagy természetes nyelvek használatánál általában) releváns szerepet játszanak. Az alkalmazott jellegű szövegelméleti kutatást az különbözteti meg döntő módon az általános elméleti jellegűtől, hogy még ez utóbbiban a kutatás primér objektumai maguk a szövegek (struktúrájuk és/vagy a használatukkal kapcsolatos folyamatok), az előbbiben a kutatás primér objektumát nem maguk a szövegek képezik, hanem olyan pszichológiai, szociológiai, technikai stb. problémák, amelyekben szövegek (vagy szövegek *is*) szerepet játszanak.

Ha a kutatás végső célja explanatív, explanandum a szövegelméleti kutatást végző nyelvész kompetenciája által determinált, de lehet egy más kompetencia-körből átvett explanandum is.

A kutatás módszerét tekintve a következő kérdések relevánsak: (a) a szóban forgó kutatási ág *saját* metodológiával rendelkezik, vagy metodológiáját más területről (más területekről) importálja, (b) a kutatási eredmények reprezentálásánál felhasználásra kerül-e egy reglementált (kanonikus) nyelv, vagy sem. Az első kérdés azért releváns, mert minthogy a szövegelméleti kutatás par excellence inter- és/vagy multidiszciplináris, benne mindig több diszciplína (s ennek következtében több metodológia) érdekelt. Egy adekvát metodológiai keret hiánya megnehezíti mind az interdiszciplináris eszmecserét, mind az eredmények interszubjektíve megítélhető reprezentálását. Ez a kérdés releváns továbbá azért is, mert egy importált metodológiai paradigma kereteit igen ritkán lehet (ha egyáltalán lehet) oly mértékben bővíteni, hogy azon belül a befogadó kutatási terület objektumainak *valamennyi* aspektusát figyelembe lehessen venni, aminek következtében az importált metodológia szakterület-idegen módon meghatározójává lesz a kutatás objektumának. (Ez a jelenség meggyőzően demonstrálható a logikai-szemantikai paradigma nyelvészeti alkalmazásának egyes következményein. A második kérdés azért releváns, mert minthogy a szövegelméleti kutatás objektumai természetes nyelvi objektumok, ha a kutatás eredményeinek leírása kizárólag egy természetes nyelv felhasználásával történik, ezt a leírást nem lehet a kívánt explicitéssel végrehajtani.

Egy szövegelméleti kutatáshoz tartozó kutatási ág jellegét az a *dominancia reláció* határozza meg, ami a szóban forgó kutatási ágon belül a kutatás objektuma, célja és metodológiája között fennáll.

E kérdések rövid tárgyalását azért tartottam itt szükségesnek, mert a szövegelméleti kutatás eredményeinek megítélését — e kutatási terület komplexitásán és multidiszciplinaritásán túl — különösképp nehezé teszi az a tény, hogy a legtöbb esetben maguk a kutatók se tisztázzák ezeket a kérdéseket, vagy ha igen, álláspontjukat sok esetben nem juttatják explicit módon kifejezésre².

1.3 Annak érdekében, hogy az e tanulmányban elemzésre kiválasztott aspektusok tárgyalása az általános metodológiai elvek szempontjából is érthető legyen, szükségesnek tartom, hogy röviden vázoljam a fenti kérdésekre adott saját válaszaim. Szövegelméleti kutatásom nem *egy* természetes nyelv szövegeire, hanem általában szövegekre irányul, eddigi kutatásaim elsődleges objektuma a deskriptív jelentés-interpretáció. Deskriptív jelentés-interpretációnak nevezem az interpretációnak azt a típusát, amelynek feladata egy adott szöveghez jelentést (a továbbiakban használt terminológia szerint: szignifikációt) és természetes nyelven kívüli korrelátumot rendelni. (A jelentés-interpretáció másik két típusának az explanatív és evaluatív jelentés-interpretációt tartom. Az explanatív jelentés-interpretáció célja választ keresni arra a kérdésre, hogy *miért* jut a szövegben *az* kifejezésre, ami az interpretátor véleménye szerint kifejezésre jut, az evaluatív jelentés-interpretáció célja pedig választ keresni arra a kérdésre, hogy egy adott értékrendszerre vonatkoztatva az, ami az interpretátor véleménye szerint a szövegben kifejezésre jut, értékesnek vagy értéktelennek minősítendő-e.)

Szövegelméleti kutatásom általános elméleti jellegű. Eddig elsősorban azoknak a struktúráknak az elemzésére és leírására törekedtem, amelyek a deskriptív jelentés-interpretáció során releváns szerepet játszanak. Ebben a tanulmányban elméletem (amit "Szövegstruktúra Világstruktúra Elmélet"-nek nevezek) mint az interpretálás folyamatát leíró (procedurális) elméletet mutatom be, ami természetesen magában foglalja a struktúrák leírását is³.

Az általam alkalmazott metodológiai princípiumok a következőkkel jellemezhetők: bár az elmélet konstruálásánál mintaképpül a logikai-szemantikai (modell-teoretikus) interpretáció rendszere szolgált, nem követem ezt a *konceptiót* a következő három lényeges pontot illetően: (1) az interpretálás során nem posztulálok egy, az interpretálandó szövegtől függetlenül létező interpretáló modellt, hanem a modell konstruálását magát is az interpretációs folyamat egyik állomásaként kezelem; (2) nem operálok az úgynevezett 'reális világ' fogalmával, ennek szerepét a következő relációhalmazok veszik át: (a) azoknak a relációknak a halmaza, amelyeket az interpretátor véleménye szerint a szöveg alkotója tényállásoknak tart (ez a 'szöveg-alkotónak tulajdonított reális világ'), (b) azoknak a relációknak a halmaza, amelyeket az interpretátor véleménye szerint több — de legalább két — személy tényállásoknak tart (ez voltaképpen a reális világ analogonja), végül (c) azoknak a relációknak a halmaza, amelyeket az interpretátor tényállásoknak tart (az 'interpretátor reális világa'); a legtöbb esetben szükség van továbbá az interpretálandó szöveg valamennyi szereplőjére vonatkozóan az órá nézve specifikusnak tartott reális világot definiálni; (3) az interpretálandó szöveg egyes megnyilatkozásaihoz nem (vagy nem csak) igazságértékeket rendelék interpretációként, hanem azokat a tényállásokat, amelyek leírásaiként az

interpretátor — amely mértékben csak lehetséges a szöveg alkotójának általa feltételezett véleményével egybehangzóan — e megnyilatkozásokat tartja, magához az interpretálandó szöveg egészéhez pedig egy tényállás-konfigurációt (ezt nevezem a szöveg természetes nyelven kívüli korrelátumának).

Az interpretálás során létrehozandó objektumok reprezentálásának a céljára egy kanonikus nyelvet konstruáltam, amely a természetes nyelvek felől nézve a valenc-grammatika struktúráival analóg struktúrákkal operál, a tényállások felől nézve pedig egy, az azok struktúrájához közellálló relációs struktúrákkal.

Az objektum, cél és metodológia hármast illetően szövegelméletemben az objektum és a cél a domináló; ill. természetes nyelvi szövegek deskriptív jelentés-interpretációjának általános-elméleti modellálása.

1.4 E fejezet befejezéseként szeretnék végül pár szót szólni a szövegelméleti kutatás *empirikus motiváltságának* a kérdéséről. (Az „empirikus motiváltság“ kifejezés használatával azt a kérdést kívánom megkerülni, hogy a szövegelméleti kutatás empirikus vagy formális teóriák felállításához kell-e hogy vezessen, illetőleg, hogy milyen teóriák felállításához vezethet egyáltalán.)

Az empirikus motiváltság sem többet, sem kevesebbet nem kíván jelenteni, mint azt, hogy a szövegelméleti kutatás eredményei ne legyenek az intuíciónak ellentmondók. A kérdés ennek alapján arra redukálódik, hogyan fogalmazható meg interszjektív módon ez az intuíció.

Az, aki egy empirikusan motivált szövegelméletet kíván konstruálni, támaszkodhat természetesen kizárólag csak a saját megfigyeléseire is, hiszen mindnyájan interpretátorok vagyunk, nap mint nap interpretáljuk a legkülönbözőbb szövegeket, s ennek következtében önmegfigyelés útján is eljuthatunk azokhoz az adatokhoz, amik alapján eldönthető egy szövegelmélet empirikusan motivált vagy nem motivált volta. A kutatás eredményeinek nagyobb fokú objektivitása és egy eredményes interdiszciplináris diszkusszió és együttműködés biztosítása érdekében célszerű azonban, ha az elmélet konstruálójára figyelembe veszi más tudományterület(ek) kutatási eredményeit is. Ilyen területként kínálkozik a jelentés-interpretálással kapcsolatban mindenekelőtt a pszichológia, akár a szövegalkotás, akár a szövegmegértés elméleti modellásáról van is szó. Ebben az összefüggésben arról is lehet beszélni, hogy a deskriptív jelentés-interpretáció elméletének és a szövegmegértés pszichológiai elméletének a célja konvergens, s ennek következtében a deskriptív jelentés-interpretáció elmélete maga is egyfajta explanatív elméletnek tekinthető (annak ellenére, hogy az interpretálás lehetséges típusait tekintve deskriptív jellegű).

Elméletem konstruálásánál én a saját megfigyeléseimből és különféle (nem pszichológiai jellegű) jelentéselméletekből indultam ki. E tanulmány keretében be kívánom azonban azt is mutatni, hogy ez az elmélet a felépítésében olyan objektumokkal operál, amelyek messzemenő hasonlóságot mutatnak⁴ a szövegmegértés G. A. Miller által vázolt pszichológiai modelljének alapobjektumaival.

2. Az értelem és a természetes nyelven kívüli korrelátum kapcsolata mint a jelentéelmélet egyik kulcskérdése

2.1 A jelentés-interpretáció kérdéseinek tárgyalásánál az első kérdés természetesen magának a *jelentés* fogalmának a kérdése. A jelentés fogalmával kapcsolatos bonyolult kérdéskomplexusból én itt csupán a fogalmi jelentés néhány aspektusával kívánok foglalkozni, elsősorban az *értelem* és a denotátum/referencia/extenzió (a továbbiakban *korrelátum*) relációjával.

Az értelem és a korrelátum relációját illetően két felfogás áll egymással szemben, a definitórikus és a nem-definitórikus. A definitórikus felfogás szerint az értelem egyértelműen meghatározza a korrelátumot, azaz, ha egy szó értelmét ismerjük, ez az értelem egyértelműen meghatározza azt az objektumot/tulajdonságot/relációt, amit ez a szó jelöl. A nem-definitórikus felfogás szerint ez az eset nem áll fenn. Számos érv szól amellett, hogy a nem-definitórikus felfogás a helyes, ami azonban nem jelenti azt, hogy ez a felfogás minden problémától mentes lenne. A fő probléma a következő: ha az értelem nem határozza meg a korrelátumot, akkor a szó jelentésének magát a korrelátumot is tartalmaznia kell, mégpedig a „tartalmazás“ szó reális értelmében⁵. Hogy azonban ez a követelmény hogy valósítható meg a lexikográfiai gyakorlatban és a jelentés-interpretálás célját szolgáló instrumentáriumokban, ennek a kérdésnek a tisztázása érdekében eddig még igen kevés történt.

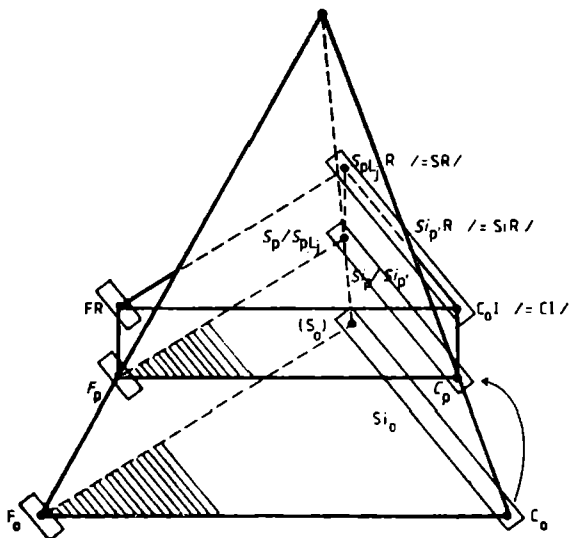
Egy ezzel a problémával rokon problémának tekinthető a denotálás és referálás közötti különbség is. A lexikonban tárolt szavak — mint az adott lexikon szavai — denotálnak, azaz jelölik azokat a tárgyakat/tulajdonságokat/... , amelyeknek a nevei az adott nyelvközösségen belül érvényes konvenció értelmében. Egy szöveg szavai ezzel szemben nem denotálnak, ezekkel a szavakkal a szöveg alkotója referál — a nyelvközösségen belül érvényes konvenciónak megfelelően, vagy attól többé-kevésbé eltérően — azokra a tárgyakra/tulajdonságokra/... , amiket a szöveg kontextusában e szavak korrelátumainak tekint⁶. A kérdés az, mily mértékben szabad/lehet a korrelátumokat a jelentés-interpretálás folyamán invariánsnak tekinteni és csupán az egyes szavakhoz/kijelentésekhez a szövegalkotó és az interpretátor által rendelt értelemben megnyilvánuló különbségekről beszélni.

3.2 A következőkben a szójelentés nem-definitórikus felfogásának szemiotikai rekonstruálására kívánok kísérletet tenni, és pedig oly módon, hogy ezt a rekonstrukciót felhasználhassam a későbbiekben az interpretálás szövegelméleti koncepciójának tárgyalása során is. (A szemiotikai rekonstrukció folyamán tárgyalt relációkhoz és az ezekben a relációkban szereplő elemekhez lásd az 1. ábrát és a Szimbólumok és relációk listáját.)

Mindenekelőtt szükségesnek tartom, hogy különbséget tegyünk *objektumok*, ezek *perceptív képe*, valamint az objektumok és perceptív képük *reprezentációja* között. (A ‚perceptív‘ terminus itt a latin eredeti nyomán általános értelemben veendő, azaz olyan terminusként, amely mind az érzékszervi, mind az értelmi befogadás módjára utal. Általános értelemben véve használom az ‚objektum‘ terminust is, ezzel a kérdéssel azonban itt nem kíván-

nok részletesen foglalkozni. A továbbiak megértéséhez elegendő, ha az 'objektum' terminussal kapcsolatban — egyszerűség kedvéért — fizikai objektumokra gondolunk.)

SZÓ
IDIÓMA
LEXIKALIZÁLT
METAFORA

1. Ábra
Szemiotikai piramis

Szimbólumok listája

Elemek:

- F_o = Formativum originale; [Significans_o; Denotans_o; Designans_o];
 C_o = Correlatum originale; [Denotatum_o/Denotandum_o];
 S_o = Status originalis; [Designatum_o/Designandum_o];
 $S_i o$ = Significatio originalis;
 [Significatum/Significandum originale; { C_o , (S_o)}];
 F_p = Formativum perceptum; [Significans_p; Denotans_p; Designans_p];
 C_p = Correlatum perceptum; [Denotatum_p/Denotandum_p];
 S_p = Status perceptus non-verbalis;
 [Sensus non-verbalis; [Designatum_p/Designandum_p]];
 S_{pLj} = Status perceptus verbalis
 [\mathcal{E} -Sensus verbalis; [\mathcal{E} -Designatum_{pLj} \mathcal{E} -Designandum_{pLj}]];
 S_{ip} = Significatio percepta non-verbalis;
 [Significatum/Significandum perceptum non-verbale; { C_p , S_p }];
 $S_{ip\blacktriangledown}$ = Significatio percepta cum sensu verbali;
 [Significatum/Significandum cum sensu verbali; { C_p , \mathcal{E} - S_{pLj} }];

FR	=	Formativum repraesentatum	
SR	=	Sensus verbalis repraesentatus	
CI	=	Correlatum-Indicator	
SiR	=	Significatio repraesentata	$\Sigma = \alpha/i/\varepsilon/\sigma$

Relációk:

Relatio significationis originalis = $Rel_{sig_o} \langle \{C_o, (S_o)\}, F_o \rangle$

Relatio significationis non-verbalis = $Rel_{sig_n} \langle \{C_o, S_p\}, F_{o/p} \rangle$

Relatio significationis verbalis
 = $Rel_{sig_v} \langle \{C_p, \Sigma - S_{pLj}\}, F_{o/p} \rangle$

Relatio denotationis = $Rel_{den} \langle C_{o/p}, F_{o/p} \rangle$

Relatio designationis = $Rel_{des} \langle S_{o/p/pLj}, F_{o/p} \rangle$

Relatio explicationis = $Rel_{exp} \langle i - S_{pLj}, \left| \begin{array}{c} \varepsilon \\ \sigma \end{array} \right| S_{pLj} \rangle$

2.21 Vizsgáljuk először az objektumok tartományát. Gondoljunk például a „ház“ szóra, mint a szemiotikai piramis csúcsán lévő, a különféle szemiotikai relációkat egyidejűleg megtestesítő entitásra. A „ház“ szó írott manifesztációja (éppúgy, mint hangzó manifesztációja) maga is objektum, és objektumok azok az entitások is (a házak), amelyek e szó korrelátumainak tekintendők. A szavakkal mint objektumokkal kapcsolatban beszéljünk *originális formatívumokról*, s tekintsük az „F_o“ szimbólumot olyan szimbólumnak, amely egy originális formatívum helyett áll a szemiotikai piramisban. Hasonlóképpen beszéljünk a szavak korrelátumainak tekintendő/tekinthető objektumokkal kapcsolatban *originális korrelátumokról*, s tekintsük a „C_o“ szimbólumot olyan szimbólumnak, amely egy originális korrelátum helyett áll a szemiotikai piramisban. Tegyük továbbá különbséget egy originális korrelátum és *originális állapota* között, ez utóbbit magát is objektumnak tekintve, s tekintsük az „S_o“ szimbólumot olyan szimbólumnak, amely egy originális korrelátum originális állapota helyett áll a szemiotikai piramisban. Az originális korrelátum és originális állapota közötti különbség a következőképp értendő: egy originális korrelátum egy korrelátum a *maga* (nem analizált) *egészében* véve, egy originális korrelátum originális állapota (röviden egy originális állapot) ezzel szemben egy korrelátum, mint *valamennyi originális tulajdonságának adott módon strukturált konfigurációja*. Az originális korrelátum és originális állapota kettősökkel kapcsolatban beszéljünk végül *originális szignifikációkról* (amik a fentiek értelmében ugyancsak objektumok), s tekintsük az „Si_o“ szimbólumot olyan szimbólumnak, amely egy originális szignifikáció helyett áll a szemiotikai piramisban.

Szükségesnek tartom itt megjegyezni, hogy minthogy az originális formatívum maga is objektum, beszélhetünk ennek originális állapotáról is. Bár ez a különbségtevés a reprezentációk tartományában el nem hanyagolható relevanciával bír, e megkülönböztetés tárgyalásától itt eltekintek. Azonban a formatívumok helyét a szemiotikai piramisban minden tartományban ugyanolyan geometriai figurával jelölöm, mint a szignifikációkét.

A fentiekben tárgyalt originális objektumok között a következő *originális relációk* értelmezhetők: a szignifikáció, a denotáció és a deszignáció relációja. A *szignifikáció relációjában* F_0 a szignifikáns (az az objektum, ami jelöl), S_{10} a szignifikátum (az az objektum, amit a szignifikáns jelöl), vagy szignifikandum (az az objektum, amelyet egy szignifikáns kell hogy jelöljön), attól függően, hogy melyik objektum felől tekintjük ezt a relációt. A *denotáció relációjában* F_0 a denotáns, C_0 a denotátum vagy denotandum; a *deszignáció relációjában* F_0 a deszignáns, S_0 a deszignátum vagy deszignandum — ahol a reláció-elemek a szignifikáció reláció elemeivel analóg módon értendők.

Azzal a kérdéssel, hogy célszerű-e, és ha igen, miért, már az objektumok tartományában különbséget tenni egy korrelátum és állapota között (s ebből következően a denotáció és deszignáció reláció között), itt nem kívánok foglalkozni.

2.22 A *perceptív képek* tartományában a helyzet egy fokkal bonyolultabb. — Minthogy itt egyes szavakkal (mint szótári elemekkel) kapcsolatos szemiotikai piramisról van szó, a percepció nem mint egyedek egyedi percepciója értendő, hanem mint ezeknek az egyedi percepcióknak az általánosítása, vagyis az a percepció, amelyre vonatkozóan a konvenciók értelmezhetők.

Az originális formatívum perceptív képe ennek következtében egy általánosítottnak tekinthető perceptív kép, az originális korrelátumé szintűgy. A „ház“ szóra vonatkozóan például e szó valamilyen médiumban való manifestációja általánosítottnak tekinthető perceptív képe és egy konvencionálisnak tekinthető ház képe, mint ház.

A perceptív képek tartományára vonatkozóan már motiválható a korrelátum és állapota közötti különbségtéves. Egy originális korrelátum perceptív képe ugyanis egy kép, mint egész, egy originális korrelátum originális állapotának a perceptív képe azonban nem kép a szó valódi értelmében, hanem perceptív úton nyert benyomások halmaza. Ez a halmaz tekinthető benyomások nem verbalizált halmazának (e halmaz helyett áll a szemiotikai piramisban az „ S_p “ szimbólum), de tekinthető verbalizáltakénak is (ez a halmaz adott L_j természetes nyelvhez kötött, e halmaz helyett áll a szemiotikai piramisban az „ S_{pL_j} “ szimbólum).

Minthogy egy originális állapot perceptív képével kapcsolatban *értelemről* szokás beszélni, a fenti megkülönböztetés szellemében célszerű különbséget tenni nem-verbális és verbális értelem között. A verbális értelemre vonatkozóan célszerű továbbá a következő megkülönböztetéseket bevezetni:

- (a) Mindenekelőtt célszerű különbséget tenni *atomi* és *nem atomi* verbális értelem között. Ez a megkülönböztetés per definitionem hajtható végre;
- (b) Egy *atomi* verbális értelem olyan verbális értelem, amely az L_j nyelv egy explikatív szöveggel nem helyettesíthető szavában manifestálódik;
- (c) A *nem atomi* verbális értelemre vonatkozóan különbséget tehetünk továbbá implicit, explicit és szemi-explicit értelem között, ahol
 - az *implicit* értelem olyan értelem, amely az L_j nyelv egy explikatív szöveggel helyettesíthető szavában manifestálódik;

- az *explicit* értelem olyan értelem, amely oly szövegben manifesztálódik, ahol minden szó atomi értelem manifesztációja;
- a *szemi-explicit* értelem olyan értelem, amely egy olyan szövegben manifesztálódik, amelynek szavai részben atomi, részben implicit értelem manifesztációi.

A verbális értelem e négy típusát, illetőleg típusának helyettesítőit úgy különböztethetjük meg, hogy a szemiotikai piramisban az „S_{PL}” szimbólum elé rendre az „α”, „i”, „ε” és „σ” prefixumokat tesszük.

A verbális értelem különböző típusainak megkülönböztetése egyrészt különféle szignifikáció-relációk megkülönböztetését teszi lehetővé, másrészt szükségessé teszi egy új reláció bevezetését. Ez az új reláció az *explikáció-reláció*. Az explikáció-relációban általában egy implicit értelem manifesztációja az explikátum/explikandum, és egy explicit vagy szemi-explicit értelem manifesztációja az explikans.

Az originális állapot perceptív képének kétféle értelmezése (a verbális és a non-verbális) következtében a perceptív képek tartományában kétféle szignifikáció-típusról is kell beszélnünk: az originális korrelátum perceptív képe mellett az egyikben az originális állapot nem verbális, a másikban verbális percepciója áll második reláció-elemként. E kétfajta szignifikáció helyett a szemiotikai piramisban az „Si_p” és ’Si_p,” szimbólumok állnak.)

A szemiotikai relációk száma és jellege a perceptív tartomány bevezetésével jelentősen megnő, részben a kétféle perceptív szignifikációnak, részben pedig annak következtében, hogy az originális objektumok és perceptív képek tartományának elemei tetszőlegesen kombinálhatók. A kétféle szignifikációnak megfelelően beszélhetünk kétféle szignifikáció-relációról, s hasonló differenciáltsággal értelmezhető a deszignáció-reláció is.

2.23 Ami a szemiotikai relációk elemei *reprezentálását* illeti, mindenképp azt szeretném megjegyezni, hogy különbséget tehetünk különféle reprezentációs médiumok között.

Elképzeltető például, hogy egy magnószalagon rögzített originális formatívumot e formatívum reprezentációjának tekintjük, éppúgy, ahogy egy fotón/filmen rögzített originális korrelátumot e korrelátum reprezentációjának. Ezek a reprezentációk azonban *egyedi* előfordulások reprezentációi, ezért a szójelentés általános szemiotikai aspektusainak tárgyalásánál reprezentációkként nem alkalmazhatók. Ami alkalmazható, az egy, a szemiotika követelményeinek eleget tevő reprezentációs rendszer (egy jól definiált reprezentációs nyelv). A továbbiakban ezzel a reprezentációs nyelvvel kapcsolatban kívánok néhány megjegyzést tenni.

Jelöljük egy formatívum reprezentációját az „FR”, egy verbális értelem reprezentációját az „SR”, s egy verbális szignifikáció reprezentációját az „SIR” szimbólumokkal. A korrelátummal kapcsolatban nem reprezentációról, hanem a korrelátum indikátoráról fogok beszélni.

A reprezentációkkal és a korrelátum-indikátorral kapcsolatos főbb metodológiai aspektusok a következők:

(1) A *formatívumok* reprezentációja két formában képzelhető el: (a) egyetlen reprezentáció-elem segítségével (ebben az esetben a formatívum mint *egész* kerül reprezentálásra), (b) egy reprezentáció-elem konfiguráció segítségével (ebben az esetben a formatívum mint *tulajdonságainak halmaza* kerül reprezentálásra).

(2) A *verbális értelem* reprezentációja első lépésben általában egyetlen szó, amely további lépések során explikatív szöveggel helyettesíthető. Ez a szöveg a korrelátum originális állapotának azon tulajdonságait írja le, amelyek a korrelátummal kapcsolatban az általános (és/vagy a különféle expert) tudás részeként élnek a szóban forgó nyelvközösségen belül.

(3) Mind a formatívum, mind a korrelátum tulajdonságainak a jelölésére használhatjuk ugyanannak a nyelvnek a szavait, amely a szemiotikai elemzés tárgyát képezi. Ha azonban ezt tesszük, akkor ezek a szavak maguk is a szemiotikai piramis csúcsára kell kerüljenek, azaz beszélnünk kell a velük kapcsolatos szemiotikai relációkról is, ami a megfelelő tartományokon keresztül újabb reprezentációkhoz vezet, ezektől újra a piramis csúcsára állítandó elemekhez jutunk, és így tovább. Világos, hogy egy adekvát metodológia keretében egy ilyen, úgynevezett végtelen regresszus nem engedhető meg. Ennek elkerülése érdekében posztulálnunk kell a primitív elemekként kezelendő elemek halmazát, amelyeknek a szemiotikai aspektusait másként kell leírni, mint a többi szavakét. Primitív elemekként kiválaszthatjuk az elemzendő természetes nyelv bizonyos szavait is (ezeket azonban szintaktikailag és szemantikailag normalizálnunk kell), de alkalmazhatunk egy, a szemiotikailag leírandó természetes nyelvtől különböző kanonikus nyelvet is. Egy kanonikus nyelv használatának az az előnye, hogy elemei mentesek a leírandó természetes nyelv szavaihoz fűződő asszociációktól, ami normalizált használatukat jelentősen megkönnyíti.

(4) A korrelátum-indikátorral kapcsolatos metodológiai kérdés *lényegében* más jellegű, mint a formatívum és az értelem reprezentációjával kapcsolatos. A korrelátum-indikátornak a szignifikáció reprezentációjában a korrelátumot a szó szoros értelmében kell helyettesítenie. Más értelmezés szerint a korrelátum-indikátornak deiktikus cselekvések láncán vissza kell tudnia vezetni ahhoz az első deiktikus cselekvéshez, ami a nem-definitorikus felfogás szerint egy szó és korrelátuma *első* összekapcsolásakor ment végbe. Egyes filozófusok ezzel kapcsolatban a beszélőknek arról a szándékáról tesznek említést, amely arra irányul, hogy függetlenül attól az értelemről, amit ők és nyelvközösségük más tagjai egy szóhoz valamikor hozzárendeltek, most hozzárendelnek, vagy a jövőben hozzá fognak rendelni, ezt a szót változatlanul ugyanarra a korrelátumra vonatkoztassák mindaddig, amíg maga a konvenció meg nem változik⁷.

2.3 Az előzőekben elemzett szemiotikai relációk értelmében arra a kérdésre, hogy mi egy szó szótári jelentése, a következő választ célszerű adni: egy szó szótári jelentése a „verbális szignifikáció“-nak nevezett szemiotikai entitás. Hogy ez idő szerint olyan lexikon még nincs, amely az így értelmezett

szignifikációk reprezentációját tartalmazná, annak egyrészt az az oka, hogy a nem-definitorkus elmélet viszonylag új keletű elmélet, másrészt az, hogy a korrelátum-indikátorok kérdése még megoldatlan⁸.

Egy szó *szövegbeli* előfordulásának jelentése a „szignifikáció“-nak nevezett szemiotikai entitás, ahol (a) egyrészt az interpretátor kell felfedje, milyen szignifikáció rendelendő/rendelhető a szöveg alkotója által a kommunikáció és szöveg adott kontextusában használt szóhoz, (b) másrészt ez a szignifikáció nem-verbális is lehet, az interpretátor nem kell, hogy okvetlenül verbalizálja. (Kivéve természetesen azt az esetet, ha az interpretátor interpretációjáról diszkussziót kíván folytatni.) A szövegbeli szóelőfordulások jelentésének elemzésénél célszerű minden esetben annak a kérdésnek az elemzésére is súlyt fektetni, hogy az adott esetben a korrelátum-indikátor vagy egy feltételezett értelem játszotta-e a döntő szerepet a kontextus és ko-textus specifikus szignifikáció adott szóhoz való hozzárendelésénél.

3. A szöveg megértés és egy pszichológiai modellje

3.1 Ebben a fejezetben egy olyan pszichológiai modellt kívánok röviden bemutatni, amelyre a későbbiek során többször fogok hivatkozni. Ez a modell a szöveg megértés George A. Miller által konstruált appercepcionális pszichológiai modellje⁹.

Miller itt tárgyalt tanulmánya a „Textual concepts“ [„A szöveg fogalmi képei“] című fejezetet a következőkkel vezeti be:

„Annak szükségessége, hogy megértsük, hogyan történik új gondolatoknak régiekhez való kapcsolása, különösen égető az olvasás pszichológiája számára. Amikor valaki elolvas és megért egy szövegrészt, az abból nyert új információkat mind általános ismereteinek tárához — appercepcionális állományához, ahogy azt nevezni szokás —, mind e szövegrész benne létezőit belső reprezentációjához hozzá kell kapcsolódnia. Amikor ez megtörténik, az új információk részévé válnak a réginek, amelyhez ismét újjak kapcsolhatók, s ily módon a szövegrész fogalmi képe egyre bővül az olvasás előrehaladtával. A megértéssel párosult olvasás az apperceptiálás működésének szöveg-kémsőbeli példája.“

A szöveg két alapvető fogalmi képének Miller a „memory image“-t [memóriaképet] és a „semantic model“-t [szemantikai modellt] tartja.

3.2 A memóriaképről Miller a következőket mondja:

„Ha azt a változást jellemezni akarjuk, amely olvasás közben lejátszódik (. . .), egy lehetséges jellemzőként azt mondhatjuk, hogy egy szövegrész megértési folyamatának részeként egy képet konstruálunk, s ez a kép segít arra emlékezni, amit olvastunk. Éspedig a következő értelemben. Ha valaki arra kér bennünket miután félretettük a könyvet, hogy ismételjük el, amit olvastunk, valószínűleg nem leszünk képesek azt szó szerint megismételni. Ugyanakkor képesek vagyunk memóriaképünket reaktiválni

és leírni, generalva ezáltal egy új szöveget, de egy olyat, ami (ha a memóriánk jó) körülbelül meg fog egyezni azzal a szövegrésszel, ami memóriánkat inspirálta. (...) a memóriakép a szövegrész és az abból nyerhető információk bizonyos felvételét szolgáltatja — olyan felvételt, ami a szövegrész mondatról mondatra történő olvasása során jön létre.

A memóriakép ikonikus karakterét nem szabad túlhangsúlyozni. (...) Mi több, bizonyos emberek azt állítják, hogy ők ilyen képzelettel nem is rendelkeznek; ezek emlékezetük olyan eszközeivel operálnak, amelyek semmi hasonlóságot nem mutatnak az általuk olvasott leírás képével. Bizonyos emberek számára az a természetes, hogy percepció rendszerük nyilvánvalóan nagy tárolókapacitását használják fel ennek a felvételnek a létrehozására, de ez nem az egyetlen lehetséges mód, és bizonyos szövegrészek esetén nem is éppen a legkönnyebb mód arra, hogy létrehozzák és megőrizték ezt a felvételt valamennyi részletet illetően. Túlságosan absztrakt szövegrészek esetén a memóriakép lehet magának a szövegnek vizuális vagy halott képe.“ (204—205)

Miller a szöveg megértésnek ezt a fázisát — a memóriakép létrehozását — konstruktív mentális folyamatnak nevezi. Bár előrebocsátja, hogy „ez bizonyára mindenki számára köztudott, aki a kérdéssel foglalkozott“, a memóriakép egy aspektusára — „amit gyakran megkerülnek“ —, külön is felhívja a figyelmet, és pedig arra, hogy „a kép elmosódott jellege egy használatát illető kritikus pont“. Később hozzáfűzi, hogy amikor ezt az elmosódott képet élessé tesszük, „az általános ismereteinkből vett kiegészítő részek akkor is tévedések lehetséges forrásaivá lehetnek, ha az adott kontextusban igen valószínűnek is látszanak.“

3.3 A megértés folyamata azonban Miller véleménye szerint nem csak egy konstruktív részfolyamatból áll, hanem egy szelektívából is.

„A konstruktív folyamat egy memóriaképet hoz létre, egy jelenet egyetlen reprezentációját, amelynek egyedi vonásai megfelelnek a szövegrész egyedi vonásainak. A szelektív folyamat ezzel szemben lehetséges tényállások halmazát hozza létre, amelyek közös jegyeikben megfelelnek az adott szövegrésznek, minden más jegyükben azonban különböznek egymástól. (...) Ha a szelektív hipotézist komolyan vesszük, világosan kell látnunk, hogy azoknak a lehetséges tényállásoknak a halmazai, amelyek közül az olvasó választ, nem képek. Annak, hogy erre emlékeztessünk, a legegyszerűbb módja az, ha ezeknek a halmazoknak más nevet adunk. E halmazokat én a szövegrész „modelljei“-nek fogom nevezni. Minthogy azonban sokféle modell létezik, ha a félreértés lehetősége fennáll, szemantikai modelleknek fogom nevezni őket.

Egy adott szöveg számára szolgáló modell azoknak a lehetséges tényállásoknak a halmaza, amelyre vonatkozóan az adott szöveg memóriaképének valamennyi információja igaz. Ahhoz, hogy e halmaz eleme lehessen, minden tényállás konzisztens kell legyen az olvasó rendelkezésére álló valamennyi információval. A leírás valamennyi ténye szükségképpen igaz a modellben — igaz a modellhalmaz valamennyi elemében. Valamennyi tény, amely el-

lentmond a leírás tényeinek, szükségképpen hamis. Végül valamennyi tény, amely se nem adott, se ellent nem mond, lehetségesen igaz — igaz a modell bizonyos tényállásainak a szempontjából, de nem kell, hogy igaz legyen, valamennyiéből.

A szemantikai modellek absztraktabbak, mint a memóriaképek. Egy modell bizonyos dolgok halmaza, ezeket a dolgokat azonban eddig még nem jellemeztem. Mindössze annyit mondtam, hogy nem képek. Anélkül, hogy megsértenénk a szelektív hipotézis szellemét, azt mondhatjuk, hogy lehetséges, de még el nem képzelt képek.“ (206—207)

Ezután megvilágítja Miller a modell fogalmát mind a szöveg-alkotó, mind a szöveg-befogadó szempontjából.

„Vizsgáljuk meg a modelleket az alkotó szempontjából. Thoreau-nak volt valami az elméjében, amikor az olvasott szövegrészt írta¹⁰. Ha azt egy aktuális jelenet leírásaként írta — ha modellje egyetlen tényállás reprezentációját tartalmazta, nem nehéz megérteni, hogy használhatta modelljét annak meghatározása érdekében, hogy valamennyi mondat, amit írt, igaz legyen erre a jelenetre vonatkozóan. Másrészt, ha emlékezetből írt, talán több részletet elfelejtett, ebben az esetben a rendelkezésére álló kép által kiválasztott modell több azzal kompatibilis reprezentációt tartalmazott, amire emlékezett, ennek ellenére használni tudta modelljét annak biztossága érdekében, hogy amit írt, igaz legyen a modellben. (...) Röviden: egy alkotó arra használja a szemantikai modellt, hogy igaz leíró mondatokat válasszon ki.

Vizsgáljuk most a modelleket az olvasó szempontjából. Kezdetben az olvasó rendelkezésére csupán egy nagyon általános modell áll, ha rendelkezik egyáltalán egy modellel. Az olvasó számára nem egy modell adott, hanem egy szöveg, leíró mondatok egy lánc. Feladata, hogy találjon egy olyan modellt, amely kompatibilis ezekkel a mondatokkal — egy olyan modellt, amely az alkotó modelljét részhalmozaként tartalmazza. Az olvasó alapfeltevése az kell legyen, hogy azok a mondatok, amelyeket olvas, igazak. Feladata pontosan az ellenkezője az alkotóénak: az olvasó az igaz leíró mondatokat használja fel, hogy kiválasszon egy modellt.

Az olvasó egy memóriaképpel és egy modellel rendelkezik. A memóriakép a deskriptív szövegrész mentális helyettesítőjéül szolgál. Ez a kép egy történeti felvétel, amely abban az értelemben pontos, hogy a szövegrész valamennyi információját tartalmazza és csak azokat. A modell ezzel szemben nyitva tartja az elmét további lehetőségek számára.“ (207)

3.4 Végül Miller a memóriakép és modell fogalmával kapcsolatban a következő megjegyzést teszi:

„A kép/modell kombinációt, amely az olvasás folyamán jön létre, a szövegrész olvasóban keletkező „fogalmi kép“-ének fogom nevezni; azt a konstruktív/szelektív folyamatot pedig, amit olvasás közben végrehajt, e fogalmi kép „szintézisének“. Ha egy fogalom extenzióját úgy kell értenünk,

mint azoknak a dolgoknak a halmazát, amelyek e fogalom instanciái, akkor az olvasó modellje az olvasott szövegrész fogalmi képe extenziójának felel meg; ha a fogalom intenziója az a valami, amit valakinek tudnia kell ahhoz, hogy meghatározhassa annak extenzióját, akkor az olvasó memóriaképe az olvasott szövegrész fogalmi képe intenziójának felel meg.“ (209)

3.5 A fogalmi képek önmagukban még nem elegendők arra, hogy a megértés teljes folyamatát leírjuk.

„A megértést eredményező olvasás tanulmányozása több, mint annak elemzése, hogyan gyűjt az olvasó információkat egy szöveg dekódolása, elemzése és interpretálása során, vagy hogyan használja ezeket az információkat az olvasott szövegrész memóriaképének megkonstruálására, amely majd lehetővé teszi számára egy modell kiválasztását annak lehetséges kiegészítése céljából. E tanulmányozásnak azon probléma-megoldási folyamat elemzését is tartalmaznia kell, amelynek során mindaz a tudás, amit az olvasó a világról, valamint arról tud, hogy milyen célok elérésére szolgálnak a szövegek — felhasználásra kerül, hogy segítsen neki megoldani a problémát: milyen fogalmi képpel rendelkezett az alkotó, amikor ezeket a bizonyos mondatokat kiválasztotta? Annak érdekében, hogy az olvasók megértsék az olvasott szövegrészt, a szöveg általuk szintetizált fogalmi képét kapcsolatba kell hozzák ismereteik és hitviláguk teljes tárházával.“ (209)

Ezt a kapcsolatba-hozást illetően Miller a következő fogalmakat tartja alapvetőeknek: 'igazság feltételek', 'a használat feltételei' és 'az igazság feltételezése'.

„Jelentősnek mondható az a megállapítás, hogy valaki csak akkor ért meg egy mondatot, ha ismeri azokat a feltételeket, amelyek között az igaz lehet. Pszichológiailag ez azt jelenti, hogy egy mondat megértése érdekében speciális relációt (a verifikálás relációját) kell megteremtünk a mondat által kifejezésre juttatott fogalom és a világra vonatkozó általános ismereteink között. Ha nem tudjuk megteremteni ezt a relációt, akkor nem értjük meg a mondatot; ha senki nem képes megteremteni ezt a relációt, akkor a mondat (valószínűleg) értelmetlen.

(. . .) A használat feltételei lényegesen tágabbak, mint az igazságfeltételek, és így fedni képesek a legtöbb apperceptív relációt. A használat feltételeit mint az alkotó által mondottak 'alapját' fogom emlegetni, és feltételezem, hogy egy mondat alapjának a feltárása nagymértékben az azokra a szituációkra és eseményekre vonatkozó általános ismeretek segítségével történik, amelyek a szöveg leír, vagy a szöveg fogalmi képében elképzelünk. Ennek a megfogalmazásnak az értelmében megérthetünk olyan mondatokat is, amelyeket nem tudunk verifikálni, amennyiben fel tudjuk tárni azokat az alapokat, amelyek az alkotót leírásukhoz vezették. Az igazság fogalmát azonban nem tudjuk teljes egészében kikapcsolni, minthogy az olvasók nem kezdik el keresni az alkotó rendelkezésére álló alapot, ha nem hajlandók elfogadni, hogy az, amit az alkotó mondott, igaz arra a

fogalmi képre vonatkoztatva, ami elméjében van. Olyan szövegrészekre vonatkozóan, amelyek az igazság szó szerinti kifejezését célozzák, a használat feltételei természetesen nem sokban különböznek az igazság-feltételektől; nem minden szöveg célozza azonban az igazság szó szerinti kifejezését. Emiatt újra kell értelmeznünk az alkotó igazság feltételezését.

(. . .) Banális dolog annak hangsúlyozása, hogy az olvasás útján történő megértés bizonyos fokig a szövegben nem található általános ismeretektől függ. Azt azonban, hogyan jön létre az általános ismeretek megértéshez való hozzájárulása, gyakran félreértik. (. . .) Ha egy szövegrész fogalmi képét bizonyos értelemben nem különböztük el más ismeretektől, a memóriakép nem tudja betölteni hivatását — ha egy szöveg újra elmondására kérnek, korábbi tapasztalatunk bármely szegmenetumát leírhatnánk. Fel kell tehát tételeznünk, hogy egy szövegről alkotott memóriakép, mint egy speciális epizód felvétele, elkülönül az általános ismereteinktől. Az olvasó normál körülmények között tudja, hogy az, amit a való világról tud, alkalmazható arra a világra vonatkozóan is, amiről olvas (kivéve, ha maga a szöveg nem állítja az ellenkezőjét); ha azonban összekeveri ezt a két világot, nem képes a szöveget újra elmondani.

Egy másik ok, ami miatt a memóriakép nem vehető fel közvetlenül az általános ismeretek közé, abban áll, hogy a modellre vonatkoztatott igazságot külön kell kezelni az úgynevezett valóságos világra vonatkozó igazságtól. (. . .) Ha (. . .) találunk egy állítást, amely ellentmond annak, amit tudunk vagy hiszünk a valóságos világra vonatkozóan, nem nélkülözhetjük azt a feltevést, hogy az, amit olvastunk, igaz abban a modellben, amit választunk. Az igazság feltételezéséhez minden áron tartanunk kell magunkat. Ha nem akarunk lemondani arról, hogy megértsük, amit olvastunk, olyan modellt kell választanunk, amely az olvasott szövegrészt igazzá teszi — akkor is, ha ez a választás nagy mértékben igénybe veszi találékonyságunkat.“ (209—212)

4. Az interpretáció egy szövegelméleti modellje

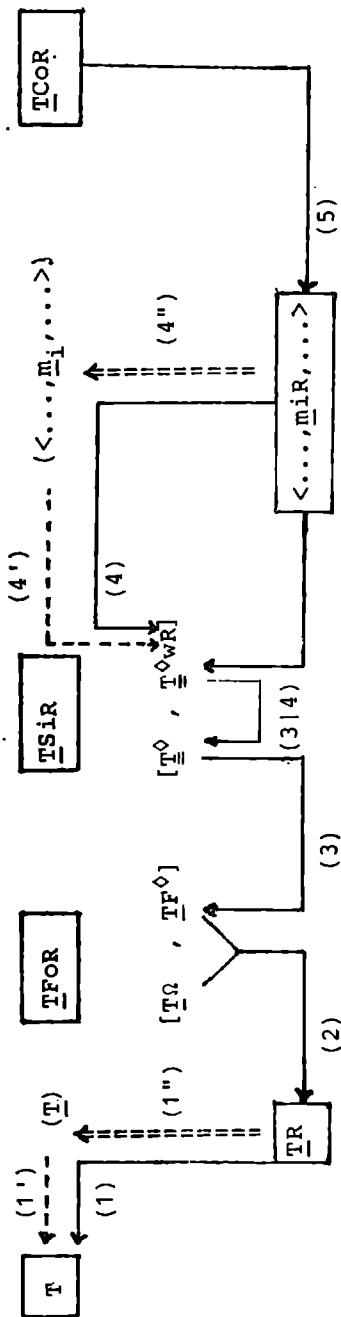
Ebben a fejezetben egy pszichológiailag motivált szövegelméleti koncepciót kívánok vázlatosan bemutatni, pontosabban: az úgynevezett szöveg-struktúra világ-struktúra elmélet (német elnevezésének rövidítése alapján TeSWeST) interpretációs apparátusát mint procedurális apparátust. Ez az apparátus, mint látni fogjuk, korrespondál a szöveg megértés G. A. Miller által konstruált pszichológiai modelljével¹¹.

4.1 A TeSWeST keretében végrehajtott elméleti szövegfeldolgozásban a következő (természetes, ill. a teória keretében konstruált) objektumok játszanak alapvető szerepet. (Lásd (1).)

$$(1) \quad T \leftarrow \begin{array}{|l} (T) \\ \hline TR \end{array} \leftarrow T\text{FoR} \leftarrow T\text{SiR} \leftarrow \begin{array}{|l} \langle \dots, m_1, \dots \rangle \\ \hline \langle \dots, m_i R, \dots \rangle \end{array} \leftarrow T\text{CoR}$$

Az (1) szimbólumainak explikációja a következő: „T” az L_1 természetes nyelv valamely médiumban (vagy médium-konfigurációban) manifesztálódó szövege; „(T)” e szövegnek egy P_1 személyben létrejött perceptuális képe (ahol a 'percepció' terminus kizárólag szenzoriális percipiálást jelent); „TR” a (T) perceptuális kép P_1 által konstruált reprezentációja; „TFoR” a TR formatívum-strukturájának kanonikus reprezentációja; „TSiR” a TR szignifikáció-strukturájának kanonikus reprezentációja; „(<... , m_1 , ...>)” egy olyan P_1 -specifikus modell-sor amelynek alapján T megkonstruálható vagy interpretálható (ez a modell-sor, hasonlóan a (T)-hez, csupán P_1 számára hozzáférhető); „(<... , m_1R , ...>)” a „(<... , m_1 , ...>)” modell-sor kanonikus reprezentációja; „TCoR” egy TR-nek megfelelő lehetséges természetes nyelven kívüli korrelátum (egy tényállás-komplexus); „A ← B” szövegszintézis esetében azt szimbolizálja, hogy B-ből vezetjük le A-t, szöveginterpretálás esetében azt, hogy B-t A-hoz rendeljük hozzá.

Az (1) ben ábrázolt alapelemeket és a közöttük fennálló relációkat differenciáltabban az 1. Ábra szemlélteti. Az ebben előforduló új szimbólumok értelmezése a következő: „A ⇐ B” egy olyan A és B objektumok közötti relációt jelöl, amelyek közül A mindenki számára hozzáférhető, B azonban csak annak a számára, aki a szövegfeldolgozást végrehajtja; „B ⇐ C” egy olyan B és C objektumok közötti relációt jelöl, amelyek közül B csak annak a számára hozzáférhető, aki a szövegfeldolgozást végrehajtja, C a B-nek kizárólag a szövegfeldolgozást végrehajtó személy által megkonstruálható reprezentációja; „TF \square ” (mint a TFoR konstituense) TR olyan reprezentációját jelöli, amely a TeSWeST Lexikonából vett formatívumokból a TeSWeST kanonikus szabályainak megfelelően konstruálható; „T Ω ” (mint a TFoR konstituense) azoknak az L_1 nyelvire vonatkozó szintaktikai információknak a blokkját jelöli, amelyek a TR és a TFoR között fennálló reláció egyértelműségét biztosítják; „T \square ” (mint a TSiR konstituense) egy úgynevezett kanonikus szöveget jelöl; „T \square wR” (mint a TSiR konstituense) egy olyan szövegvilág reprezentációját jelöli, amely a T \square -ben manifesztálódó egyik lehetséges világnak tekinthető; a kanonikus szöveg és a szöveg-világ reprezentáció konstruálásának két lehetséges módja van: (a) vagy azokból az implicit értelem-reprezentációkból és korrelátum-reprezentációkból, amelyek a formatívumokhoz a TeSWeST Lexikonában hozzá vannak rendelve, (b) vagy azokból az explicit és szemi-explicit értelem-reprezentációkból és korrelátum-reprezentációkból, amelyek a TeSWeST Lexikonában a formatívumokhoz, illetőleg a kanonikus nyelvi lexikonokban a definiálandó kanonikus nyelvi elemekhez hozzá vannak rendelve; a nyilakhoz hozzárendelt számok az elvégzendő operációk sorrendjét jelölik: az operációk analízis/interpretáció esetében a számok növekvő, szintézis esetében a számok csökkenő sorrendjében hajtandók végre; jöllehet az 1. Ábrában ez külön nincs jelölve, a T Ω és TF \square elemeket is operációk kapcsolják egymáshoz: analízis/interpretáció esetében T Ω és TF \square együttesen rendelhető hozzá TR-hez, szintézis esetében megkonstruálhatjuk először a TF \square -et, ehhez hozzárendelhetjük a lehetséges T Ω -blokkok egyikét, majd ennek segítségével vezethetjük le TF \square -ból azt a TR-t, amely mind T Ω -nak, mind TF \square -nek megfelel; a TSiR konstituenseivel kapcsolatban megjegyezhetjük a következőt: T \square egyértelműen levezethető egy adott T \square wR-ből, egy adott T \square -hez azonban különféle T \square wR-ek rendelhetőek (a lehetséges T \square wR-ek halmaza azonban egyértelműen meghatározható).

2. Ábra*
A deskriptív jelentésinterpretálás elemei

A következőkben a TeSWeST formációs szabályrendszerével kapcsolatban csupán azzal a néhány dologgal kívánok foglalkozni, amelyek a további elemzés megértéséhez okvetlenül szükségesek¹².

TF^{\square} és T^{\square} konstruálása ugyanazon szabályok felhasználásával történik, $T^{\square}wR$, m_iR és $TCoR$ analóg struktúrával rendelkeznek és ugyanazokból a konstituensekből vannak felépítve, amelyekből T^{\square} .

Egy TF^{\square} , illetőleg egy T^{\square} vagy egy úgynevezett kanonikus atomi szöveg, vagy egy kanonikus atomi szövegekből konstruált konnex.

Egy kanonikus atomi szöveg egy propozíciókból — megfelelő feltételeknek eleget tevő beágyazás útján — létrehozott komplexus. Valamennyi propozíció a (2)-ben megadott struktúrával rendelkezik.

$$(2) \quad \pi^{Fr} := [aEf] \{st:t, sl:l, up:\pi^r\}$$

$$\pi^r := [\varphi_i^r] \{r_1:\alpha_1^r, \dots, r_n:\alpha_n^r\}, \quad n \in \mathbb{N}, \quad r_i \neq r_j$$

„ π^{Fr} ” egy propozíciók képzésére szolgáló predikátum-funkció, amely egy funktorból $[aEf]$; olvasata: fenn áll az az eset (, hogy)/ és egy három argumentumot tartalmazó argumentum-halmazból áll. Az argumentum-halmaz argumentumainak a funktor-argumentum-keretben betöltött szerepét úgynevezett argumentum-szerep indikátorok jelölik: „st” a temporális specifikáció, „sl” a lokális specifikáció szerepnek a jelölője, „up” annak a (temporálisan és lokálisan még nem specifikált) propozíció-magnak a szerepét jelöli, amelynek temporális és lokális specifikálását a propozíció képzésre szolgáló adott predikátum-funkció hivatott elvégezni. Egy egyszerű propozíció-mag $/\pi^r/$ egy n argumentumot megkívánó funktorból $/\varphi^r/$ és az n argumentumnak szerepeik jelölését is tartalmazó halmazából áll. Az egyes szerepek jelölésére különféle indikátorok szolgálnak, ezekre itt az „ r_i ” szimbólumok utalnak; az argumentumokat pedig az „ α_i^r ” szimbólumok jelölik. Argumentumként objektum-leírásokra vagy propozíciókra utaló indexek állhatnak egy funktor-argumentum keretben.

A „ r ” paraméter a kanonikus egységek következő lehetséges szemantikai típusaira utal:

c: indifferens kommunikatív egység; m: performatív-modális egység; w: világ-konstituáló egység; e: evaluatív egység; n: minden más (a többi osztályba nem sorolható) egység.

Valamennyi propozíció $/\pi^{Fr}/$ egy atomi kanonikus szövegen belül a következő funkciók $/F/$ valamelyikével rendelkezik:

P: performatív-modális funkció, W: világ-konstituáló funkció;

D: leíró (deskriptív) funkció.

A következő funkció és szemantikai típus kombinációk megengedettek: Pm, Ww, Dc, Dm, Dw, De, Dn.

Valamennyi atomi kanonikus szöveget alkotó beágyazás-komplexus a (3)-ban megadott sémát követi.

$$(3) \quad P^{Pm} :: P^{Ww} :: P^{Dc}$$

ahol a „ P^{Dc} ” konstituens maga is saját beágyazási struktúrával rendelkezhet. E beágyazási struktúra bármely (szub)konstituense továbbá nem csak egyet-

len proposíció lehet, hanem proposíciók konnexe is. Egy proposíció-konnex úgy jön létre, hogy proposíciókból egy konnektív-funktort tartalmazó proposíció-mag segítségével egy újabb proposíciót konstruálunk. Ha magukból a kanonikus atomi szövegekből konstruálunk konnexe, akkor egy nem atomi kanonikus konstruktum, más néven egy (nem atomi) kanonikus szöveg jön létre.

A (3)-ban megadott beágyazási-hierarchia séma, mint egy kanonikus atomi szöveg jólformáltságának kritériuma, empirikusan a következőképpen motíválható: ahhoz, hogy egy természetes nyelvi szöveget valamennyi pragmatikai-szemantikai jelentés-aspektusára vonatkozóan interpretálni tudjunk, ismernünk kell (a) annak az egyszerű vagy komplex tényállásnak a strukturáját, amely a kommunikáció szűkebb értelemben vett témáját képezi / P^{D^r} /; (b) azt, hogy a szöveg alkotója (a tényállás narrátora) a szöveg kommunikálásának idején ehhez a tényálláshoz milyen hozzáférhetőségi relációval rendelkezik / P^{Ww} / — hiszi, tudja, elképzei, . . . , hogy $\lceil P^{D^r} \rceil$, (c) végül azt, hogy a kommunikációnak mi a performatív modalitása / P^{Pm} / — az alkotó/narrátor állítja, közli, vagy csak mondja (higy hiszi, tudja, elképzei, . . .), hogy $\lceil P^{D^r} \rceil$. A „ $\lceil P^{D^r} \rceil$ “ szimbólum magára a tényállásra és nem a tényállás reprezentációjára utal.

A TeSWeST kanonikus reprezentációs nyelve lényegében nagyon egyszerű strukturával rendelkezik, amennyiben (a) valamennyi kanonikus reprezentáció egy proposíciók beágyazása révén létrehozott) proposíció-komplexus, vagy egy proposíció-konnex, (b) az egyes proposíciók strukturája világosan mutatja az egyes megnyilatkozások grammatikai-logikai strukturáját, (c) a proposíciók strukturája, egyben kvázi-leképezése az általuk leírt tényállásokban szerepet játszó objektumok közötti relációknak¹³.

4.2 A jelentés-interpretálás procedurális aspektusainak tárgyalásánál induljunk ki a következő kommunikáció-szituációból:

(4) Egy beszélgetés során H közli N-nel a következőt:

„A vonatok késtek, mert sztrájk volt.“

Az interpretálás végrehajtásához posztuláljunk egy interpretátort, tekintjük N-nel azonosnak és jelöljük „Int“-tel.

Jöllehet az 1. Ábrában megadott elemek közül slsősorban a $T^{\square}R$ -rel és a vele korrespondáló m_1R -ekkel kívánok foglalkozni, szükségesnek tartom, hogy a többi elemről is szóljak, ha röviden is. Ennek során az 1. Ábrában megadott reláció-konfigurációt tekintem vonatkoztatási rendszernek.

Ami az interpretálás procedurális végrehajtását illeti, a procedúrákat az egyszerűség kedvéért a kanonikus atomi szövegek szintjén tárgyalom és nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogyan jön létre az interpretálás szubatómáris és superatómáris procedurális lépések eredményeként. Más szóval: egyrészt csak egyszerű-mondat nagyságrendű megnyilatkozások interpretálásával foglalkozom, másrészt ezeket a megnyilatkozásokat mint tovább nem dekomponálható egységeket tekintem és nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogyan történik egyes konstituenseiknek procedurális interpretálása, valamint az így nyert interpretációknak procedurális összekapcsolása. Nem foglalkozom

továbbá a szuperatomáris szint procedurális kérdéseivel sem (azaz annak elemzésével, hogy hogyan jön létre procedurálisan egy nem atomi kanonikus szöveg interpretációja) erre a szintre vonatkozóan csupán néhány megjegyzést teszek.

4.21 T_1

Az interpretálandó természetes nyelvi *szöveg* $\models T_1$: „A vonatok késtek, mert sztrájk volt.“ azzal a propozíódikus struktúrával, amellyel H performálja azt.

4.22 (T_1)

A T_1 szövegnek az interpretátorban létrejött *perceptív képe* $\models (T_1)$ alkotja az interpretálás közvetlen tárgyát, de ez mások számára nem hozzáférhető.

4.23 TR_1

Ahhoz, hogy az interpretátor interpretációjáról bárkivel interszubjektív diszkusziót folytathasson, a benne létrejött perceptív képet $\models (T_1)$ reprezentálnia kell egyértelmű módon, azaz a reprezentációban $\models TR_1$ jelölnie kell e szöveg általa percipiált prozódiját is, különös tekintettel arra a téma-réma struktúrára, amit a szövegben manifesztáltak vél.

A továbbiakban induljunk ki abból, hogy az interpretátor T_1 -nek a „vonatok késtek“ összetevőjét, tekinti témának, s hogy T_1 más prozódikus tulajdonsága az interpretálás szempontjából irreleváns, s ennek alapján tekintsük TR_1 -nek a következő reprezentációt:

(5) A VONATOK KÉSTEK [MERT SZTRÁJK VOLT] réma

4.24 $TFoR_1$

$TFoR$ az a reprezentáció, amelynek egyik összetevője a TR kanonikus formatív-struktúrájának a reprezentációja $/TF^\square/$, másik összetevője $/T\Omega/$ pedig — az (5) esetében — azok a magyar nyelvre jellemző morfoszintaktikai információk, amelyek a TR_1 és a TF_1^\square relációjának egyértelmű reprezentálását lehetővé teszik. Ezzel a reprezentációval itt nem kívánok foglalkozni, a TF_1^\square struktúrájára vonatkozóan a T^\square_1 struktúrájának tárgyalásánál teszek majd néhány megjegyzést.

4.25 $TSiR_1$

$TSiR$ az interpretálás folyamatában kulcsfontosságú szerepet tölt be. E reprezentáció domináns összetevője $T^\square wR$ ami G. A. Miller modellje *image* /memóriakép/ elemének felel meg. Minthogy azonban a $T^\square wR$ a T^\square -n végrehajtott operációk eredményeként jön létre, először a T_1^\square reprezentációval szükséges foglalkozni.

4.251 T_1^\square

A T^\square konstruálását részben a 4.1 pontban röviden tárgyalt szintaktikai formációs szabályok, részben szemantikai-pragmatikai szabályok vezérlik. A

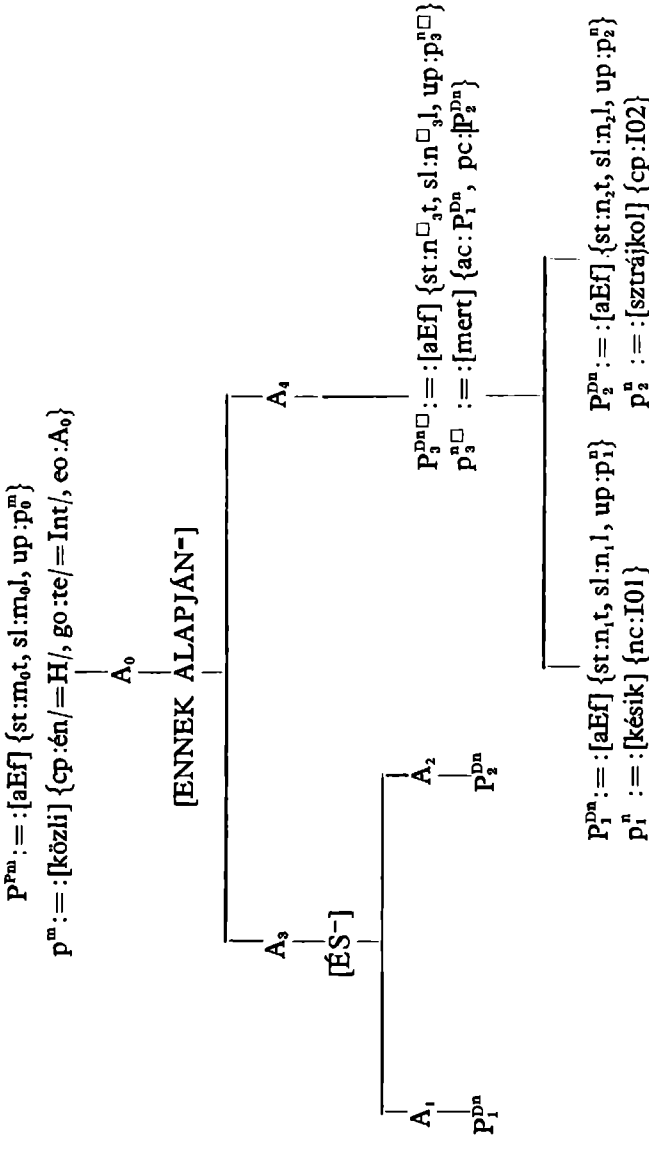
szemantikai-pragmatikai szabályok közé tartozik például az a szabály, amely előírja, hogy egy propozíció-konnex reprezentálásakor az interpretátornak hipotéziseket kell konstruálnia azokra a hozzáférhetőségi relációkra vonatkozóan, amelyekkel a szöveg alkotója a propozíció-konnex összetevői által reprezentált tényállásokkal kapcsolatban rendelkezhet, valamint azt is, hogy ezeket a hipotéziseket mi módon kell reprezentálni.

Tekintsük a 3. Ábrán megadott reprezentációt egy, a fentiekben említett szabályoknak megfelelően konstruált, jólformált reprezentációnak. Ez a reprezentáció egy kanonikus atomi szöveg reprezentációja. Magyarázat a 3. Ábra elemeihez:

- $P_3^{Dn\Box} : : \{P_1^{Dn}, P_2^{Dn}\}$ annak az információnak a kanonikus reprezentációja, amit (4) ill. (5) közvetlenül tartalmaz (az egyszerűség kedvéért itt és a továbbiakban a téma-réma struktúra jelölésétől eltekintek);
- P_0^{Pm} annak a ténynek a reprezentációja, hogy az interpretátor T-t közlésnek tekinti;
- az „st“, „sl“, ... szimbólumok argumentum-szerep indikátorok, ezek explikációjával itt nem kívánok foglalkozni;
- az „ m_0t “, „ $n\Box_3t$ “ és a hasonló struktúrájú t -végződésű szimbólumok temporális információk; az analóg struktúrájú l -végződésűek pedig lokálisak;
- az „IO1“ index a *vonatok*-ra utal, az „IO2“ pedig azokra a személyekre, akik sztrájkoltak;
- „ A_4 “ arra a hozzáférhetőségi relációra (pontosabban annak reprezentációjára) utal, amellyel a H személy a $\uparrow P_3^{Dn\Box}$ tényállásra vonatkozóan rendelkezik; ez a hozzáférhetőségi reláció nem jut explicit módon kifejezésre a T_1 -ben, erre vonatkozóan az interpretátornak az interpretáció alapjául szolgáló modellek konstruálása során kell hipotéziseket felállítania; (analóg módon értelmezendő valamennyi „ A_i “ szimbólum)
- az „[ÉS-]“ konnektív az interpretátornak azokra a hozzáférhetőségi relációkra vonatkozó hipotéziseit/preszuppozícióit kapcsolja össze, amelyekkel feltételezése szerint a H személy a $\uparrow P_1^{Dn}$ és $\uparrow P_2^{Dn}$ tényállásokra vonatkozóan rendelkezik;
- az „[ENNEK ALAPJÁN-]“ konnektív az interpretátor hipotéziseit/preszuppozícióit kapcsolja össze a T_1 -ben kifejezésre jutó közléssel (az összekapcsolt struktúra a következőképpen olvasandó: A_3 /és/ ennek alapján A_4);
- az „ $n_1t < m_0t$ “ és „ $n_2t < m_0t$ “ reprezentációk azt juttatják kifejezésre, hogy a \uparrow /késik/ \uparrow és \uparrow /sztrájkol/ \uparrow tényállások időben megelőzik a \uparrow /közli/ \uparrow tényállást.

A 4.24 pontban utaltam arra, hogy a $TF\Box$ struktúrájához a $T\Box$ struktúrájának tárgyalása kapcsán fogok egy-két megjegyzést fűzni, erre most kínálkozik a megfelelő alkalom. A 3. Ábrán reprezentált kanonikus atomi szöveg és a $TF\Box$ reprezentáció között a következő kapcsolat áll fenn:

- (a) a $TF\Box$ reprezentáció a 3. Ábrán reprezentált kanonikus (atom) szöveggel izomorf szintaktikai struktúrával rendelkezik;

3. Ábra
 $TP = A$ „(T₁)” kanonikus reprezentációja

- (b) a TF_1^\square reprezentációban azonban a funktorokként szereplő elemek *formatívumok* (más szóval: a „késik“ pl. a „k“, „é“, „s“, „i“ és „k“ betűk láncja, amely meghatározott morfo-szintaktikai/ragozási szabályoknak van alávetve, vagyis ez a lánc csupán szintaktikai operációk inputja);
- (c) a T_1^\square reprezentációban ezzel szemben a funktorok implicit értelem-reprezentációk (más szóval: a „késik“ nem csupán egy betűlánc, hanem a 'késik' fogalom manifesztációja);
- (d) az egyértelműség biztosítása érdekében e két reprezentáció funktor-elemeit célszerű egymástól megkülönböztetni; ez történhet például a következő módon: „késik“ mint betű-lánc <késik>-ként, mint implicit értelem-reprezentáció késik-ként reprezentálandó.

A kanonikus szövegek (a T^\square -reprezentációk) három osztályba sorolhatók: (1) az elsőbe tartozónak tekinthetők azok a kanonikus szövegek, amelyek elemei implicit értelem-reprezentációk, (2) a másodikba azok, amelyek elemei atomi-értelmek reprezentációi, azaz kanonikus primitíveknek deklarált elemek, (3) a harmadikba azok, amelyek elemei részben implicit értelem-reprezentációk, részben kanonikus primitívek. Az első osztályba tartozó kanonikus szövegektől a harmadik, illetőleg második osztályba tartozókhöz úgy jutunk el, ha az implicit értelem-reprezentációkat explikánsaikkal helyettesítjük. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban csupán a 3. Ábrán megadott (első osztályba sorolt) kanonikus szöveggel foglalkozom, feltételezem ugyanis, hogy sem „késik“, sem „sztrájkol“, sem „mert“ nem tekintendők kanonikus nyelvi primitíveknek.

Ha rendelkezünk egy T^\square -reprezentációval — akkor is, ha annak bizonyos elemei csupán dummy-szimbólumok, mint pl. a 3. Ábrán megadott reprezentáció, amelyben az A_1 -k dummy szimbólumok —, megszerkeszthető a $T^\square wR$ reprezentáció.

4.252 $T^\square wR_1$

A $T^\square wR$ megkonstruálásához mindenekelőtt az szükséges, hogy különbséget tegyünk *res translata* és *res creata* típusú hozzáférhetőségi relációk között. Az előző típusba sorolandók azok a hozzáférhetőségi relációk, amelyek egy személy és az úgynevezett *valóságos* tényállások között állnak fenn, a második típusba sorolandók azok, amelyek egy személy és a nem valóságos, hanem éppen a szóban forgó hozzáférhetőségi reláció révén létrehozott ('kreált') tényállások között állnak fenn. (E kreatív funkció ellenére azért lehetséges mégis hozzáférhetőségi relációról beszélni, mert e reláció *res creata* jellege nem minden esetben ismert az e relációval rendelkező személy számára.) Minthogy ebben a megkülönböztetésben a 'valóságos tényállás' a kulcs-fogalom, szükséges ennek (más szóval: egy 'reális világ' fogalomnak) az egyértelmű bevezetése.

Valóságos tényállásról a továbbiakban a következő értelemben fogok beszélni. Posztulálom személyek egy G csoportját és *reális világnak* fogom tartani azoknak a tényállásoknak a konfigurációját, amelyre vonatkozóan a G csoport valamennyi tagjának az a véleménye, hogy az nem az ő fantáziájuk/feltételezésük/hitük szüleménye, hanem mások számára éppúgy hozzáférhető, mint az ő számukra. Értelemszerűen valamennyi, ehhez a reális világhoz tartozó tényállás valóságos tényállásnak fog minősülni. (Erre az így bevezetett

'reális világ'-fogalomra azért van szükség, mert azzal a 'reális világ'-fogalommal, amellyel a logikai modell-elméleti interpretáció operál, természetes nyelvi szövegek interpretálásánál nem lehet — vagy legalább is nem célravezető — operálni.)

A $T^{\square}wR$ megkonstruálásához szükség van továbbá a következő kommunikációs posztulátumra: valamennyi megnyilatkozás valóságos tényállás ábrázolásának tekintendő, hacsak a megnyilatkozás prozódiai struktúrája vagy a kommunikáló személy kommunikatív magatartása nem teszi szükségessé, hogy ennek az ellenkezőjét tételezzük fel. (Ezt a posztulátumot az egyenesség vagy az igazság-feltételezés posztulátumának is nevezhetjük.) Szükségesnek tartom annak hangsúlyozását, hogy ebben az összefüggésben *kizárólag* az számít, hogy milyenek minősíti az interpretátor a megnyilatkozás prozódiai struktúráját és a kommunikáló személy kommunikatív magatartását, s nem az, hogy az interpretátor maga mit tud esetleg a kommunikált tényállásról.

Vezessük be a res translata és res creata relációk jelölésére a következő konvenciót:

$\lceil a \rceil \leftarrow \lceil b \rceil$ jelölje a res translata relációt, azaz azt az esetet, amikor $\lceil b \rceil$ az $\lceil a \rceil$ -hoz képest valóságos tényállás, és

$\lceil a \rceil \rightarrow \lceil b \rceil$ a res creata relációt, azaz azt az esetet, amikor $\lceil b \rceil$ az $\lceil a \rceil$ által létrehozott tényállás.

Ezeknek az elméleti megkülönböztetéseknek és jelölési konvencióknak a segítségével, az interpretálandó T_1 szöveghez explikánsok felhasználása nélkül hozzárendelt T_1^{\square} reprezentáció (ez itt a 3. Ábrán megadott T^{\square} reprezentáció) dekomponálása útján, a következő tényállások reprezentációját konstruálhatjuk meg, mint $T^{\square}wR$ -et (az egyszerű áttekinthetőség kedvéért ahol csak lehet, a tényállásokat a megfelelő propozíció-mag funktorának a felhasználásával reprezentálom):

$T^{\square}wR_1 = \lceil A_1 \rceil \leftarrow \lceil /késik/ \rceil$ a $\lceil /késik/ \rceil$ tényállás egy valóságos tényállás, amellyel az $\lceil A_1 \rceil$ tényállás res translata relációban áll (a további reprezentációk analóg módon értelmezendők);

$\lceil A_2 \rceil \leftarrow \lceil /sztrájkol/ \rceil$

$\lceil A_3 \rceil \leftarrow \lceil /ÉS-/ \rceil$

$\lceil A_4 \rceil \leftarrow \lceil /mert/ \rceil$

$\lceil A_0 \rceil \leftarrow \lceil /ENNEK ALAPJÁN-/ \rceil$

$\lceil /közli/ \rceil \leftarrow \lceil /A_0/ \rceil$

A T_1^{\square} diagram analógiájára megkonstruálható a $T^{\square}wR$ diagram is (lásd 4. Ábra). A két diagram között az a lényeges különbség, hogy az utóbbi mutatja a res translata (res creata) relációkat is, az előbbi nem.

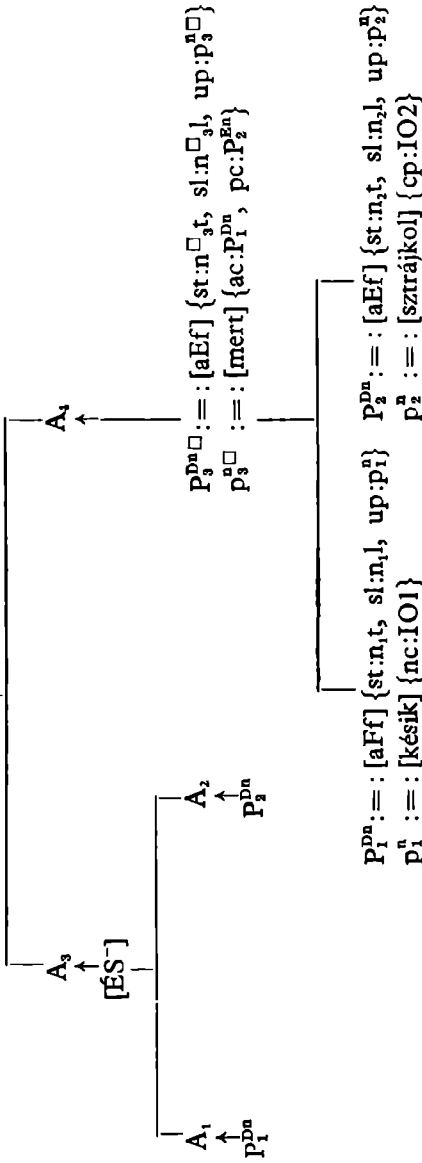
Mint már korábban említettem, a $T^{\square}wR$ felel meg G. A. Miller modellje *image* (memória-kép) elemének. Ennek rövid megvilágítása érdekében lássuk ismét, mit mond Miller a memóriaképről:

„... a memóriakép a szövegrész és az abból nyerhető információk bizonyos felvételét szolgáltatja — olyan felvételt, ami a szövegrész mondatról mondatra történő olvasása során jön létre.“ (205)

$P^{pm} := [aEf] \{st:m_{ot}, sl:m_{oI}, up:p_o^m\}$
 $p^m := [közli] \{cp:én/=H/, go:te/=Int/, eo:A_o\}$

A_o

[ENNEK ALAPJÁN]

$n_{1t} < m_{ot}; n_{2t} < m_{ot}; n_{1t} = n_{2t}$

4. Ábra
 $T_{owR_1} = A$ szöveg-világ reprezentációja

„Ez a kép egy történeti felvétel, amely abban az értelemben pontos, hogy a szövegrész valamennyi információját tartalmazza és csak azokat.“ (207)

Könnyű belátni, hogy a $T^{\square}wR_1$ a T_1 „szövegrész valamennyi információját tartalmazza és csak azokat“:

- $T^{\square}wR_1$ a T_1 szavait /„mert“, „késik“, „sztrájkol“/ vagy azokat helyettesítő indexeket tartalmaz /I01 = vonatok/;
- a „közli“ funktor nem más, mint annak kifejezésre juttatása, hogy az interpretátor T_1 -et prozódíája alapján *közlés*-nek tekinti;
- nyilvánvaló, hogy ha valahol sztrájk van, akkor valaki sztrájkol /lásd I02/;
- $T^{\square}wR_1$ „ $n_1t < m_0t$; $n_1t < m_0t$; $n_1t = n_2t$ “ összetevője csupán a T_1 morfoszintaktikai struktúrájában kifejezésre jutó temporális információknak egy másfajta reprezentációja;
- nyilvánvaló, hogy ha a H személy a „ f /mert/ l “ tényállásról beszélni tud, akkor az számára valamiképpen hozzáférhető /lásd A_4 /;
- nyilvánvaló, hogy ha a H személy számára a „ f /mert/ l “ tényállás hozzáférhető, akkor hozzáférhető a „ f /késik/ l “, a „ f /sztrájkol/ l “ tényállás, valamint ezek együttese is /lásd A_1 , A_2 és A_3 /;
- nyilvánvaló, hogy a H személy számára az „ f / A_4 / l “ és „ f / A_3 / l “ tényállások együttese is hozzáférhető;
- minthogy végül a $T^{\square}wR_1$ -ben sem a T_1 egyes szavai nincsenek explikánsaikkal helyettesítve, se a hozzáférhetőségi relációk nincsenek konkretizálva, $T^{\square}wR_1$ nem más, mint „egy (történeti) felvétel“.

Itt nincs módomban azzal a T^{\square} (és $T^{\square}wR$) reprezentációval foglalkozni, ami lehetővé tenné, hogy az ikonikus jellegű memóriakép szövegelméleti megfelelőjét is bemutassam. Erről csak ennyit: pontosan úgy, ahogy a T_1 (pontosabban TR_1) értelem-reprezentációját meg lehet konstruálni, meg lehet konstruálni az úgynevezett korrelátum-indikátor reprezentációját is, s ez tekinthető az ikonikus jellegű memóriakép megfelelőjének.

4.26 (<... , m_1R , ...>)

A TeSWeST keretében „modell“-nek nevezett elem megfelel G. A. Miller pszichológiai koncepciója „szemantikai modell“-nek nevezett elemének. Idézzük újra Millert:

„Egy adott szöveg számára szolgáló modell azoknak a lehetséges tényállásoknak a halmaza, amelyre vonatkozóan az adott szöveg valamennyi információja igaz.“ /207/

Egy modell — egy tényállás-halmaz — különbözőképpen jöhet létre az interpretátorban. Ha rendelkezik olyan ismeretekkel, amelyeket kapcsolatba hozhat az interpretálandó szöveggel, akkor az interpretálás folyamán a szöveg memóriaképe (a TeSWeST keretében a szöveg-világ reprezentációja) reaktiválja ezeket az ismereteket, minden más ismeretet pedig háttérbe szorít.

Ha nem rendelkezik az interpretálandó szöveggel kapcsolatba hozható ismeretekkel, akkor — attól függően, hogy mit tételez fel a szöveg alkotójának szavahihetőségéről — a szöveg által tartalmazott információkat részben vagy teljes egészében igaznak fogadja el, azaz ezekből alkotja meg modelljét és ezáltal felveszi ismeretei közé.

Az interpretátor reaktívált ismerethalmaza (vagy az a tény, hogy elfogadja a szöveg információit igaznak) egyelőre azonban csak az ő számára hozzáférhető. Ahhoz, hogy nyilvánvaló legyen, miért interpretálja az adott szöveget úgy, ahogy interpretálja, modelljét/modelljeit explicit módon is meg kell konstruálnia.

4.27 $\langle \dots, m_1R, \dots \rangle$

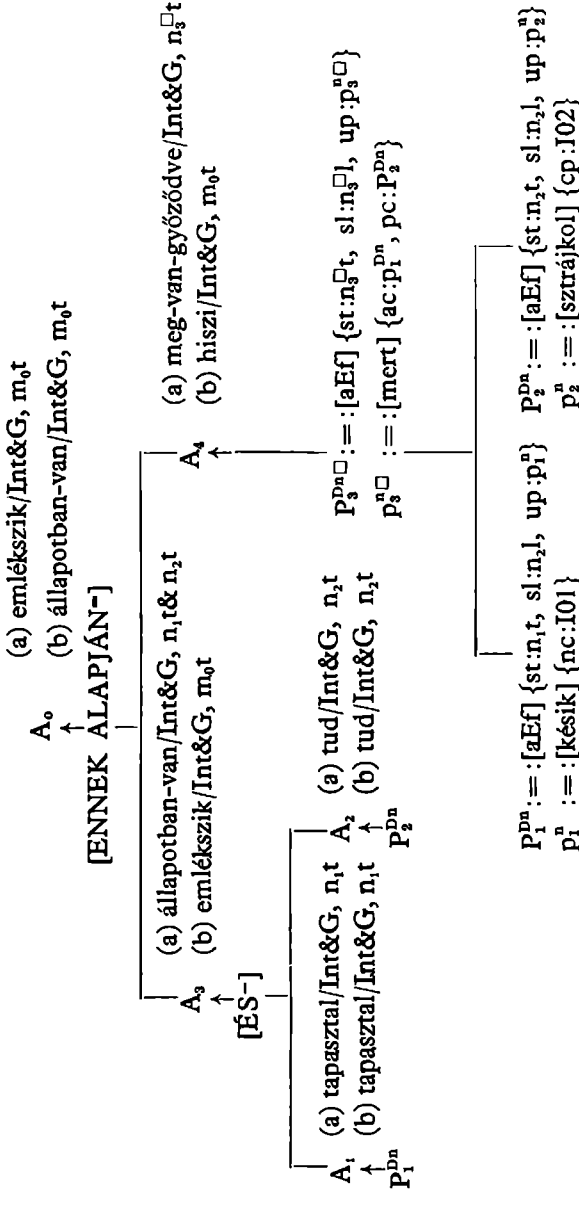
A megkonstruált modellek reprezentációja bemutatásánál az egyszerűség kedvéért abból indulok ki, hogy az interpretátor magát a G csoport tagjának tartja. Ebből az következik, hogy csupán két modell-halmaz konstruálásának a kérdéseivel foglalkozom: az interpretátor (és a csoport) saját, valamint az interpretátor (és a csoport) szöveg-alkotóra (azaz a H személyre) vonatkozó modelljeivel; az elsőt az „ $m_{Int\&G}$ ”, a másodikat az „ $m_{Int\&G/H}$ ” szimbólummal fogom jelölni. Mindkét modell-halmazból két-három modellt mutatok be.

4.271 Int&G modellek

Tekintsük az első két Int&G modellnek azokat a modelleket, amelyeket az 5. Ábra mutat be. A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért az 5. Ábrában meghagytam változatlanul a 4. Ábra struktúráját és az egyes A_i -k mellett tüntettem fel azokat a hozzáférhetőségi relációkat, amelyekkel e modell szerint Int&G rendelkezik. A hozzáférhetőségi relációkat leegyszerűsítve reprezentáltam: a teljes proposíció helyett csak a funktor-összetevőt, az Int&G argumentumot és a temporális információt jelölő indexet adtam meg. A temporális index alapján minden esetben meg lehet állapítani, hogy a kommunikáció idejével vagy a kommunikált tényállás idejével egybeeső időintervallumról van-e szó.

Az 5. Ábrán bemutatott modellek olvasata a következő (az első modellnél az (a), a másodiknál a (b) hozzáférhetőségi-relációkat kell figyelembe venni):

- (a) $Mi \models_{Int\&G} /$ a kommunikációval azonos időben \models_{m_0t} emlékszünk, hogy
- az $n_1t \& n_2t$ időben abban az állapotban voltunk, hogy
 - az n_1t időben tapasztaltuk, hogy
 - az n_1t időben a vonatok késnek
- és
- az n_2t időben tudtuk, hogy
 - az n_2t időben sztrájk van
- ennek következtében
- az n_3t időben meg voltunk győződve arról, hogy

5. Ábra

Kanonikus modell — reprezentációk

$m_{Int\&G} R_{1.1} / = (a) /$ és $m_{Int\&G} R_{1.2} / = (b) /$

a vonatok az n_1t időben azért késnek

mert

az n_2t időben sztrájk van

(b) Mi $\neq \text{Int\&G}$ a kommunikációval azonos időben $\neq m_0t$ abban az állapotban vagyunk, hogy

most az m_0t időben emlékszünk, hogy

az n_1t időben tapasztaltuk, hogy

az n_1t időben a vonatok késnek

és

az n_2t időben tudtuk, hogy

az n_2t időben sztrájk van

ennek következtében

most az m_0t időben azt hisszük, hogy

a vonatok az n_1t időben azért késtek

mert

az n_2t időben sztrájk volt

Tekintsük harmadik Int&G modellnek azt a modellt, amelyet a 6. Ábra mutat be. Ennek az ábrának a struktúrája azonos az 5. Ábra struktúrájával. Az A_2 hozzáférhetőségi reláció azonban itt a P_2^{Dn} tagadására (azaz a $\neg P_2^{Dn}$ -re vonatkozik, az A_4 pedig a $P_3^{Dn\Box}$ tagadására.

Elképzelhető végül egy olyan Int&G modell is, amely szerint Int&G a $\{P_1^{Dn}\}$, $\{P_2^{Dn}\}$ és $\{P_3^{Dn}\}$ tényállásokra vonatkozóan semmiféle ismerettel nem rendelkezik, de el tudja képzelni, hogy ezek valóságos tényállások lehetnek. Ennek a modellnek a bemutatásától azonban itt eltekintek.

4.272 Int&G|H modellek

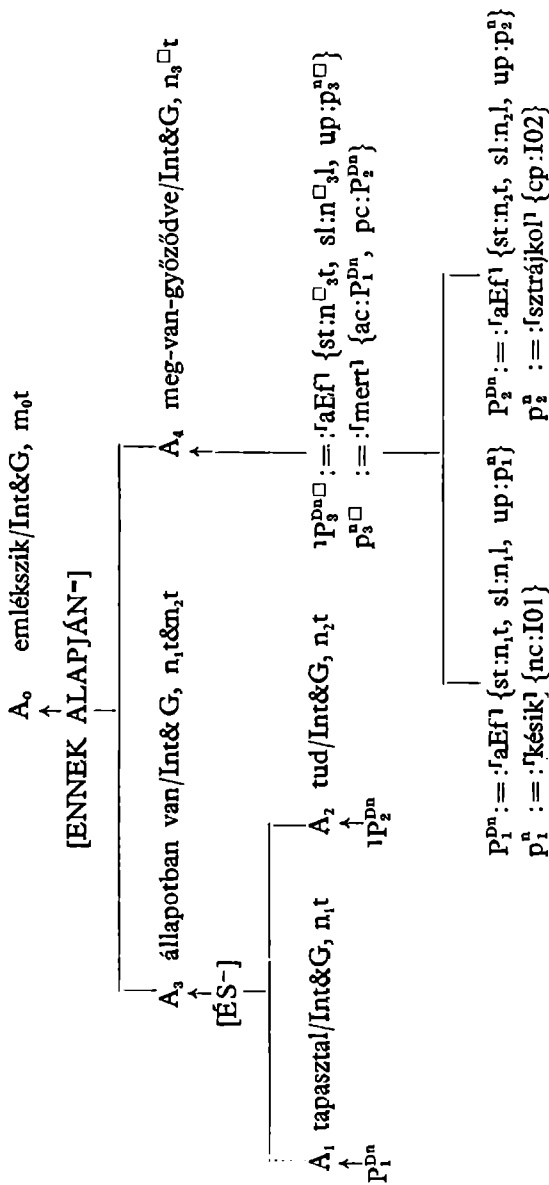
A 7. Ábra Int&G két H-ra vonatkozó modelljét szemlélteti. Ezek a modellek azokat a hozzáférhetőségi relációkat tartalmazzák, amelyeket Int&G H hozzáférhetőségi relációinak hisznek.

A 8. Ábra egy harmadik H-ra vonatkozó modellt szemléltet. Ebben a modellben A_1 egy hozzáférhetőségi-reláció láncsal van helyettesítve.

Mind a 7., mind a 8. Ábrán szemléltetett modellek struktúrája azonos az előzőekével.

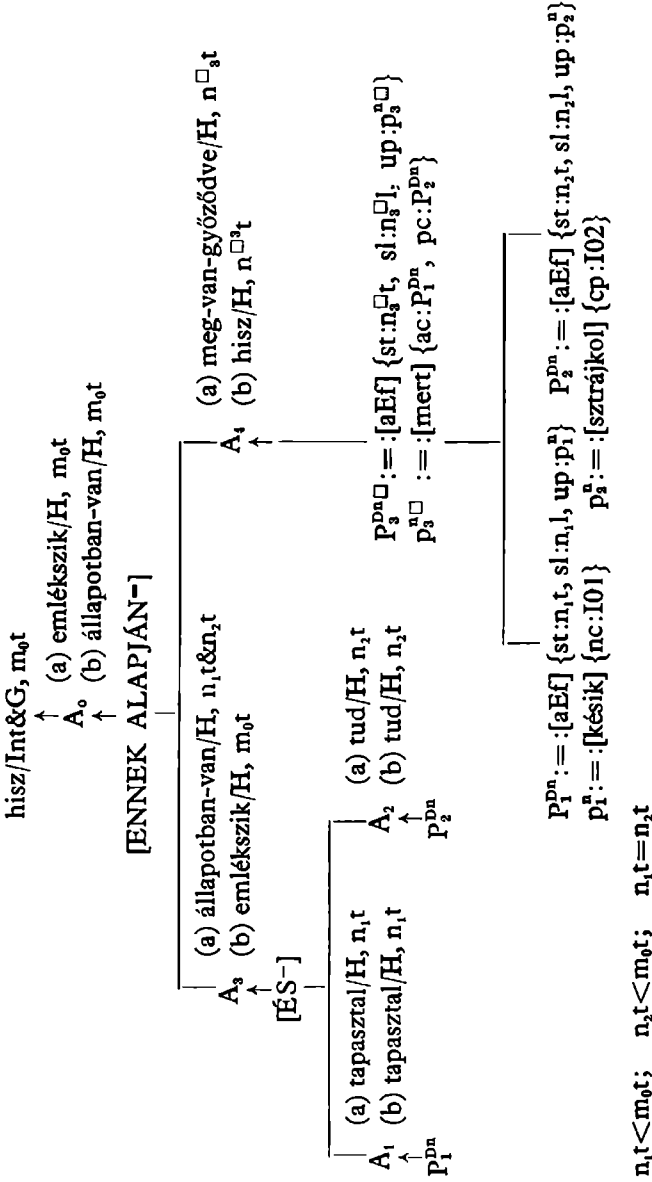
Valamennyi modell tovább specifikálható úgy, hogy nem csak Int&G és H hozzáférhetőségi-relációit adjuk meg, hanem a 4. Ábra természetes nyelvi elemeit tetszőleges mélységű explikánsaikkal helyettesítjük. (Az explikánsokat a Lexikon explikánsaiból választjuk ki, vagy azok alapján konstruáljuk meg.) Az explikandumoknak explikánsokkal való helyettesítése ugyanúgy interpretatív művelet, mint a hozzáférhetőségi relációk interpretatív meghatározása.

Az interpretálás során egy megnyilatkozáshoz általában csak egy $m_{\text{Int\&G}R}$, $m_{\text{Int\&G}H}R$ modellpárt konstruálunk. Újabb modellek konstruálására csak akkor

6. Ábra

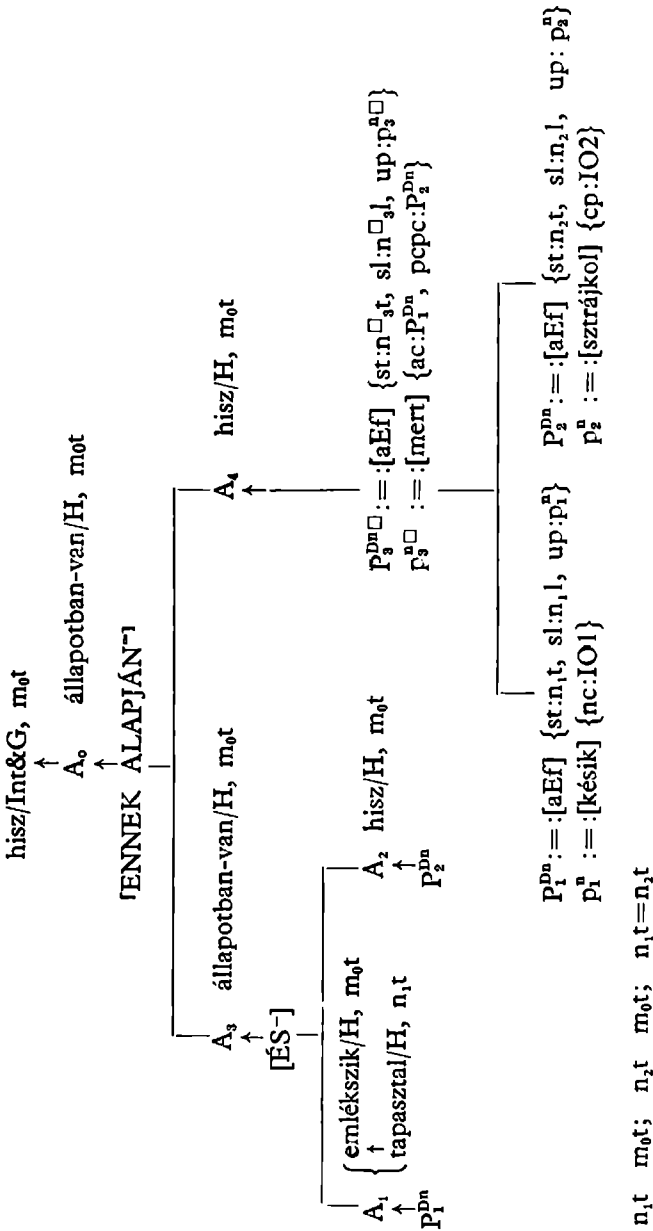
Kanonikus modell — reprezentáció $m_{Int \& G}$ R_{1,3}

7. Ábra

Kanonikus modell — reprezentációk

$m_{Int\&G|H} R_{1,1} / = (a) /$ és $m_{Int\&G|H} R_{1,2} / = (b) /$

8. Ábra

Kanonikus modell — reprezentáció $m_{Int\&G|H} R_{1,3}$

kerül sor, ha ezzel a modellpárral nem tudjuk az interpretálást végrehajtani. Természetesen az is előfordulhat, hogy bár egy megnyilatkozás interpretálását el tudjuk végezni a konstruált modellpár alapján, később mégis új modelleket kell konstruálnunk (az interpretálás során esetleg többször is), ha a következő megnyilatkozás interpretálásához a korábbi modellpárok megváltoztatása elengedhetetlenül szükséges.

Könnyű belátni, hogy az itt tárgyalt modellek a Miller által „modell“-nek nevezett elemek megfelelői.

4.28 TCoR₁

Az interpretálás eredményének tekinthető szöveggörrelátum reprezentációját úgy konstruáljuk meg, hogy keresünk egy olyan szövegalkotó specifikus modellt, amely mind az Int&G modellel, mind a T[□]wR-rel kompatibilis.

4.281 TCoR_{1,1}

Az előzőekben konstruált modell-sorokból mind egymással, mind a T[□]wR,-gyel kompatibilisek az $m_{Int\&G}R_{1,1\&1,2}$ és az $m_{Int\&G/H}R_{1,1\&1,2}$ modellek. Ennek következtében természetes nyelven kívüli szöveg-korrelátumnak tekinthetjük a következő tényállásokat:

TCoR_{1,1} = 'a vonatok késtek az n_1t időben',

'sztrájk volt az n_2t időben'.

'a vonatok késtek az n_1t időben, mert sztrájk volt az n_2t időben'.

Más szóval azt mondhatjuk, hogy amit H T₁-ben explicit és implicit módon közölt, az az $m_{Int\&G} R_{1,1\&1,2}$ modellekben (e modellek közvetítésével G való világában) igaznak tekinthető.

4.281 TCoR_{1,2}

Sem egymással, sem a T[□]wR,-gyel nem kompatibilisek az $m_{Int\&G} R_{1,3}$ és az $m_{Int\&G/H} R_{1,3}$ modellek. Kompatibilissé tehetőek azonban oly módon hogy az A₂ és P₂^{DA} közötti res translata relációt (a 4. és a 8. Ábrán) res creatavá változtatjuk. Ez más szóval a következőt jelenti:

- H az n_1t időben *valóban* tapasztalta, hogy a vonatok késnek és erre az m_0t időben *a valóságnak megfelelő módon* emlékszik;
- H azonban az m_0t időben *a valóságnak nem megfelelő módon* hiszi, hogy az n_2t időben sztrájk volt;
- minthogy azonban H az m_0t időben *úgy* hiszi, hogy az n_2t időben sztrájk volt, hiheti az m_0t időben azt is, hogy a vonatok az n_1t időben azért késnek, mert az n_2t időben sztrájk volt.

Ezt a változtatást minden további nélkül megtehetjük, mert (a) az így létrehozott tényállás-konfiguráció a tapasztalataink alapján lehetséges és (b) ez a változtatás nem érinti a T[□] struktúráját (s ennek következtében a T₁-ét sem). Ha (b) nem állna fenn, ez önmagában még nem jelentené, hogy ez a változtatás nem hajtható végre: ebben az esetben felül kellene vizsgálni, hogy az adott T₁-hez rendelhető-e más T₁ és ennek következtében más T₁[□], ami e változtatást lehetővé tenné.

Ennek a változtatásnak a végrehajtása alapján természetes nyelven kívüli szöveg-korrelátumnak tekinthetjük a következő tényállás-konfigurációt:

$TCoR_{1,2} = \lceil a \text{ vonatok késtek az } n_t \text{ időben} \rceil,$

$\lceil \text{nem sztrájkoltak az } n_t \text{ időben} \rceil,$

$\lceil H \text{ az } m_0 \text{ időben azt hiszi, hogy sztrájk volt az}$

$n_t \text{ időben, s ennek következtében az } m_t \text{ időben azt is hiszi, hogy}$
 $a \text{ vonatok azért késtek az } n_t \text{ időben, mert sztrájk volt a } n_t \text{ időben} \rceil.$

A $TCoR_{1,1}$ és $TCoR_{1,2}$ összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy e két korrelátum között a lényeges különbség abban áll, hogy az elsőnek H -tól független tényállások az elemei, a másodikhoz azonban szükségképpen hozzátartozik H bizonyos világ-konstituáló állapota is (lásd a harmadik tényállást).

4.3 A 4.2 alfejezetben az interpretálás procedurális aspektusaival foglalkoztam az ún. atomi egységek szintjén. Más szóval, ott azt tárgyaltam, milyen lépésekben történik egy teljes elemi megnyilatkozásnak mint *egésznek* az interpretálása. Nem foglalkoztam sem a szubatomáris, sem a szuperatomáris szinttel.

A *szubatomáris* szinten azt a kérdést kell elemezni, milyen konstituens-kombinációk révén jön/jöhet létre egy elemi megnyilatkozás interpretációja konstituenseinek interpretációjából. A procedurális interpretáció lépéseinek sorozata *lényegében* nem más ezen a szinten sem; csupán azoknak a nyelvi egységeknek (szintagmáknak, részmondatoknak) a nagyságrendje más, amelyeket a természetes nyelven kívüli korrelátum megkonstruálásáig interpretálnunk kell, mielőtt még megkonstruálnánk a teljes elemi megnyilatkozás interpretációját.

A *szuperatomáris* szinten azt a kérdést kell elemezni, milyen kombinációk révén jön/jöhet létre egy teljes szöveg interpretációja elemi egységeinek interpretációjából. Ez a kérdés részben arra vonatkozik, hogy mik a lehetőségei/feltételei egy már interpretált elemi egység újinterpretálásának, s részben arra, hogy milyen szerepet játszik a konzisztencia fogalma az interpretálás során. Ez utóbbi kérdést úgy is meg lehet fogalmazni, hogy milyen inkonzisztenciák engedhetők meg az interpretálásnál, és mi a megengedhetőség motivációja. Az interpretálás során konstruált hozzáférhetőségi relációk (A_1 -k) révén egyrészt az interpretálás időbeni végrehajtásával párhuzamosan építhetjük ki az egyes világokat s közben módunk van annak kontrollálására is, hogy mily mértékben tesznek eleget ezek a világok a rájuk vonatkozóan definiálható konzisztencia-követelményeknek. Másrészt, bizonyára meg kell adni annak lehetőségét is, hogy az interpretátor közben elfelejthessen valamit, s vagy ennek, vagy valamely más oknak a következtében ne legyen észre egyébként fennálló inkonzisztenciát.

4.4 Végül szeretnék pár szót szólni az interpretálás strukturális és procedurális tárgyalása és reprezentálása közötti különbségről.

Az interpretálás *strukturális* reprezentációja az interpretálásnak csak az eredményét mutatja, a folyamatát nem. Nyilvánvaló azonban, hogy ahhoz, hogy az eredményt reprezentálhassuk, szükség van a folyamat végrehajtására is. Az interpretálás strukturális tárgyalása azonban nem követeli meg e folyamat explicit reprezentálását¹⁴.

Az interpretálás *procedurális* tárgyalása ezzel szemben megköveteli az interpretálás folyamatának explicit reprezentálását. Kétségtelen, hogy a procedurális reprezentáció nem csak más, mint a strukturális, hanem több információt is szolgáltat a természetes nyelvi kommunikáció aspektusainak elemzéséhez és az arra vonatkozó inter- és multi-diszciplináris diszkusszióhoz.

A procedurális reprezentációból strukturális reprezentáció a következő módon hozható létre: ha az interpretálás eredményeként találtunk egy olyan természetes nyelven kívüli szöveg-korrelátumot, amit el tudunk fogadni egy olyan tényállás-konfigurációként, amely az általunk mind a kommunikációra általában, mind a valóságra vonatkozóan képviselt követelményeknek eleget tesz, akkor

- reprezentáljuk ezt a korrelátumot;
- reprezentáljuk azt a modell-sort, amely e korrelátum interpretációjaként való elfogadását lehetővé teszi;
- reprezentáljuk az e modell-sornak megfelelő szöveg-világot;
- reprezentáljuk az e szövegvilágnak megfelelő kanonikus szöveget (oly módon, hogy a kanonikus szöveg reprezentációjában is megadjuk a szövegvilágban szereplő hozzáférhetőségi-relációkat);
- reprezentáljuk végül az interpretálandó szövegnek a kanonikus szöveggel és a szövegvilág reprezentációjával kompatibilis perceptív képét.

	szó szerinti értelemben vett	nem-szó-szerinti értelemben vett
nem fikcionális	AA	AB
fikcionális	BA	BB

9. Ábra

Pragmatikai-szemantikai szövegosztályok

5. Pragmatikai-szemantikai szövegosztályok, modell-konstruálás

5.0 Az interpretálásnál alapvető szerepet játszó két faktor — ahogy azt az előző fejezetben láttuk — az *igazság feltételezése* (azaz annak feltételezése, hogy amit a szöveg-alkotó az interpretálandó szövegben kifejezésre juttatott, igaz) és a *modell-konstruálás* (olyan modell keresése, amelyben az, amit a szövegalkotó az interpretálandó szövegben kifejezésre juttatott, valóban igaz lehet). Ezt hangsúlyozza, erre épít Miller is idézett tanulmányában:

„Ha nem akarunk lemondani arról, hogy megértsük, amit olvastunk, olyan modellt kell találnunk, amely az olvasott szövegrészt igazgá teszi — akkor is,

ha a keresés nagy mértékben igénybe veszi találékonyságunkat. Szerencsére az ember nagyon találékonny tud lenni ilyen dologban.“ [212]

A modell-konstruálást (pontosabban annak megkezdését) vezérlő alap-tényező az az ismeret, amivel az interpretátor a különféle *pragmatikai-szemantikai szövegosztályokra* és a *kommunikáció-szituációk típusaira* vonatkozóan rendelkezik, valamint az a hipotézis, amit az interpretálás (és/vagy az interpretálandó szöveg) kontextusára vonatkozóan alkot. Ebben a fejezetben először ennek a témának néhány aspektusával kívánok foglalkozni.

5.1 A két alapvető pragmatikai-szemantikai szövegosztály a *nem-fikcionális* és a *fikcionális* szövegekként interpretálandó szövegek osztálya. Szükséges továbbá különbséget tenni a *szó szerinti* és a *nem szó szerinti* értelemben interpretálandó szövegek osztálya között. (Lásd 9. Ábra.) Hogy e két osztályozási szempont milyen hierarchikus viszonyban áll egymással, ezt a kérdést célszerűnek tartom egyelőre nyitva hagyni. Hangsúlyozni szeretném, hogy a 'nem fikcionális', fikcionális', 'szó szerinti' és 'nem szó szerinti' tulajdonságokat nem tekintem szövegek inherens tulajdonságának, hanem olyanoknak, amelyeket az interpretátorok rendelnek (vagy nem rendelnek) hozzá az interpretálandó szövegekhez.

Az első predikátum-pár használatát illetően ez a következőt jelenti: egy interpretátor nem fikcionálisan interpretálandónak minősít egy szöveget akkor, ha az abban leírt tényállásokat az általa való világnak tekintett világ tényállásainak tekinti. Egy interpretátor fikcionálisan interpretálandónak minősít egy szöveget akkor, ha az abban leírt tényállásokat nem tekinti az általa való világnak tartott világ tényállásainak, függetlenül attól, hogy azok e való világ tényállásai lehetnének-e vagy sem. (Könnyű belátni, hogy ebben az explikációban szövegek egy további osztályozásának lehetősége is adva van.) Hasonló a helyzet a második predikátum-pár használatát illetően is.

Az itt bevezetett osztályozás a szövegeket nem úgy kezeli, mint inherens tulajdonságaik alapján osztályozható objektumokat, hanem olyan osztályokat alkot, amelyekben a szövegeket az interpretátorok valamilyen kontextustól függő indíték alapján sorolják be. Ha az interpretátoroknak az egyes osztályokra vonatkozó ismeretei csaknem azonosnak tekinthetők is, ebből nem következik, hogy a különféle szövegeket is azonos módon sorolják be ezekbe az osztályokba; a besorolás alapjául szolgáló hipotéziseik ugyanis különbözők lehetnek.

A kommunikáció-szituációk típusainak kérdésével itt nem kívánok részletesen foglalkozni, csupán egy egyszerű példán szeretném szemléltetni, hogy egy adott struktúrával rendelkező megnyilatkozás-típushoz konstruálható négy olyan szituáció, amelyben e megnyilatkozás-típus manifesztációi az előzőekben konstruált szövegosztály rendszer különböző osztályaiba sorolhatók. Válasszuk példaként a (6) megnyilatkozás-típust¹⁵:

(6) *John has lost his marbles* /John elvesztette a márványait/

Ehhez a megnyilatkozás-típushoz a következő kommunikáció-szituációkat (és az ezeknek megfelelő manifesztációkat) konstruálhatjuk meg:

(6a) Az interpretátor számára John nem fiktív személy, a megnyilatkozást az adott kontextusban szó szerint tudja interpretálni (pl.: John szobrász, márványtömböket) hozatott magának, a hajó azonban elsüllyedt, s ennek következtében elvesztette a márványait);

(6b) Az interpretátor számára az a P_1 személy, akire a megnyilatkozás vonatkozik nem fiktív személy, a megnyilatkozást az adott kontextusban csak nem szó szerinti értelemben tudja interpretálni (P_1 -nek elment az esze);

(6c) Az interpretátor számára John fiktív személy, azonban a megnyilatkozást az adott kontextusban szó szerint tudja interpretálni (lásd (6a) egy fiktív Johnnal);

(6d) Az interpretátor számára az a P_1 személy, akire a megnyilatkozás vonatkozik fiktív személy, a megnyilatkozást az adott kontextusban csak nem szó szerint tudja interpretálni (lásd (6b) egy fiktív P_1 -vel).

Ezek a kommunikáció-szituációk olyan megnyilatkozás-manifesztációkhoz vezetnek, amelyek rendre a következő szövegosztályokba sorolandók: AA, AB, BA, BB (lásd 9. Ábra).

Ennek a példának az alapján elképzelhetők tetszőleges terjedelmű szövegek is, amelyek ugyanígy kezelhetők.

Azt is hangsúlyozni szeretném, hogy egy megnyilatkozáson belüli szemantikai/ontológiai inkompatibilitás se nem szükséges, se nem elégséges feltétele annak, hogy a megnyilatkozást egyértelműen egy bizonyos osztályba tartozónak tekintsük.

A (7) megnyilatkozás például kommunikáció-szituációtól függően besorolható mind az AB, mind a BA osztályba, sőt specifikus szövegek kontextusban a BB osztályba is.

(7) *A kő meghalt*

Hogy valamennyi osztály szóba jöhet-e bármely megnyilatkozással/szöveggel kapcsolatban, s ha nem, miért nem, azt a további kutatásnak kell eldöntenie. Éppúgy azt is, hogy ezeken a főosztályokon belül milyen további alosztályok képezhetők.

Az interpretátornak a döntése az interpretálandó szöveg valamelyik pragmatikai-szemantika szövegosztályhoz tartozását illetően meghatározza az interpretálás céljára konstruálandó modell típusát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a modell konstruálása során (esetleg többszöri sikertelen modellkonstrukció-kísérlet után) ne változtathatná meg ezt a döntést.

Bár a továbbiakban elsősorban az AB osztályba sorolt szövegek interpretálásának néhány kérdésével kívánok foglalkozni, szeretnék néhány megjegyzést fűzni a többi osztályba sorolt szövegek interpretálására vonatkozóan is.

5.2 Az AA és BA osztályba sorolt szövegek interpretálása viszonylag egyszerűbb az AB és BB osztályba soroltakétól.

Ha egy interpretátor egy szöveget az AA osztályba sorol, modell-konstrukciója attól függ, hogy milyen ismeretekkel rendelkezik arra a világra vonatkozóan, amit ő a *való* világnak tart. Ezek az ismeretek fogják meghatározni saját modelljének struktúráját és tartalmát éppen úgy, mint azt, hogy milyen modellt/modelleket képes a szöveg-alkotóra vonatkozóan konstruálni. (Egy AA osztályba sorolt szöveg interpretálásának példája a negyedik fejezetben tárgyalt interpretáció.)

Ha egy interpretátor egy szöveget a BA osztályba sorol, modell-konstruáló lehetőségei mindenekelőtt attól függenek, hogy az interpretálandó szöveget a BA osztály melyik alosztályába sorolja. Ha abba, amelyikbe olyan szövegek sorolandók, amelyekben a leírt tényállások az általa való világnak tekintett világ tényállásai is lehetnének, de valamilyen ok folytán úgy véli, hogy nem azok, akkor modell-konstruálása ahhoz lesz hasonló, amelyet az AA osztályba sorolt szövegek interpretálása esetén hajt végre. Ha azonban az interpretálandó szöveget abba az alosztályba sorolja, amelynek szövegeiben a leírt tényállások véleménye szerint nem lehetnek tényállásai annak a világnak, amit ő való világnak tart, modell-konstruálása attól függ, hogy képzetében mennyire képes eltávolodni ettől a való világtól.

5.3. Az AB osztály legáltalánosabb megjelölésére a 'nem fikcionális szövegeként és nem szó szerinti értelmében interpretálandó szövegek osztálya' megjelölést választottam. Ezzel mindenekelőtt azt akartam elkerülni, hogy foglalkoznom kelljen a nem szó szerinti értelmében interpretálandó szövegek különféle típusainak a megkülönböztetésével. Engem ugyanis itt a különféle típusoknak csupán az a közös tulajdonsága érdekel, hogy nem fikcionális szövegeként és nem szó szerinti értelemben interpretálandók.

Az AB osztály pragmatikai-szemantikai alosztály-képzésének egyik szempontja az, hogy a nem szó szerinti interpretáláshoz elegendők-e az úgynevezett általános ismeretek, vagy szükség van valamilyen szakismeretekre is. Az előzőre példa lehet (8), az utóbbira (9), feltételezve, hogy Herkules ismerete nem tartozik az általános ismeretek közé.

(8) *Péter egy oroszlán*

(9) *Péter egy muszáj-Herkules*

Technikailag mindkét esetben azonos módon történik az interpretálás, különbség csak abban mutatkozik, hogy az interpretátor más jellegű ismereteket használ fel (8) és (9) interpretálásakor.

Az AB osztályba sorolandó szövegek interpretálását — éppúgy, mint bármely más szövegét — olyan formációs és pragmatikai-szemantikai szabályok vezérlik, mint amelyeneket a negyedik fejezetben bemutatott elméleti apparátussal kapcsolatban tárgyaltam. (Itt újra szeretném hangsúlyozni, hogy ennek a szabályrendszernek a szükségessége a dolgok logikájából következik és nem a bemutatott apparátus struktúrájából.) A következőkben ezeknek a szabályoknak néhány AB-osztály sajátos szempontjával kívánok foglalkozni.

5.31 A *formációs* szabályrendszert illetően különbséget lehet tenni propozíciók, propozíció-konnexek, atomi szövegek és szövegek között (valamennyit kanonikus nyelvi struktúrának tekintve).

A propozíció-szinten a formáció szabályai megfelelnek a természetes nyelvek egyszerű mondatai szintaktikai (szintaktiko-szemantikai) szabályainak; a propozíció-konnexek és szövegek szintjén a formáció eszköze a konnexió (propozíciók, illetőleg atomi szövegek konnexiója); az atomi szövegek szintjén a formáció eszköze a beágyazás — ahogy ezt a negyedik fejezetben láttuk. (Az AB típusú összetett szavak struktúrája, miként valamennyi összetett szóé, propozíció-struktúráként reprezentálandó.)

A nem fikcionális és nem szó szerinti értelemben interpretálandó szövegek interpretálásával foglalkozó (nyelvészeti) szakirodalom csaknem kizárólag (elemi) propozíciók és propozíció-szint alatti struktúrák interpretálásának aspektusaival foglalkozik.

Ezt teszi voltaképpen Miller is, amikor felállítja a különféle szintaktikai metafora-típusokat leíró szabályrendszerét (lásd (10)¹⁶).

$$(10) M_1 \quad BE(x,y) \longrightarrow (\exists F)(\exists G) \{SIM [F(x), G(y)]\}$$

$$M_2 \quad G(x) \longrightarrow (\exists F)(\exists y) \{SIM [F(x), G(y)]\}$$

$$M_3 \quad G(y) \longrightarrow (\exists F)(\exists x) \{SIM [F(x), G(y)]\}$$

A predikátumok természetesen nem csak egy argumentummal állhatnak, hanem többel is. M_3 két argumentumú megfelelőjeként lássuk pl. M'_3 -at:

$$M'_3 \quad G(y,y') \longrightarrow (\exists F)(\exists x,x') \{SIM [F(x,x'), G(y,y')]\}$$

A nyíl bal oldalán álló kifejezések az interpretálandó megnyilatkozásban explicit módon adott elemeket reprezentálják, a jobb oldalán állók ezzel szemben azokat is, amelyek az interpretálás során rekonstruálandók. Ezeknek a rekonstrukciós szabályoknak a segítségével interpretálható metaforákként tekinthetők: (11a)—(11c).

$$(11a) \text{ Az ember } | = x | \text{ egy farkas } | = y | \quad \text{normális metafora}/M_1$$

$$(11b) \text{ A kő } | = x | \text{ meghalt } | = G | \quad \text{predikatív metafora}/M_2$$

$$(11c) \text{ John } | = y | \text{ elvesztette } | = G | \\ \text{ a márványait (márványgolyóit) } | = y' | \quad \text{mondat metafora}/M_3$$

Miller formulái könnyen átírhatók a TeSWeST kanonikus szabályainak is megfelelő formulákká, mert a formulák konstruálásának alapelve a két rendszerben lényegében azonos. Az átírás azzal az előnnyel jár, hogy a TeSWeST keretében Miller módszere kiterjeszhető tetszőleges komplexitású propozíciókra, illetőleg tetszőleges komplexitású más struktúrákra is, ha az interpretálás során végrehajtandó rekonstrukció ezt megkívánja. Ezzel a kérdéssel azonban itt nem kívánok foglalkozni.

5.32 Az interpretálás kulcsfontosságú eszköze nem a formáció, hanem a *pragmatikai-szemantikai* szabályrendszer. A formáció szabályai az interpretálásnak csupán formális eszközt képviselik, azt vezérlik hogy melyik reprezentáció-konstituenst melyik más konstituenssel kell kapcsolatba hozni

az interpretálás folyamán. Azonban a konstituensek (vagy elemeik) egy része az AB osztályba sorolt szövegeknél nincsenek megadva (lásd a (10)-ben felsorolt szabályokat); ezeket az interpretátornak kell kitalálni. Ez a fő funkciója a Miller által említett „találékonyság“-nak.

Miller a metaforákról (a metaforák interpretálásáról) a következőket mondja:

„A metaforák egy apperceptív problémát jelentenek. Egy metafora, amely szó szerinti értelmében a való világra vonatkoztatva hamis, ennek ellenére felvehető a memóriaképhez és felhasználható a modell-konstruáláshoz, feszültséget teremt azonban a mi való világra vonatkozó elképzelésünk és az arra a világra vonatkozó elképzelésünk között, amely a szövegalkotó elméjében van. Annak érdekében, hogy annyit használjunk fel abból, amit a való világ hasonló szituációiról tudunk, amennyi csak lehetséges, meg kell próbálnunk egy olyan szöveg fogalmi-kép konstruálását, amely oly közel van a való világra vonatkozó felfogásunkhoz, amilyen közel csak lehet, és meg kell próbálnunk a metaforikus információt ezzel oly módon kapcsolatba hozni, hogy a való világra vonatkozó elképzelésünkkel csak minimális mértékben kerüljön konfliktusba. Más szóval, meg kell próbálnunk azt a világot, aminek elképzelését a szövegalkotó tőlünk megkívánja, hasonlónak tenni ahhoz a világhoz, amit mi való világnak tartunk, annyi szempontból, amennyiből csak lehetséges.“ (212)

Ezt az idézetet minimális átalakítással alkalmazhatjuk valamennyi nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozás/szöveg interpretálására is. (Ezzel nem akarom azonban sem azt állítani, hogy valamennyi közvetlenül nem érthető megnyilatkozást/szöveget nem szó szerinti értelemben szükséges interpretálni, sem azt, hogy csak az ilyen megnyilatkozások/szövegek interpretálandók nem szó szerinti értelemben.)

Arra, hogy hogyan lehet „azt a világot, aminek elképzelését a szövegalkotó tőlünk megkívánja, hasonlónak tenni ahhoz a világhoz, amit mi való világnak tartunk, annyi szempontból, amennyiből csak lehetséges“, lássunk a következő — ugyancsak Millertől vett — példát.

(12) *„A gazdagok tétlenséget teljesítenek“* (The rich perform leisure) az M_2 szabály segítségével rekonstruálható, ha abban a tulajdonságokat relációkkal helyettesítjük:

(12a) TELJESÍTENEK (a gazdagok, tétlenséget) \rightarrow
 $(\exists F)(\exists y, y') \{ \text{SIM} [F(\text{a gazdagok, tétlenséget, TELJESÍTENEK}(y, y'))]$

Az első lépés ennek a hasonlatnak az interpretálásánál abban áll, hogy megfelelő értékeket kell találni a hiányzó elemekhez (...) „a szegények“ és „kötelesség“ választhatók y és y' értékeként, és „élveznek“ szolgálhat F értékeként. Ezeknek behelyettesítésével a fenti formula jobb oldala a következőképpen interpretálható:

(12b) TELJESÍTENEK (a gazdagok, tétlenséget) \rightarrow
 SIM (ÉLVEZNEK (a gazdagok, tétlenséget), TELJESÍTENEK (a szegények, kötelességet))

Megfelelő értékek keresése (12a)-nak (12b)-vé való átalakításához szigorú értelemben véve nem rekonstrukciós, hanem interpretációs feladat. A legkülönfélébb szavak lehetnek megfelelők, de az is lehetséges, hogy nem található egyetlen megfelelő sem. Itt nem arról van szó, hogy a szövegalkotó speciális szavakra gondolt, hanem arról, hogy egy általános fogalommal, elképzeléssel rendelkezett — megfelelés, hasonlóság, analógia —, amit meg kell próbálnunk felfedni és explicitté tenni.“ (232)¹⁷

5.33 Egy nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozás/szöveg interpretálására szolgáló modell konstruálásánál a szemiotikai relációk elemei (lásd az 1. Ábrát és a szimbólumok listáját a második fejezetben) különböző jelleggel és különböző mértékben vehetnek részt. Hogy ezeket az elemeket az interpretálás során adekvát módon felhasználhassuk, egyrészt egy olyan lexikonra van szükségünk, amely ezeket az elemeket mint a különféle szemiotikai relációk elemeit tárolja, másrészt szükség van annak a lehetőségnek a biztosítására, hogy az interpretálás során konstruálandó reprezentációkat a szemiotikai elemek tetszőleges kombinációjából lehessen megalkotni.

5.331 A TeSWeST explikáció-lexikona egyik lexikon-cikkének globális strukturáját a 10. Ábra szemlélteti. (Ebben az ábrában a denotáció és de-signáció elemei nem abban a sorrendben vannak megadva, amelyben őket a második fejezet szimbólum-listája tartalmazza, éspedig azért nem, hogy az elemek elhelyezése optimálisabb lehessen.)

A 10. Ábrában az „E_{Lj}R“ szimbólum az L_j nyelv egy szavát jelöli, a „vL_j“ szimbólum az L_j nyelv egy normalizált szubnyelvét, a „xL“ szimbólum pedig egy kanonikus nyelvet. (Minden más szimbólum ismert a szimbólum-listából.) Az 5. és 5'. oszlopok elemei között az a különbség, hogy az 5. oszlop explikánsai az L_j nyelv vL_j szubnyelve elemeinek felhasználásával

1	2	3	4	5	5'
E _{Lj}	*<FR *<FR	CI>	i—S _{Lj} R < i—S _{Lj} R < i—S _{Lj} R	$\left. \begin{array}{l} \alpha- \\ \sigma- \\ \varepsilon- \end{array} \right S_{vLjR}$ [σ-S _{vLj} R... ε-S _{vLj} R]	$\left. \begin{array}{l} \alpha- \\ \sigma- \\ \varepsilon- \end{array} \right S_{xLR}$ [σ-S _{xL} R... ε-S _{xL} R]
márvány	[<márvány>] {r:x}	[f15] {r:x}	[márvány] {r:x}	/explikans _{vLj} /	/explikans _{xL} /

10. Ábra

Egy lexikon-szó cikk globális strukturája

vannak megkonstruálva, az 5°. oszlopéi pedig egy, az L_j nyelvtől idegen kanonikus nyelv alkalmazásával. (E két fajta explikáció előnyeinek taglalására itt nem kívánok kitérni.)

Az 5. és 5°. oszlopok „[. . .]” konstituensei a normalizált szubnyelv, illetőleg a kanonikus nyelv lexikonához utalnak, amelyek alkalmazásával a szemé-explicit explikánsok véges lépésben explicitté tehetők.

A 10. Ábrán szemléltetett struktúrával rendelkező lexikon-cikk abban tér el lényegesen a más lexikonokból ismert lexikon-cikkektől, hogy tartalmazza a CI elemet (azaz a korrelatum-indikátort) is.

A 10. Ábra 2., 3. és 4. oszlopában példaként a „márvány” szó megfelelő reprezentációit adtam meg, a korrelatum-indikátort egy szimbólummal helyettesítve. A denotáció-reláció a következőképp olvasandó: „ha egy x objektum az objektumok f_{15} osztályához tartozik $/=[f_{15}]\{r:x\}$, akkor ezt az objektumot a <márvány> betűsor denotálja $/=[\langle \text{márvány} \rangle] r:x /$ ”; a deszignáció reláció a következőképpen olvasandó: „ha egy x objektum originális állapota az, hogy márvány (ha egy x objektum azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy márvány) $/[\text{márvány}]\{r:x\}$, akkor ezt az originális állapotot (ezt a tulajdonságot) a <márvány> betűsor deszignálja $/=[\langle \text{márvány} \rangle] \{r:x\}$ ”; az explikáció a következőképpen olvasandó: „ha egy x objektum originális állapota az, hogy márvány (ha egy x objektum azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy márvány), akkor. . .” ahol a három pont helyébe az explikáns kell kerüljön, akár a 4., akár az 5. oszlop elemeként.

4.332 A 4. fejezetben a reprezentációkat az implicit értelem-reprezentációkból konstruáltam és a korrelatum-indikátorokat teljesen figyelmen kívül hagytam.

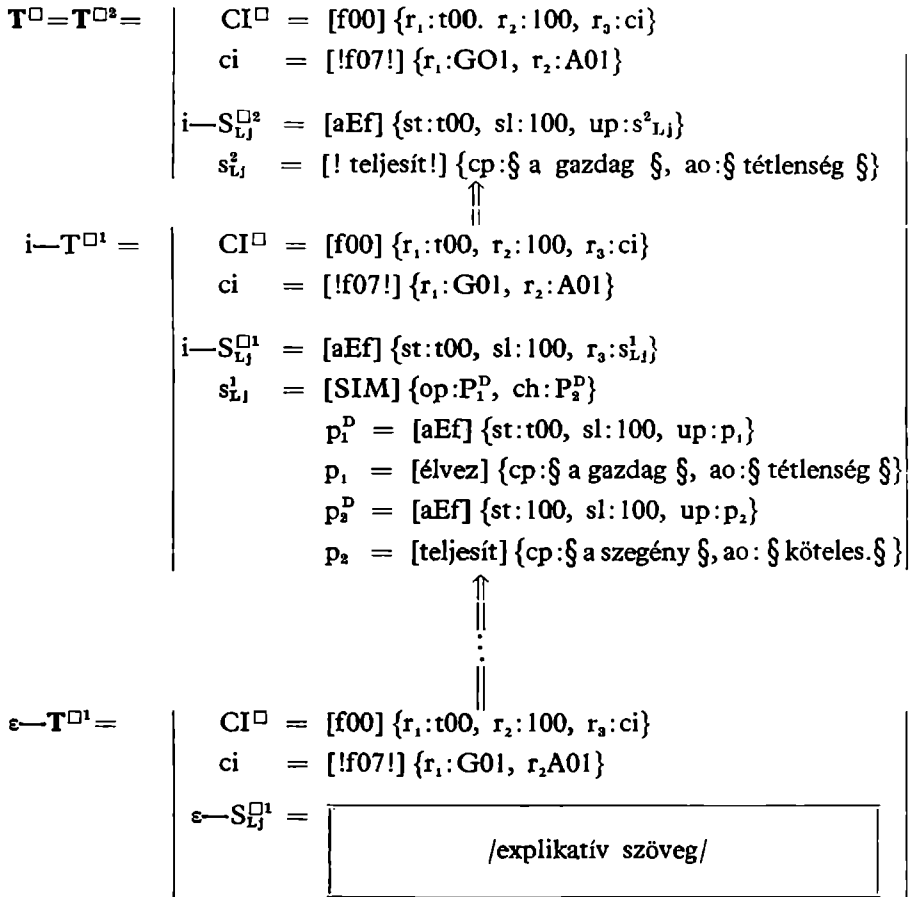
A 11. Ábra egy \mathbf{T}^{\square} reprezentációt, mint egy teljes szignifikáció-reprezentáció konstituensét szemlélteti. Ez a reprezentáció a (12) megnyilatkozás kanonikus reprezentációja. A következőkben e reprezentáció komponenseihez kívánok magyarázatot fűzni.

A $\mathbf{T}^{\square 3}$ komponens a nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozás reprezentációja: CI^{\square} konstituense a korrelatum-indikátorokból konstruált reprezentáció, az „!f07!” indikátor annak a relációnak az indikátora, amely a szövegalkotó elképzelésében él, s amelyre a nem szó szerinti értelemben interpretálandó „!teljesít!” kifejezéssel referál; $i\text{-S}_{L_j}^{\square 3}$ konstituense a nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozás L_j nyelvbeli implicit értelem-reprezentációja.

Az $i\text{-T}^{\square 1}$ komponens az interpretátor által a $\mathbf{T}^{\square 3}$ -höz rendelt, a továbbiak során már szó szerinti értelemben interpretálható, reprezentáció: CI^{\square} konstituense azonos a $\mathbf{T}^{\square 3}$ CI^{\square} konstituensével — ez az azonosság hivatott kifejezésre juttatni, hogy az interpretálás során nem távolodunk el attól, amit a szövegalkotó közölt —; $i\text{-S}_{L_j}^{\square 1}$ konstituense a már szó szerinti értelemben interpretálható implicit értelem-reprezentáció.

Az $i\text{-T}^{\square 1}$ reprezentáció analóg egy lexikon-cikk explikandum komponensével, amely véges lépésben explicit értelem-reprezentációvá $/=\varepsilon\text{-T}^{\square 1}/$ alakítható,

azaz olyan értelem-reprezentációvá, amelynek minden eleme (normált L-nyelvi, vagy kanonikus nyelvi) atomi értelem-reprezentáció. A CI^\square konstituens az átalakítás során végig változatlan marad.

11. Ábra

Egy nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozás (át)interpretálása

Az $i-S_{L_j}^{\square 2}$ és $i-S_{L_j}^{\square 1}$ közötti átmenet röviden a következőképpen írható le: a „teljesít!” funktort az „úgy élvez, ahogy a szegény teljesíti kötelességét“ komplex funktorral helyettesítettük.

Az így konstruált kanonikus reprezentáció biztosítja, hogy az interpretálandó (de szó szerinti értelemben nem interpretálható) megnyilatkozást *változtatás nélkül* vesszük fel a T^\square reprezentációba, további interpretálását mégis biztosítani tudjuk.

Jóllehet a 11. Ábrában mind a $T^{\square 2}$ -t, mind az $i-T^{\square 1}$ -et a T^\square komponensként szemléltettem, ezeket a reprezentációkat a procedurális interpretálás során

differenciáltabban kell kezelni. Szigorú értelemben véve csupán a $T^{\square 2}$ tartozik a T^{\square} reprezentációhoz (és ezáltal a $T^{\square}wR$ -hez is — Miller terminológiájával élve a memóriaképhez). Az $i-T^{\square 1}$ megkonstruálására, s éppúgy az $\varepsilon-T^{\square 1}$ -ére is, a modellek konstruálása során kerül sor.

5.333 Egy nem szó szerinti értelemben interpretálandó megnyilatkozáshoz egy, a továbbiakban már szó szerinti értelemben interpretálható kifejezés konstruálása különböző módokon történhet.

„*A kő meghalt*“ megnyilatkozás interpretálása esetében pl. a $T^{\square 2}$ és az $i-T^{\square 1}$ közötti átmenet (a) vagy úgy teremthető meg, hogy a „kő“ konstituenst átinterpretáljuk Miller M_1 formulájának megfelelően, és pedig úgy, hogy a „kő“ kifejezést tekintjük x -nek és a „valaki“ kifejezést y -nak (azaz átinterpretáljuk a „kő“ kifejezés referenciáját — valakire, pl. egy nagyon öreg személyre utaló kifejezésnek tekintjük) s az így kapott „a kő meghalt“ megnyilatkozást szó szerinti értelemben interpretáljuk; (b) vagy úgy, hogy a megnyilatkozást átinterpretáljuk Miller M_2 formulájának megfelelően (a kő elpusztul, ahhoz hasonlóan, ahogy az ember meghal), (c) vagy úgy, hogy a megnyilatkozást átinterpretáljuk Miller M_3 formulájának megfelelően, ha találunk egy olyan kontextust, amelyre vonatkozóan ez sikerrel végrehajtható¹⁸.

Könnyű találni olyan megnyilatkozásokat is, amelyekben a szó hangteste is szerepet játszik az átinterpretálás végrehajtásánál. Ilyenek tekinthető például (13)

(13) *Nem akarunk Euroschimát!*

Nagyobb terjedelmű, szó szerinti értelemben nem interpretálható szövegrész vagy szöveg interpretálásánál interpretálást vezérlő pragmatikai-szemantikai reláció-rendszerül szolgálhat egy olyan szcenéria/keret (az angol terminológiában „scene“/„frame“), amely lehetővé teszi a teljes szövegrész vagy szöveg konzisztens átinterpretálását. Azonban, a konzisztencia követelményének alkalmazásánál nem tekinthető elhanyagolhatónak az a kérdés, hogy a konzisztencia milyen mértéke várható el a szöveg-alkotótól, hogy szabad-e egy szó szerinti értelemben nem interpretálható szöveget kvázi egy következetesen megkonstruált rejtvénynek tekinteni.

5.4 E fejezet befejezéseként pár szót kívánok szólni az interpretálás szempontjából BB osztályba sorolt szövegek interpretálásáról is, nem vizsgálva azt a kérdést, hogy van-e ilyen szöveg egyáltalán.

Ezeknek a szövegeknek az interpretálásánál azokat az operációkat kell egymással összhangban végrehajtani, amelyek a BA és AB osztályba sorolt szövegek interpretálása során kerülnek végrehajtásra. Dominánsnak a BA osztályba való tartozást kell tekinteni. Más szóval ez azt jelenti, hogy az interpretálás során meg kell próbálnunk rendszerbe foglalni az interpretálandó szövegben kifejezésre jutó fikcionális világ törvényeit, s a szövegnek azokat a megnyilatkozásait, amelyek ezekkel a törvényekkel összhangban nem interpretálhatók (vagy úgy véljük, hogy nem szó szerinti értelemben interpretálandók) — ezeket a megnyilatkozásokat nem szó szerinti érte-

leben interpretálandóknak kell minősítenünk, és pedig erre a fikcionális világra vonatkozóan. Ez azt jelenti, hogy átinterpretálásuknál a fikcionális világ fogja azt a szerepet játszani, amit az AB osztályba sorolt szövegek interpretálásánál az interpretátor által való világnak tekintett világ játszik.

6. Befejező megjegyzések

Ebben a tanulmányban a jelentés struktúrájának és az interpretálási folyamat során végrehajtandó operációknak néhány kérdésével foglalkoztam, miközben egyes kérdéseket nem tárgyalhattam olyan részletesen, amint az szükséges lett volna.

Elsődleges céloom egy olyan elméleti koncepció globális bemutatása volt, amelynél a szójelentésre vonatkozó nyelvfilozófiai kutatás újabb eredményei éppúgy figyelembe vehetők, mint a szövegmegértésre vonatkozó apperceptionális pszichológia eredményei. Ugyanakkor, ezen elméleti koncepció apparátusával a nem fikcionális és szó szerinti értelemben interpretálandó szövegek interpretálása éppúgy elvégezhető, mint a fikcionális és nem szó szerinti értelemben interpretálandóké.

- 1) E tanulmány első, harmadik és negyedik fejezete Petőfi 1982a első három fejezetének valamelyest átdolgozott változata.
- 2) Ezekhez a kérdésekhez lásd még Petőfi 1977, 1978b, valamint Petőfi szerk. 1979 és 1982.
- 3) Az interpretációs folyamat a TeSWeST kidolgozásában kezdettől fogva lényeges szerepet játszott (lásd pl. Petőfi 1971, 1973, 1975), a TeSWeST kidolgozására irányuló kutatómunka azonban eddig elsősorban azoknak az objektumoknak az elemzésére irányult, amelyek ebben a folyamatban alapvető fontosságúak, valamint egy olyan kanonikus nyelv kidolgozására, amely mind ezeknek az objektumoknak, mind magának a folyamatnak a reprezentálására alkalmas.
- 4) Lásd ezen kívül Petőfi 1982.
- 5) Lásd Kripke 1972, Putnam 1975 és Stegmüller 1979 (ez utóbbiból különösen: Kapitel III/2. és 3.)
- 6) Lásd Lyons 1977.
- 7) Putnam azt állítja, hogy maga az extenzió komponense kell legyen a jelentésnek (lásd Stegmüller 1979-et is); ez a követelmény azonban nem vihető át a jelentés reprezentációjára. Továbbá Putnam H₂O-t tekinti a „víz” szó extenziójának, ami véleményem szerint nem kaceptálható, minthogy H₂O csupán rövidítése egy tudományos-nyelvi kifejezésnek, azaz maga is nyelvi elem, s mint ilyen, nem maga az extenzió, hanem egy nyelvi objektum. Arról azonban lehet esetleg szó, hogy a H₂O elfogadható mint korrelátum-indikátor. Korrelátum-indikátorként elképzelhetők továbbá piktogrammból felépülő nyelvek elemei éppúgy, mint például az úgynevezett Bliss-symbolics elemei (lásd Bliss 1965).
- 8) Az itt tárgyalt szemiotikai relációkkal operáló lexikon-szócikk egyik illusztrációjaként lásd a 10. ábrát e tanulmány utolsó fejezetében.
- 9) Lásd G. A. Miller 1979. Miller koncepciójának bemutatásánál elsősorban a tanulmányából vett idézetekkel élek, minthogy a szóbanforgó tanulmány e pszichológiai modell olyan sűrített bemutatását tartalmazza, hogy egy kivonatolható bemutatás optimálisan csak idézetek formájában valósítható meg. A szövegfeldolgozás pszichológiai aspektusaihoz lásd ezenkívül Hörmann 1976, Kintsch és van Dijk 1978, Groeben 1982.

- 10) Miller Henry Thoreau „Walden“ című művének egyik részletét használja szemléltető anyagnak, erre történik itt utalás.
- 11) A TeSWeST koncepciója kidolgozásának egyes fázisaihoz lásd Petőfi 1971, 1973, 1975a, 1978a, 1979, 1981a, Biasci és Fritsche szerk. 1978, Dorfmueller-Karpusa és Petőfi 1981, Neubauer és Petőfi 1982, Heydrich és Petőfi 1979, Rieser 1980.
- 12) A TeSWeST keretében használt szabályrendszerekhez és kanonikus nyelvhez lásd Biasci és Fritsche szerk. 1978, Eikmeyer 1980, Eikmeyer és Jansen szerk. 1980, Fritsche szerk. 1981, Heydrich szerk. 1981, Heydrich 1982, Kayser szerk. 1982, Petőfi 1975b, 1980, Rieser 1980.
- 13) A procedurális elemzés egy másfajta megközelítéséhez lásd Eikmeyer és Rieser 1980.
- 14) Az interpretáció strukturális reprezentációjához lásd Petőfi 1979 és 1981a.
- 15) Ez a megnyilatkozás egy Miller által is tárgyalt példa. Miller azonban nem foglalkozik az általam itt elemzett különféle lehetőségekkel.
- 16) Azokkal az esetekkel kapcsolatban, amelyekben egy modifikált funktor tölti be a funktor szerepét (pl. egy adverbium által modifikált ige), Miller csupán egyetlen példát említ. Ezek a strukturák részletes elemzést igényelnek, ezzel a kérdéssel azonban itt nem kívánok foglalkozni.
- 17) Miller a metaforák interpretálásával kapcsolatban a következő három fázist tartja jelentősnek: (a) annak felismerése, hogy egy metaforával van dolgunk, (b) ennek a metaforikus kifejezésnek hasonlatként való szintaktikai rekonstruálása, (c) a rekonstrukció eredményeképpen kapott formula szemantikai interpretálása. — Én a felismerés helyett az interpretátor döntéséről beszélek, mert a „felismerés“ kifejezés számomra azt implikálja, mintha az, hogy egy kifejezés metafora, ennek a kifejezésnek inherens tulajdonsága lenne, amivel nem tudok egyetérteni.
- 18) Az „a kő meghalt“ megnyilatkozás részletes elemzéséhez lásd Levin 1977. Levin elemzése elsősorban annak megmutatására irányul, hogyan lehet az ebben a megnyilatkozásban manifesztálódó szemantikai inkompatibilitást szemantikai markerek segítségével explicitté tenni.
- * A 2. Ábra szimbólumai a folyamatos szövegben előforduló következő jeleknek felelnek meg: $\underline{T} \rightarrow$ kurzív T; $\underline{\underline{T}} \rightarrow$ fette T, $\underline{\underline{T}} \square \rightarrow$ fette T□

BIBLIOGRÁFIA

- Biasci, C. és J. Fritsche (szerk.)
1978 *Texttheorie, Textrepräsentation*. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentation von Texten, Hamburg: Buske
- Bliss, Ch. K.
1965 *Semantography-Blissymbolics*. Sydney: Semantography Publications
- Dorfmueller-Karpusa, K. és J. S. Petőfi
1981 *Text, Kontext, Interpretation. Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg: Buske
- Eikmeyer, H. J.
1980 *Transformationsgrammatiken mit Multilabels. Definitionen und Anwendungsmöglichkeiten*. Hamburg: Buske
- Eikmeyer, H. J. és L. Jansen (szerk.)
1980 *Objektargumente*. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten, III. Hamburg: Buske
- Eikmeyer, H. J. és A. Rieser
1980 *Prozedurale Analyse. Eine Pilot-Untersuchung zur Kontextwechsel und Sprachdynamik*. Universität Bielefeld: Schwerpunkt Mathematisierung. Materialien XXV.
- Fritsche, J. (szerk.)
1981 *Konnektivausdrücke, Konnektiveinheiten*. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten, I. Hamburg: Buske

- Groeben, N.
1982 *Leserpsychologie: Textverständnis — Textverständlichkeit*. Münster: Aschendorff
- Heydrich, W.
1982 *Gegenstand und Sachverhalt*. Bausteine zu einer nominalistisch orientierten Semantik für Texte. Hamburg: Buske
- Heydrich, W. (szerk.)
1981 *Lexikoneinträge*. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten, V. Hamburg: Buske
- Heydrich, W. és J. S. Petőfi
1979 „Pragmatic Considerations within a Text Theoretical Framework“, in: Parret, H. M. Sbisá és J. Verschueren (szerk.), *Possibilities and Limitations of Pragmatics*, Amsterdam: J. Benjamins B. V., pp. 313—30.
- Hörmann, H.
1976 *Meinen und Verstehen*. Grundzüge einer psychologischen Semantik. Frankfurt
- Kayser, H. (szerk.)
1982 *Propositionen und Propositionskomplexe*. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten, II. Hamburg: Buske
- Kintsch, W. és T. A. van Dijk
1978 „Towards a Model of Text Comprehension and Production“. *Psychological Review* 85,5, 363—394.
- Kripke, S. A.
1972 „Naming and Necessity“, in: Davidson, D. és G. Harman (szerk.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht: Reidel, pp. 253—355 and 763—769.
- Lyons, J.
1977 *Semantics*, Cambridge: CUP
- Levin, S.R.
1977 *The Semantics of Metaphor*. Baltimore, MD.: John Hopkins UP
- Miller, G. A.
1979 „Images and Models, Similes and Metaphors“, in: Ortony, A. (szerk.), *Metaphor and Thought*. Cambridge, CUP, pp. 202—250.
- Neubauer, F. és J. S. Petőfi
1982 „Word Semantics, Lexikon Systems, and Text Interpretation“ in: Eikmeyer, H. J. és H. Rieser (szerk.) *Words, Worlds, and Contexts*. New Approaches in Word Semantics, Berlin—New York: de Gruyter, pp. 343—380
- Petőfi, J. S.
1971 *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Grundfragen und Konzeptionen. Frankfurt/M.: Athenäum
1973 „Towards an Empirically Motivated Grammatical Theory of Verbal Texts“, in: Petőfi, J. S. és H. Rieser (szerk.), *Studies in Text. Grammar*. Dordrecht: Reidel, pp. 206—275.
1975a *Vers une théorie partielle du texte*. Hamburg: Buske
1975b A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig. *Magyar Műhely*, 50. 51—58, 51. 41—50. 52. 34—47. (Montrouge/Franciaország) 1976—1977.
1977 „A formal semiotic text theory as an integrated theory of natural, language“, in: Dressler, W. (szerk.) *Current Trends in Textlinguistics*, Berlin: de Gruyter, pp. 35-46.
1978a „Structure and Function of the Grammatical Component of the Text-Structure World-Structure Theory“, in: Guenther, F. és S.J. Schmidt (szerk.), *Formal Semantics and Pragmatics*, Dordrecht: Reidel, pp. 303—338.

- 1978b „Szövegelemzés — Szövegelmélet“. In: Hoppál M. és Istvánovics M. (szerk.) *Mítosz és történelem*. (Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 3.), pp. 275—296. Budapest
- 1979 „Written, spoken and face-to-face verbal communication. Some philosophical aspects of the investigation of natural language“, in: *Language, Logic and Philosophy*. Proceedings of the 4th International Wittgenstein Symposium, 28th August to 2nd September 1979, Kirchenberg/Wechsel/Austria, szerk. R. Haller és W. Grassl, pp. 144—159.
- 1980 „Representation Languages and their Function in Text Interpretation“, in; Allén, S. (szerk.), *Nobel Symposium on Text Processing*, Stockholm, August 11—15, 1980, Almqvist and Wiksell
- 1981a „Text und Bedeutung. Einige Aspekte der texttheoretischen Interpretation untesucht am Beispiel der Apg. 20, 17—38.“ In: Dorfmueller-Karpusa, K. és J. S. Petőfi, *Text, Kontext, Interpretation*. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung. Hamburg: Buske
- 1981b „Szöveg és jelentés“. *Magyar Műhely*, 64. 36—59. (Montrouge, Franciaország).
- 1982a „Text, Signification, Models and Correlates“, in: Rickheit, G. és Bock M. (szerk.), *Psycholinguistic Studies in Language Processing*, Berlin: de Gruyter
- 1982b „Szöveg, diszkurzus“ (Ebben a kötetben)
- Petőfi, J. S. szerk.
- 1979 *Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*. Hamburg: Buske. 2. kötet
- 1982 *Text vs Sentence. Continued*. Hamburg: Buske
- Putnam, H.
- 1975 „The Meaning of 'Meaning'“, in: Putnam, H., *Mind, Language and Reality*. Philosophical Papers, Vol. I., Cambridge, Mass., pp. 215—271.
- Rieser, H.
- 1980 *Aspekte einer partiellen Texttheorie*. vol. 2. Hamburg: Buske
- Stegmüller, W. (szerk.)
- 1979 *Hauptströmungen der Gegenwarts-Philosophie*, Band II. 6., erweiterte Auflage, Stuttgart: Kröner

IV.

A MAGYAR SZÖVEGNYELVÉSZETI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Adamik Tamás

1979 Az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásai. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 83—92.

Andor József

1979 A nyelvelírás szövegtanának egyik lehetséges megközelítése. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 33—46.

Antal László

1976 Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 5—14.

1979 Szöveg, nyelv, tartalom. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 67—72.

Balázs János

1979 A szövegtan alapjai. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 9—22.

Bánréti Zoltán

1979 A szempont a szövegépítkezésben. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 77—82.

1980 Szövegtéma és nyelvhasználat. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 315—327.

Bernáth Árpád

1978 Narratív szövegek irodalmi magyarázata. In: *Literatura*, 3—4, 191—196.

1978a *Heinrich Böll regényei mint cselekménymodellek interpretációi* (kandidátusi értekezés, kézirat) Szeged.

1980 Gottlob Frege jelentésméleteének irodalomelméleti vonatkozásai. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 110—148.

Bernáth A.—Csúri K.—Kanyó Z.

1975 *Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll, Kronberg.*

Bernáth A.—Csúri K.

1980 „Mögliche Welten“ unter literaturtheoretischen Aspekt. In: Csúri K. szerk. 1980. 44—62.

Békési Imre

1982 *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*, Budapest

Bókay Antal

1979 A szövegtan modelljei és alkalmazási lehetőségeik. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979. 47—56.

Bonyhai Gábor

1968 Szövegtan és konkrét költészet. In: *Kritika*, 4. 59—62.

Borzák István

1976 Klasszika-filológiai szöveginterpretáció. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 27—36.

Csúri Károly

- 1973 A 672. éjszaka meséje. In: *Helikon*, 1. 95—113.
 1976 Egy narratív struktúra-típus szabályszerűségei. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 37—50.
 1976a T. A. van Dijk: Beiträge zur generativen Poetik (ismertetés). In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 307—312.
 1978 Ismétlés, narratívika, interpretáció. In: *Literatura*, 3—4, 181—190.
 1978a *Die frühen Erzählungen von Hofmannsthal*. Eine generativ-poetische Untersuchung, Kronberg
 1980 A „lehetséges világok“ szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 169—200.
 1980a Modell-Strukturen und mögliche Welten. Eine literaturtheoretische Untersuchung zu Borcherts Kurzgeschichte: Die Küchenuhr. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 243—306.

Csúri Károly szerk.

- 1980 *Literatursemantik und mögliche Welten*. (Studia Poetica 2.) Szeged

Deme László

- 1971 *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest
 1974 Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: *Nyelvtudományi Értekezések*, 83. 114—118.

Dezséry Judit—Terestyéni Tamás

- 1976 Élő szöveg — audiószoveg. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 51—77.

Dezső László

- 1976 Az ószerb-horvát oklevélszövegek szerkezete. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 300—314.

Dénes Imre

- 1980 Az elbeszélő irodalmi szövegek redukálása. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 300—314

Dienes Dóra

- 1975 A mondatbeli hiányosság és kiegészülés főbb típusai. In: *Néprajz és Nyelvtudomány*, XIX.

Elekfi László

- 1973 Közlélelmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, IX. 65—86.

Erdei Gyula

- 1973 Audiovizuális nyelvoktatás és szöveglingvisztika In: *Modern Nyelvoktatás*, 1. 6—19.

B. Fejes Katalin

- 1979 A szövegalkotási készség mérése. In: Szathmári I.—Várkonyi I. szerk. 1979. 137—140.

Ferenczy Gyula—Klaudy Kinga

- 1976 A szövegnyelvészet néhány alapkérdése. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 313—322.

György Eszter—Jékel Pál—Papp Ferenc

- 1976 Automatikus szövegelemzés a legalsó nyelvi szinteken. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 115—125.

Imre S. és mások szerk

- 1974 *Jelentéstan és stílisztika*. (Nyelvtudományi Értekezések, 83.) Budapest

Kanyó Zoltán

- 1974 A grammatikain túli (paragrammatikai) szabályszerűségek kérdéséhez. In: Imre S. és mások szerk. 1974.

- 1976 Szövegelmélet és irodalomelmélet. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 167—181.
- 1979 Megjegyzések az irodalmi elbeszélés szövegkezdetének kérdéséhez. In: *Szemiotika és művészet*, J. J. Barabas és mások szerk. Budapest, 166—180.
- 1980 Az igazságfogalom az irodalmi elbeszélésben és a „lehetséges világok“ szemantikája. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 157—168.
- 1980a Narrativik und „mögliche Welten“. In: Csúri K. szerk. 1980. 17—22.
- 1980b Die Verwendung der Semiotik der „möglichen Welten“ in der Analyse literarischer narrativer Texte. uo. 23—31.
- 1980c Probleme der literarischen Kommunikation in linguistischer Sicht. uo 278—284.
- 1980d Semantik für heimatlose Gegenstände. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 3—115.
- 1981 *Sprichwörter — Analyse einer einfachen Form*. Ein Beitrag zur generativen Poetik, Budapest
- Kanyó Zoltán szerk.
- 1980 Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. (*Studia Poetica*, 1.) Szeged
- 1980a Beiträge zur Semantik der Erzählung. (*Studia Poetica*, 3.) Szeged
- Károly Sándor
- 1979 A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: Szathmári I. — Várkonyi I. szerk. 1979
- Kelemen János
- 1976 Szöveg és jelentés. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 183—196.
- Kiefer Ferenc
- 1975 Coordination within Sentences and Sentence Combinality within Texts. In: *Festschrift fo N. E. Enkvist*, Stockholm.
- E. Kiss Katalin
- 1979 A mondatátszövődésről. In: Szathmári I.—Várkonyi I. szerk. 1979.
- Kiss Sándor
- 1976 Demarkációs jegyek az irodalmi műben. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 223—238.
- Klaudy Kinga
- 1975 Beszámoló a moszkvai szövegnyelvészeti konferenciáról. In: *Modern Nyelvoktatás*, XII/1-21. 315—320.
- Masát András
- 1980 Dráma és konverzáció. A beszédaktus és a kommunikációelmélet néhány aspektusa irodalmi szöveg elemzésében. In: Kanyó Z. szerk. 1980. 201—203.
- Mikó Pálné
- 1976 A kommunikációs és a szövegszerkezeti egységekről. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 247—260.
- Petőfi S. János
- (Munkáinak jegyzékét lásd kötetünkben közölt tanulmányainak bibliográfiájában)
- Pléh Csaba
- 1980 A szöveg mint aktualizált nyelv. In: Radics K.—László J. szerk. 1980. 134—169.
- Pléh Csaba—Radics Katalin
- 1976 Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 261—277.
- Radics K.—László J. szerk.
- 1980 *Dialogus és interakció*. Budapest

Siklaci István

- 1980 Szövegfelidézés és extraverzió. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 5. 471—480.
1980a Egy újságszöveg szerkezete és felépítése. In: Radics K.—László J. szerk. 1980. 102—134.
1980b *Elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatások*. Budapest

Szabó Zoltán

- 1972 New Studies in Text-Theory. In: *Revue roumaine de linguistique*, 17. 367—373.
1974 Az egyéni szépírói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában. In: *Nyelvtudományi Értekezések*, 83. 570—573.
1974a A stilisztikai elemzés az újabb szövegelméletek megvilágításában. In: *Magyar Nyelvőr*, 70. 315—324.
1975 Stilisztika és stílus a szövegnyelvészetben. In: *Magyar Nyelvőr*, 99. 135—142.
1977 *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár

Szathmári I.—Várkonyi I. szerk.

- 1979 *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 154.) Budapest

Székely Gábor

- 1980 Montague Grammatik und literarische Semantik. In: Kányó Z. szerk. 1980a 125—148.

Szépe Görgy

- 1976 Wolfgang Dressler: Einführung in die Textlinguistik (ismertetés). In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 361—365.

Telegdi Zsigmond

- 1976 A nyilatkozat mint indicium. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XI. 279—287.

Telegdi Zsigmond szerk.

- 1972 *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet*. Budapest

Terestyéni Tamás

- 1971 A szemantikai szövegelmzés útjairól. In: *Nyelvtudományi Értekezések*, 75. 55—66.
1972 A beszéd és a tömegkommunikációs eszközök. In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, VIII. 201—212.

Tarnay László

- 1980 Secret and Communication. Preliminary Remarks to a theoretical Approach. In: Kányó Z. szerk. 1980a

TARTALOM

Előszó 7

Petőfi S. János: Szöveg, diszkurzus 9

I.

Harald Weinrich: A francia névelő szövegmondattana 31

František Daneš: A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez 45

Dieter Viehweger: Szemantika jegyek és szövegstruktúra 51

II.

Teun A. van Dijk: Kontextus és megismerés 63

Teun A. van Dijk: Pragmatikai kötelelemek 83

Hannes Rieser: A nyelvészeti szemantika új megközelítése 91

III.

Werner Kallmeyer: A tanácsadó beszélgetések cselekvésstruktúrájáról 109

Petőfi S. János: Szöveg, modell, interpretáció 137

IV.

A magyar szövegnyelvészeti irodalom válogatott bibliográfiája 187

